

SKOGSFINNARNA I DEN SVENSKA MAKTSTATEN
Lokalhistoria, etnicitet och landskap

Stig Welinder

FÖRORD

Detta manuskriptet påbörjades sommaren 1998, medan mycket av det arkiv-, fält- och laboratoriearbete, som är redovisat och diskuterat i texten, ännu inte var avslutat. De sista tilläggen och ändringarna har gjorts under loppet av hösten 2000, då de sista arkivhandlingarna excerperades och de sista laboratorierapporterna inflöt.

Boken bygger på landskapsteori. Vandringen genom Svartviken och Väderbacken i kapitel 7.5 om "Det skogsfinska landskapet" är en lek med fenomenologi (Tilley 1994), men i övrigt har jag utgått ifrån samma tankar om ett erfarenhetslandskap som i flera av mina tidigare landskapsstudier (t.ex. Welinder 1992b). Denna gången har jag försökt att fånga landskapets etnicitet. Inspirationen kommer från den nordiska workshopen i Östersund i juni 1997 (Johnsen & Welinder 1998) och från det under mina år, 1995-1999, som professor II vid Arkeologisk institutt, Tromsø universitet, ständigt närvarande samiska landskapet.

Förhoppningen och planen är att detta skall vara inledningen till ett fördjupat arbete om etnicitet i materiell kultur så som saken kan diskuteras inom historisk arkeologi på vägen mot etnoarkeologisk begreppsbildning och den förhistoriska arkeologin (Welinder 1992a). Arbetsexemplet är två skogsfinska platser med torp från början av 1600-talet i Södra Dalarna. I den föreliggande texten diskuteras lokalhistoria, landskap och samhandlingen mellan skogsfinnarna, deras svenska grannar och den svenska maktstaten, inom vilken skogsfinnarna flyttade från det inre av Finland till Södra Dalarna.

Samtidigt har jag passat på att sätta mig in i den pågående verksamheten kring det skogsfinska. Den spänner från mottiätande på finnmarksdagar till skrivandet av akademiska avhandlingar. Jag har funnit mycken dekonstruktion av forskningshistorien och begreppsbildningen önskvärd. Det har jag försökt att åstadkomma utan sentimentalitet och finkänslighet.

Fortsättningen är tänkt att bli arkeologiska utgrävningar av några skogsfinska 1600-talstorp med förhoppningen, att artefaktmönstren skall kunna peka mot hur skogsfinnarnas livsstil inom de enskilda hushållen i vardagen skilde sig från den svenska i området som skogsfinnarna flyttade till, eller inte skilde sig. Det skulle lägga grunden till en utvidgad och fördjupad diskussion av etnicitet jämfört med den som förs i den här boken.

Underlaget för den lokalhistoriska diskussionen, kartor och arkivhandlingar, har sammanställts och excerperats av Leif Olofsson, Säter. Kompletterande upplysningar har lämnats av Björn Engström, Klockarnäs, och Kjell Nordqvist, Järbo. De paleobotaniska och markkemiska analyserna har utförts av Geoarkeologiskt laboratorium vid Riksantikvarieämbetet i Uppsala, Miljöarkeologiska laboratoriet vid Umeå universitet, Forskningsafdelingen vid Nationalmuseet i Köpenhamn och Fosfatlaboratoriet vid Läns museet på Gotland i Visby. Logistiken till den i kapitel 6.3 om "Fäbodrar och skogstorp vid Svartviken" redovisade utgrävningen av Puttilagrarna organiserades av Olle Lindgren, Finnbacka.

Den skogsfinnska forskningen byggs inom ett fascinerande nätverk av privatforskare, museitjänstemän och högskole- och universitetsanställda. Mycket i texten har påverkats av att jag har lyssnat på privatforskarna under möten i Gävle-Dala finnkulturförening under ledning av Siv Tillsjö och Lars Krantz. Alla tre kategorierna av intressenter möts i de av FINNSAM ordnade konferenserna. Att lyssna på dem ger inblickar i spännvidden och spänningen, och spänningarna, i demokratisk forskning. Mera om det i kapitel 2.4 om "Myt och verklighet".

Min referenslitteratur är mera präglad av det skogsfinnska nätverkets mångsidighet än av ett överlagt urval. Kanske ger den ibland mera intryck av originalitet än representativitet. De uttjatade klassikerna har jag undvikit, och i stället har jag försökt lyssna mig fram till det dekonstruerande och nyskapande frågandet.

Utifrån min fördjupning i Stora Skedvi och Husby socknar i Södra Dalarna har jag först och främst fått ögonen på olikheterna inom det skogsfinnska. Det är fortfarande behövt att betona att de för 150-200 år sedan formulerade sammanfattningarna dåligt fångar variationen och nyanserna (Rühs 1827:140-141):

Öfver allt der de nedsatt sig, hafva de uppbyggt pörten och inrättat sitt lefnadssätt alldeles på deras lands vis. Svedje och, der tillfälle var, jagt och fiske voro näringsgrenar, hvilka de utvalde. Flyende för de ödeläggande krig, som så ofta härjade deras fädernesland, sökte de sin säkerhet på Svenska sidan, och intogo här de stora skogstrakter, hvilka af Svenskarne icke blifvit odlade, i anseende till sin stenbundna och tungt brukade jordmån.

Skogsfinnarna, skogsfinnarnas livsmönster och den skogsfinnska inflyttningshistorien har blivit stereotyper. Så blev det redan så tidigt, att skogsfinnarna blev mera av Jean-Jacques Rousseaus (1712-1778) "ädla vildar" än av Sven Nilssons (1787-1883) och evolutionismens "primitiva vildar" (Rühs 1827:143):

De äro i det hela starke, ihärdiga och kunna tåligt utstå strängt arbete och hård brist; gästfrihet öfva de gerna. De äro häftiga och snarstickne, men låta lätt försona sig; utan förställning och utan krus, men dock icke grofva; de berömmas för ordhållighet i sina löften: deremot beskylla dem deras Svenska grannar för förbehållsamhet (hvilket kan lätt förklaras af de många orsaker till misstroende man gifvit dem, så väl i äldre som i nyare tid), egensinnighet och processjuka. Emot fiender hafva de alltid bevisat mod och tapperhet. Svenskarne äro mycket böjda att anse dem för trollkarlar.

Huvudtemat i min bok är etnicitet. Det betyder att den i mångt och mycket kommer att handla om skogsfinnarnas försvenskning. Tidigare litteratur om skogsfinnarna har haft en benägenhet att betrakta dem som ett avgränsbart fenomen. Jag kommer tvärtom att betona den nära

samhandlingen mellan skogsfinnarna och de som redan bodde i områdena dit de flyttade. Saken har många sidor (Rühs 1827:144):

Om en svensk gosse friade till en Finsk flicka, erhöll han säkert korgen. Finnarne höllo sina döttrar för vackrare än de Svenska flickorna, hvilket också oftast inträffar, men blott så länge de äro ogifta, eller fast hellre, så länge de äro unga: röken i deras pörten förderfvar deras utseende.

Denna passagen innehåller två oriktigheter med avseende på de av mig studerade finntorpen i Stora Skedvi och Husby. Dels var det vanligt efter någon generation att giftermål ägde rum över gränsen mellan skogsfinnar och svenskar. Dels bodde skogsfinnarna efter ett litet antal generationer inte i rökstugor, eller pörten. Detta gör det svårt att sätta fingret på gränsen, och det är just hur det är svårt att gripa fatt i begreppet ”ethnicitet” som boken handlar om.

* * *

Den föreliggande texten är en andra, under hösten 2002 omarbetad upplaga. Jämfört med den första upplagan har förändringar skett i enlighet med resultaten från de arkeologiska utgrävningarna vid Svartviken somrarna 2001-2002. Därtill har detaljer i texten förändrats efter åtskilliga påpekanden via FINNSAM:s effektiva nätverk (cf. kap 2.4).

* * *

Sommaren 2003 fortsatte utgrävningarna vid E32-33 vid Svartviken. Detta har föranlett att texten har omarbetats till en tredje upplaga under hösten 2003. Grävningarna är omfattande, och bara fragment av dem har kommit med i texten. Efter ytterligare en eller två utgrävningssäsonger kommer också en helt ny bok att bli behövlig. Liksom i den förra upplagan har också nu FINNSAM:s medlemmar bidragit med detaljkorrektioner och kompletteringar.

Nyberget i Stora Skedvi socken, den 1 januari 2004

Stig Welinder

Institutionen för humaniora
Mitthögskolan
871 88 Härnösand

Stig.Welinder@mh.se

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förord	2
1. Folket i skogen	7
1.1. Konsten att gå hem	7
1.2. Byråkratiska bekymmer	9
2. Etnicitet	12
2.1. Att klassificera människor	12
2.2. Den arkeologiska diskussionen	14
2.3. Livet i finnskogarna	16
2.4. Myt och verklighet	23
3. Torpen i Finnmarken	29
3.1. Över Bottenhavet eller nästsocknes	29
3.2. Finnmarken i Stora Skedvi och Husby	34
4. Människorna	40
4.1. Den första generationen	40
4.2. Svartviken efter ungefär 1650	44
4.3. Väderbacken efter ungefär 1650	47
4.4. Försvenskningen	49
4.5. Finnarna och den svenska byråkratin	57
4.6. Från finskt till svenskt	60
5. Torpen	62
5.1. Byråkratisk ordning	63
5.2. Svartviken	67
5.3. Väderbacken	72
5.4. Hushåll	76
5.5. Husgrunder	83

6. Landskap	99
6.1. En ekstock	99
6.2. Storsvedjande och täkter på Väderbacken	101
6.3. Fäboddar och skogstorp vid Svartviken	126
6.4. Hö, kol, rover och fisk	130
7. Landskapets etnicitet	139
7.1. Språket och namnen	140
7.2. Finnkyrkogården vid Väderbacken	144
7.3. Sägen och verklighet	147
7.4. Etnicitet som konflikt	148
7.5. Det skogsfinnska landskapet	159
8. Skogsfinnar och svenskar	163
8.1. Integrationen i det svenska samhället	163
8.2. Etnicitet i förändring	164
8.3. Landskap som etnicitet	167
9. Det etniska landskapets arkeologi	170
Referenser	172

1. FOLKET I SKOGEN

Denna boken handlar om etnicitet. Den utgår ifrån en skrifthistoriskt dokumenterad etniskt tudelad situation på 1600-talet i dåtidens Sverige. Att sammanställa och tolka de skrifthistoriska dokumenten har varit en central, och intrikat, del av arbetet inför boken. De skrivande på 1600-talet gjorde, trots ibland uppskattningsvärda ambitioner, saken inte lättare.

1.1. Konsten att gå hem

Den 20 december 1915 begrovs Klara Sofia Bäck från Svartviken i sockenkyrkan i Stora Skedvi i Södra Dalarna. Hon hade 44 år gammal dött veckan innan, varvid hon efterlämnade man och sju hemmaboende barn mellan ett och femton år gamla. Ytterligare två barn hade flyttat hemifrån.

I död- och begravningsboken antecknade sockenprästen dödsorsaken som ”lunginflammation”, och i kolumnen för anmärkningar skrev han: ”Opererad för gallsten å lasarettet i Falun under hösten 15.” Sockentraditionen kan tillägga att Klara Sofia Bäck efter utskrivningen från lasarettet tog tåget mot Gävle till Ryggen. Därifrån gick hon hem. Fågelvägen är det 7 km från järnvägsstationen i Ryggen till Svartvikens gård. Klara Sofia Bäck gick just fågelvägen över Stora Lönnvattnet, genom tung, våt och kall stöp. Hon dog som sagt av lunginflammation.

Två hundra år tidigare bodde Kerstin Andersdotter i Svartviken. Hon var änka efter soldaten Hwalfisk, som aldrig kom tillbaka sedan dalregementet tågat ut i stora nordiska kriget. Om henne skrev prästen 1732 en minnesruna i dödboken, som han avslutade:

[...] men det weta vi, att vid sista utdelning ibland de fattiga i socknen var hon själv till städes och fick så mycket som var och en av de andra, det hon i flera åren njutit haver. Men under det hon sedan hem gå skulle till Svartviken igen, kommer hon på en galen väg och intet kunde komma på rätta stigen igen, utur skogen, utan måste kvar bliva och där sitt liv ända måste, som sedan av vallbarn i skogen igenfunnen blev.

Kerstin Andersdotter blev 77 år gammal. Av hennes fem kända barn med två olika äkta män synes endast dottern Elisabeth Jansdotter ha överlevt henne.

Om Kerstin Andersdotter och hennes föräldrar skrev kyrkoherden i dödbokens minnesruna:

[...] vilken är födder i husby och Wärbacken af ärliga och kristeliga föräldrar och äkta säng; [...]. Hwad eljest denna saliga hustrus leverne anbelngar finner man ingen som därom kan göra någon berättelse utan endast det hon skolat varit 2:ne ggr gift.

I övrigt är inte så mycket känt om hennes föräldrar. Hennes far hette Anders Larsson och var möjligen son till Lars Henriksson, som var en av de fyra finnar, vars efterlevande i processer på 1670-talet hävdade, att de 1613 hade fått ett kungligt brev, som tillät dem att röja torp på Väderbacken. Hennes mor hette Karin. Hennes andre man, Johan Olofsson Hwalfisk, soldaten som blev borta i kriget, var sonson till Simon finne i Svartviken, som bodde på ett torp som enligt beskrivningen till geometriska kartan över Svartviken 1647 var "af mark och moo uptaget." Hennes förste man hade varit Johan Henriksson, som var sonson till Lars Henriksson. Han och Kerstin Andersdotter var således möjligen kusiner och båda barnbarn till en invandrad finne, "Lars Hindricksson finne" som han benämns i de samtida källorna.

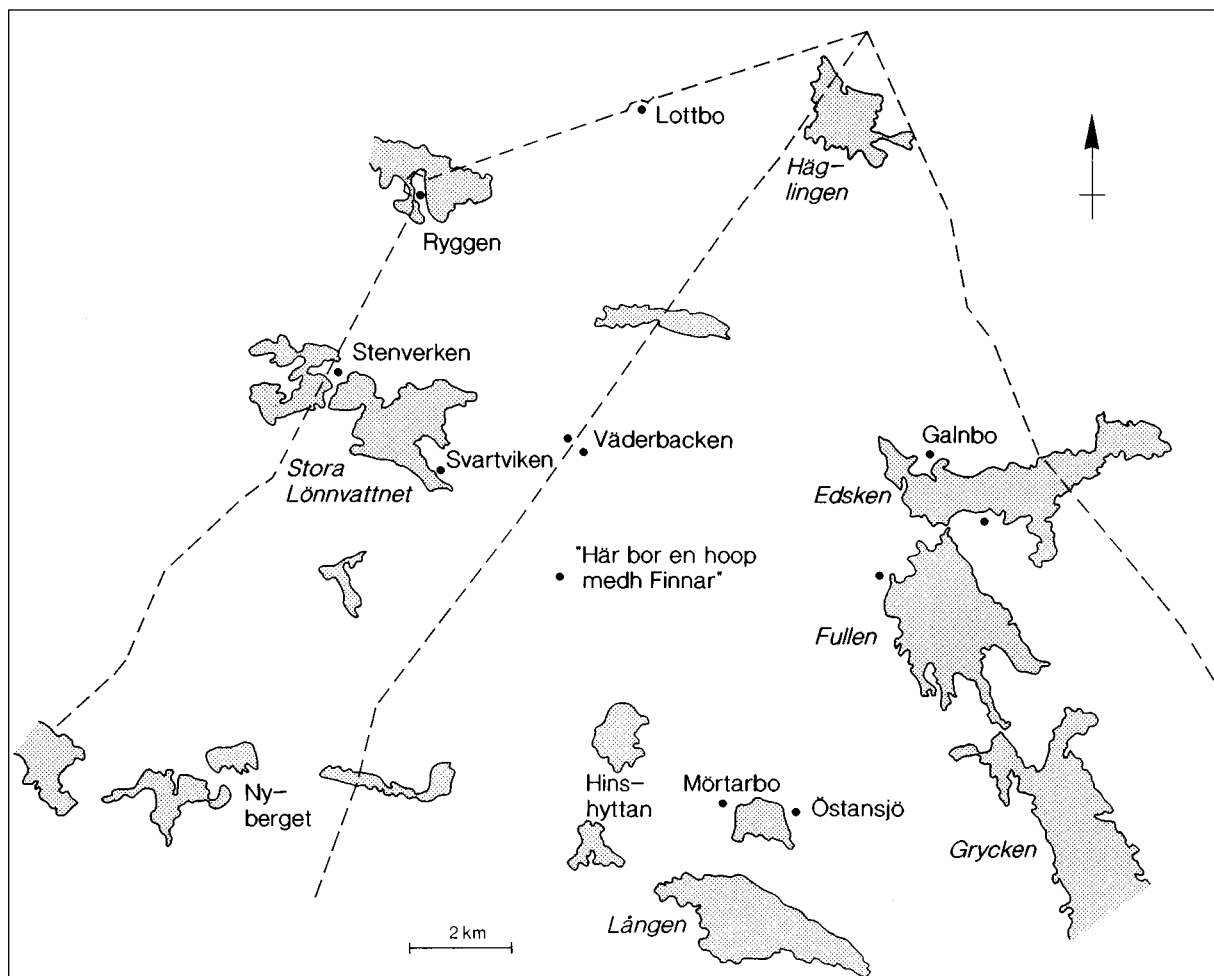

Fig. 1. Skogsfinska torp i norra delarna av Stora Skedvi och Husby socknar. Punkterna anger ungefärliga platser, inte antalet torp (kap. 3.2)

Det är svårt att säga, om kunskapen om Kerstin Andersdotters liv skall uppfattas som knapp eller som anmärkningsvärt stor. Det var dock tre hundra år sedan, som hon levde på ett avlägset skogstorp. I vilket fall som helst kommer det om och om igen i den här boken att visa sig, att de skrivande personer, som satt i prästgårdar, kaplansgårdar, tingsrätter och annorstädes där man hade att skriva upp folk och folks göranden, emellanåt var dåligt underrättade om människorna i skogsbygden. De var inte så lätta att hålla reda på. I stället för kunskaper blev det berättelser, som med tiden blev sägner. Dagens vetande om människorna i skogen på 1600- och 1700-talen, och senare också, är sammansatt av skrifthistoriska fragment, som ibland är fel, och av föreställningar, som ibland har karaktären av myter.

Svartviken och Väderbacken ligger knappt tre kilometer ifrån varandra (fig. 1). Den här boken skall handla om dessa båda byarna och om människorna, som bodde där. Några av dessa var finnar, som i början av 1600-talet bröt mark för nya torp. Många var generation efter generation mer eller mindre försvenskade ättlingar till dessa finnar. Boken skall handla om finskt och svenskt. Om människor, kulturlandskap och etnicitet. Och om hur historia skrivs i nutiden om människor i avlägsen dåtid.

Finnarna i torpen i de mellansvenska skogarna på 1600-talet brukar vanligen kallas ”svedjefinnar” eller numera oftare ”skogsfinnar”. Detta är en bok om skogsfinnarna i Södra Dalarna.

1.2. Byråkratiska bekymmer

År 1806 påbörjade kyrkoherden i Stora Skedvi en ny bok med ”Protokoll över årliga husförhören”. Husförhören med invånarna i Nybergsfjärdingen, där Svartviken ingick, hölls i februari i Nyberget, som ligger 7 km ner ur skogen. Därifrån är det ytterligare 11 km till Kyrkbyn. Det var därifrån Kerstin Andersdotter hade att gå hem med sin fattighjälp.

Prästen förde ambitiösa protokoll de första åren i den nya boken. Om husförhöret i Nybergsfjärdingen den 14 februari 1806 skrev han bland annat:

Från Skogs Bygden framkom ingen utom en enda, som var Svartviks Jannes. Wanligen uteblifva de fläste derifrån, utan att kunna förebära annat skäl, än att vägen är lång; men detta år kunde den svåra wäderleken och myckna snön vara ett betydligt hinder för dem.

Sex år senare, den 10 februari 1812, skrev han i lite mera optimistiskt tonläge: ”Ifrån Skogsbygden voro nu ändteligen en och annan tillstädes.” Bland de närvarande införde han också svartviksborna i protokollet: ”Ifrån Svartviken: Daniel Mattsson med Son. - Den bekante Svartviks Jannes saknades.”

Svartviks Janne, som i kyrkboken heter Johan Hansson och om vilken det också är antecknat att han var ”Högst svag till förståndet”, var dottersondotterson till Kerstin

Andersdotter. Han var den siste ättingen i Svartviken till Simon finne. Efter Johan Hansson låg gården öde under några decennier, tills den köptes 1847 av smeden Anders Bäck vid Ensgefors bruk, som var far till Klara Sofia Bäck och hennes tio äldre syskon.

Svartviken ligger i Stora Skedvi socken i Dalarna. Väderbacken ligger på gränsen mellan Stora Skedvi och Husby socknar, också i Dalarna. Båda ligger i dag i det som benämns "Storskogen". På början av 1800-talet använde kyrkoherden i Stora Skedvi benämningen "Skogs Bygden", eftersom där då och sedan två hundra år tillbaka fanns torp och gårdar.

Människorna i skogen hade lång väg, och ungefär lika långt, till kyrkbyarna i Husby, Stora Skedvi och Vika socknar. Ibland tog de sig till den ena, ibland till den andra kyrkbyn. Prästerna skrev efter bästa förmåga upp vem som föddes, gifte sig och dog, eller flyttade ut och in och mellan torpen och gårdarna i skogsbygden. De förde husförhörlängder, dopböcker och dödböcker, och böcker med "brudfolk". Förmågan räckte inte alltid till, och emellanåt var förmågan olika hos de tre prästerna. De hade sinsemellan olika, och ofta nog oklara, uppfattningar om vem som hette vad, bodde var, var gift med vem, och hade hur många barn. De förde in i sina listor och strök i sina listor, men några samkörning av dataregister gjorde de inte.

Svårigheterna var inte unika för prästerna, som hade att hålla reda på folket i skogsbygden i Husby, Stora Skedvi och Vika. Också i den noggrant förda kyrkobokföringen i Svärdsjö finns det skriv- och tankefel och luckor, som ibland är lätta att se och som ibland möjliggör lärda konstruktioner eller gissningar, då familjerna och släktleden skall återskapas såsom Nils Almegård flitigt har eftersträvat för folket i Svartnäs (1993).

Därtill skulle människorna i skogsbygden föras upp i mantalslängder och olika slags skattelängder. De världsliga byråkraterna var inte minde ambitiösa och inte heller mera okunniga än de kyrkliga. De gjorde så gott de kunde och skrev upp alla skattskyldiga, vilket var långt ifrån alla människor. När de inte visste vad de skulle skriva, så skrev de av gamla längder. Resultatet såg tillfredsställande ut på pappret, och deras överordnade blev nöjda, men i skattelängderna står personer, som enligt sockenprästernas dödböcker hade dött för decennier sedan. Samarbetet var dåligt.

Torpen och gårdarna i skogen nyanlades på 1600-talet i vad kronan ansåg vara kroallmänningar. De låg dock ibland nära fäbodrar och skogar, som de tidigare etablerade bönderna i slättbygderna uppfattade som sina, och de låg ofta betänkligt nära bruken. Följaktligen går det att läsa om skogsbygdens människor i tingsrätternas protokoll över domar och processer. Ägande, rättigheter, skyldigheter och skatteplikter skulle regleras av den världsliga makten, och tvister människorna emellan skulle lösas av tingsdomarna. Allt blev notiser över namn, platser och händelser. Ibland blev det kartor, till och med kartor av lantmätare som hade varit ute i terrängen med vinkelmått och mätkedjor.

Av allt detta har det blivit såväl förvirrade som förbluffande detaljerade kunskaper om liv och krig på 1600- och 1700-talen. Livsöden och samhällsprocesser kan fogas samman, och finnar, försvenskade finnar och svenskar träder fram som lika eller olika slags människor. Av dokumenten, längderna och kartorna blir det en gripbar människornas och landskapets

etnicitet. Den innehåller å ena sidan namn, platser och händelser, som karakteriserar olika grupper av människor, å andra sidan de skrivande kyrkliga och världsliga myndigheternas attityder till de olika grupperna. Framför allt innehåller de den svåra frågan, av vem och hur de olika grupperna skapades. Den frågan måste riktas både till de historiska kvarlåtenskaperna och till deras nutida uttolkare.

2. ETNICITET

Etnicitet är ett under de senaste decennierna i kultur- och samhällsdebatten ofta använt begrepp. Det är därtill ett mångtydigt, komplext och svårutrett begrepp, som används synonymt med andra begrepp av ungefär samma beskaffenhet. Etnicitet handlar om att klassificera och benämna grupper av människor. På 1600-talet fanns inte begreppet, åtminstone inte som ord och inte i dess nutida betydelse.

Under den tiden som den här boken handlar om fanns inte heller begreppen "Finland" och "Sverige" på något sätt som liknar den självklara nutida användningen. Några dåtida goda likvärdiga begrepp finns inte heller. Den västra och den östra rikshalvan i ett och samma rike med huvudstaden Stockholm belägen ungefär mitt i kan hjälpligt duga som en beskrivning. Jag kommer i alla fall att skriva "Sverige" och "Finland" emellanåt i fortsättningen, för enkelhetens skull. Också adjektiven "finsk" och "svensk" hade andra betydelser då än senare. "Finsk" avsåg alla människor födda i Finland oberoende av släkt- och språktillhörighet, således också svensktalande människor. Finlandssvenskar fanns inte som en utpekad grupp. Alla benämndes "finnar" (Rask 1999:18-21).

2.1. Att klassificera människor

Människor uppfattar sig själv och andra som hörande till grupper. Kön, ålder, klass och ras har varit och är vanliga indelningsgrunder (Blom 1994), liksom etnicitet. Sedan 1970-talet (Barth 1969) har kulturanthropologin sett på etnicitet som samhandling mellan grupper av människor. En etnisk grupp uppfattar sig själv som "vi" till skillnad från "de andra", eller blir av andra särskild som "de andra". Underlaget för särskiljandet kan vara språk, religion, historieuppfattning eller kulturella traditioner, eller något helt annat (Jones 1997:xiii).

Etnicitet synes vara något allmänmänskligt. Frågan är snarast, om det alltid har varit så, och på vad sätt etnicitet är knuten till individer och grupper. Den dominerande uppfattningen inom kulturanthropologin i dag är att en grupp människor, eller en isolerad grupp människor, har ingen etnicitet av intresse. Etnicitet är konfrontationen, konflikt eller icke-konflikt, mellan två eller flera grupper av människor. I mötet med andra grupper skapas klassificeringarna "vi" och "de andra" (Jones 1997). Därmed är etnicitet något situationsbestämt, något i tid och rum föränderligt. Etniciteten är föränderlig hos både hela grupper och hos individer.

Alternativet är att se etnicitet som en ursprunglig, djupt rotad känsla hos individer, som alla tillhör samma etniska grupp, närmast som något medfött (Jones 1994:65):

Hence, it is argued that primordial bonds [= etnicitet] between individuals result from the givens of birth - 'blood', language, religion, territory and culture - which can be distinguished from other social ties on the basis of the 'ineffable and unaccountable' importance of the tie itself. [...] primordial attachments are involuntary and possesses a coerciveness which transcends the alliances and relationships engendered by particular situational interests and social circumstances.

Måhända är det detta senare sättet att se på etnicitet, som har legat till grund för den svenska invandrare- och integrationspolitiken under 1980- och 90-talen. Det har uppfattats som önskvärt att invandrarna skulle bevara språk och kultur, samtidigt som det har ställts krav på språkinläring och anpassning. Det har blivit ett konfliktfyllt möte mellan "vår kultur" och "deras kultur". Tvåsidigheten i mötet och förändringen, som det situationsbestämda etnicitetsbegreppet betonar, har varit undertryckt, liksom framväxten av nya etniciteter.

Att etnicitet är föränderlig betyder dels att individer kan flytta mellan etniska grupper, det vill säga byta etnisk tillhörighet, dels, och framför allt, att innehållet i den etniska klassificeringen kan förändras, det vill säga de etniska gruppernas kännetecken kan förändras. Hur etnicitet markeras, eller kommer till synes, i samhandlingen mellan grupper är situationsbestämt och föränderligt i tid och rum. Det kan handla om klädedräkt, mat, religion, tatueringar eller långt mera sofistikerade skillnader, eller inget som över huvud taget syns eller hörs. Det kan vara känslan och vetskapen om att vara "vi" och "de andra".

Språk och etnicitet kan följa samma gränser, eller de kan inte göra så. Det senare torde vara det vanligare, liksom tvåspråkighet är vanligare än enspråkighet (Sims-Williams 1998). Detsamma gäller genupsättning. Etniska grupper kan ha gener, som är vanligare inom gruppen än utanför. Det beror då på en större tendens till giftermål inom gruppen än utom. Genupsättningen är kulturellt bestämd. Den styr inte etnisk tillhörighet. Likaså är sambandet mellan språk och genupsättning svagt eller obefintligt. Likhet i genupsättning synes främst, och knappast överraskande, vara bestämt av geografisk isolering eller närhet (Sims-Williams 1998). Likhet i genupsättning kan inte heller oproblematiskt användas för att avgränsa raser. Den genetiska variationen inom de av en äldre forskning klassificerade raserna har visat sig vara betydligt större än variationen mellan raserna (Nilsson 1999).

En sammanfattning med användning av den arkeologiska fackterminologin (cf. Clarke 1968:37-38) skulle säga att monotetiska klassificeringar av människor är problematiska. Polytetiska grupper förefaller däremot kunna vara intressanta. Saken är tämligen oprövad med avseende på etnicitet, ras och språk.

Någon finsk etnisk grupp, som räknar sitt ursprung från de på 1600-talet invandrade finnarna, finns inte i Sverige i dag. Däremot talas två olika finska språk, tornedalsfinska eller "meänkieli" och de i sen tid invandrade finnarnas finska eller "suomen kieli" (Hyltenstam 1999). Sextonhundralets skogsfinnars finska dog ut under första halvan av 1900-talet. Saken återkommer i kapitel 2.4 om "Myt och verklighet".

2.2. Den arkeologiska diskussionen

Denna boken är skriven inom en arkeologisk tankevärld. Det gäller naturligtvis främst diskussionen av landskap och materiell kultur, men också kring begreppet "etnicitet" har förts en diskussion inom arkeologivetenskapen sedan början av 1980-talet.

Etnicitet blev ett synligt och omdiskuterat begrepp i nordisk arkeologi, då norsk arkeologi hade att ta ställning till den samiska folkgruppens krav på att ha en egen historia och arkeologi, som inte var detsamma som "Norges arkeologi". Knut Odner tog på sig den svåra uppgiften att försöka visa hur kulturanthropologins situationsbestämda etnicitetsbegrepp kunde användas för att förstå uppkomsten av samisk etnicitet på Nordkalotten (Odner 1983). Han lyckades väl åtminstone så långt som att hans syn på etnicitet har varit vägledande i den nordiska arkeologiska debatten. Den skiljer sig inte från vad som kan fångas upp i den engelskspråkiga litteraturen (Hodder 1982; Jones 1997).

Diskussion av etnicitet inom nordisk arkeologi är nästan detsamma som diskussion av samisk arkeologi (Zachrisson 1997:11-20). Ett första problematiska omnämnande av vad som rimligtvis bör uppfattas som samer är Cornelius Tacitus lilla notis om skridfinnarna i det etnografiska översiktsverket "Germania", utgivet 98 e.Kr. Frågan har varit var, när och hur samisk etnicitet uppkom, och om de arkeologiska fynden kan ge ett vettigt underlag för att diskutera intressanta svar.

Samerna är således en skrifthistoriskt känd etnisk grupp. Det är karaktäristiskt att det första omnämnandet finns i en text som är skriven inom det romerska riket. De första folkslagsbeteckningarna i norra Europa finns med få undantag i skrifter, som har tillkommit utifrån. Det är krönikor, annaler, brev, reseskildringar, historieverk och annat, som skrivits vid de europeiska hoven och biskopssätena, i kloster och av personager knutna till de få städerna. Folkgrupper har blivit utpekade, namngivna och satta på plats av kyrkan och makten i dess strävan att ordna världen överskådligt inom sina intresseområden för mission, handel, plundring och skattläggning. Huruvida grupperna funnits i verkligheten är svårare att säga, och svårigheterna att känna igen dem i den historiska arkeologins fyndplatser och föremålsfynd är inte små (Wallerström 1997).

En linje i diskussionen hävdar att etnicitet över huvud taget inte var ett relevant begrepp förrän världen var uppdelad i stater eller statsliknande samhällen med centrum och periferi. Sättet att klassificera människor i etniska grupper skulle vara styrt av eliterna i centrum och deras världsbild (Shennan 1989). Detta hindrar inte att begreppet "etnicitet" har diskuterats och använts inom nordisk förhistorisk stenålder för att förstå variationen i materiell kultur (Asplund 1998; Hallgren 1998). Detta är naturligtvis kontroversiellt (Bågenholm 1999:139-140), liksom tanken på att återfinna utdöda språk, eller snarare de protospråk som var föregångare till de skrifthistoriskt kända språken, på de arkeologiska kartorna (Sims-Williams 1998; Bågenholm 1999).

Etnicitet är således ett svårhanterligt begrepp. Dess flexibilitet innebär att det inte finns

någon självklar skillnad mellan människor, som räknar sig som olika etniska grupper. Ofta använder gruppernas medlemmar kläder, kroppsbeskrivningar, frisyrer, husgeråd, tecken och symboler på väggar eller egentligen vad som helst, inklusive utpekandet av formen på näsan och andra kroppsliga drag, för att särskilja "oss" från "de andra", men detta sker inte på ett över tiden stabilt sätt eller ens ständigt på samma sätt i samtiden. Etnicitet och kultur är skilda ting. I olika situationer blir olika drag ur kulturen etniskt markerande och åtskiljande.

Det är den materiella kulturen, som går att studera i förhistorisk och historisk arkeologi: allt som man kan se och ta på från avfallet bakom stugan till kulturlandskapets helhet, via byggnader, gravplatser, kaffekoppar, stenxor och lieblad. Den materiella kulturen används markerande, åtskiljande eller sammanförande, i den samhandling mellan människor som är etnicitet: Uppfattningen att "vi" och "de andra" är olika etniska grupper. Den i tid och rum aktuella situationen bestämmer om den materiella kulturen förstärker eller försvagar de synliga skillnaderna mellan grupperna. Vardera gruppen har en kulturell identitet, som mer eller mindre framhävs i samspelet med "de andra" för att betona eller undertrycka gränsen. Enligt detta synsättet är det den kulturella identiteten som är föränderlig, medan etniciteten består. Också det kan naturligtvis problematiseras. Det finns inget skäl att tro, att mönstret av etniska grupper alltid har varit detsamma.

Modern arkeologi har en tendens att vara försiktig med begreppet "eticitet" och använder hellre "kultur" eller "kulturell identitet", eller bara "identitet", med hoppet att undgå både mångtydighet och svårgripbarhet (Zachrisson 1997; Johnsen & Welinder 1998). Kultur kan diskuteras utifrån arkeologiska fynd och fyndplatser. Problemet är om kultur har något med det situationsbestämda etnicitetsbegreppet att göra.

Den här boken utgår ifrån en situation, som uppstod genom en flyttning av en grupp människor och genom hur gruppen hanterades av präster, kaplaner, tingsskrivare och andra skrivande byråkrater i en tidigmodern maktstats dokumenterande av folk och få i den egna staten. De flyttande benämndes "finnar" vid nedskrivandet av deras görande och låtande. De särskiljdes därigenom från "vi", som i samma skrifthistoriska dokument saknar folkslagsbenämningar eller andra etniska etiketter. Vad finnarna benämnde sig själva, och hur de benämnde sina "de andra", är inte bekant. Boken utgår ifrån det att 1600-talet gjorde en skillnad mellan finnar och icke-finnar. Den skall försöka förstå vilka uttryck denna skillnad tog sig och vilken bakgrunden till dessa uttryck var i de två gruppernas samhandling. Jag kommer för enkelhetens skull att använda benämningarna "icke-finnar" och "svenskar" som synonymer.

Vilka kulturskillnader fanns mellan finnarna och svenskarna? Vilka skillnader var viktiga för endera eller båda grupperna? Vilka förändringar ägde rum över tid?

Är etnicitet ett meningsfullt begrepp för att förstå samhandlingen mellan finnarna och svenskarna inom ramen för den tidigmoderna svenska maktstaten på 1600-talet? Det kan vara svårt nog att förstå vad finnarna var för en grupp på den tiden, då mycket vatten runnit under broarna sedan dess.

Tyngdpunkten i diskussionen kommer att ligga på landskapet. Vilket slags landskap

skapade finnarna och svenskarna?

Är etnicitet ett meningsfullt begrepp för att förstå landskap? Människor inte bara anpassar sig efter landskapets förutsättningar. Landskapet inte bara blir. Landskap är skapade. De är kulturlandskap. Människors traditioner, erfarenheter och samhandling finns i landskapet (Welinder 1988; 1992b; Engelstad 1989; Ihse 1996; Saltzman & Svensson 1997; Fabech & Ringtvedt 1999:329-406). Det borde gälla också människors etnicitet. Ett landskaps etnicitet förefaller att vara en meningsfull tanke.

2.3. Livet i Finnskogarna

Dagens Nyheter tryckte i sin bilaga "Sverige 1999" den 27 december 1999 en artikel under rubriken "I ett hål mitt i granskogen lever Finnskogsbonden Kaffe-Lasse och spelmannen Vingel-Anders vidare. Tack vare Samlar-Alf".

Finnskogen är ett begrepp. I dag är det så kanske mest på grund av valsen "Livet i Finnskogarna". Valsen har en melodi av okänt ursprung, som arrangerades och spelades första gången av Herman Gellin och Calle Jularbo under en turné i Värmland 1913. Redan två år senare fanns den på grammofonskiva. Med text av Anna Myrberg, "Fnittrande och kvittrande bland granarna där stå [...]", spelades den in 1935.

Calle Jularbo har själv beskrivit den stämning, som han ville sammanfatta med valsen "Livet i Finnskogarna" (Ericson 1992:201):

De karska bönderna, de vackra och ljuvliga värmländskorna, de käcka drängarna, de täcka pigorna - allt förenade sig till "Livet i Finnskogarna".

Filmen hade premiär 1947. Calle Jularbo medverkade, men huvudrollsinnehavare var Carl Henrik Fant. Andra för eftervärlden namnkunniga skådespelare var Naima Wifstrand och Johan Elfström. Manus var skrivet av Ivar Johansson, som också regisserade.

Valsen, filmen och otaliga samtida och efterföljare har skapat bilden av finnskogarna: karlar med slokhattar, brännvin och kniv; långflätade flickor med långa kjolar; penninghungande skurkar; strävsamt och hederligt fattigfolk. Detta är nationalromantikens, hembygdsrörelsens och den historiska nostalgins småfolksbygd i de djupa skogarna i svensk Hollywoodversion.

På 1800-talet var detta fattigbygder, där bolag och kapitalister byggde imperier och avlönade otaliga människor i slitsamt arbete som huggare, kolare, forkarlar, bruksarbetare. Arbetsfolket bodde i tillfälliga säsongförläggningar med kocka, eller i torp med hustru och barn. På 1900-talet blev det avfolkningsbygder, när skogsarbetet och industrin rationaliserades och centraliserades, och när den moderna världens krav bäst kunde mötas i städer och tätorter.

I de mellansvenska landskapen kom "finnskog" att bli ungefär detsamma som 1800-

talets fattigbygder i skogen. Det var i medvetandet om denna fattigromantikens finnskog, som Richard Gothe valde titelen på den första av den av hans böcker som kom att inleda den moderna skogsfinneforskningen, ”Ett oromantiserat tvärsnitt genom ’livet i Finnskogarna’” (1942).

Dan Andersson (1888-1920) var själv född och uppvuxen i en gammal finnbygd. Han skrev sina dikter medan minnet av finnarna ännu var levande. Det finska, dess exotism och skapande av avstånd, använde Dan Andersson för att förstärka det romantiskt nimbusladdade i den avlägsna fattiga skogsbygden i kontrast till det moderna samhället. ”Spelmanen från Finnmarken” eller ”Finnmarksskalden” diktade om ett landskap som fick karaktär och personlighet av de finska namnen på berg, sjöar och torp. Dikternas landskap innehåller inte bara fururnas och granarnas sus utan också ett främmande sus från en gången tid.

En del av Dan Anderssons finska namn finns att hitta på kartor, andra hade han hört av de vuxna under uppväxttiden i Skattlösberg, andra åter diktade han: Ajattele, Matalam, Kerrore, Harja, Kango, Pallo, Kestula, Mattao, Vaina, Pajso, Sami, Hattmomarja ... Människorna i Dan Anderssons landskap har däremot sällan finska namn: Matti, Marja-Lisa är de enda två som jag har hittat. Några till har dock på dalavis namn efter finska platser: Karis-Janken, Paljaka-Anders (Andersson 1987).

Dan Andersson dog ung och tragiskt. Tillsammans med klangen i hans tonsatta dikter har det gjort honom till legend. Från att under mellankrigstiden ha sjungits på folkrörelsemöten och av folkhögskoleelever sjungs han i dag av alla. Dan Andersson har visat att det en gång i Dalarna fanns finnmarker. Om finnarna som flyttade dit och bodde där diktade han dock aldrig. Hans finnmarksbor var det tidiga kapitalistiska skogsbrukets huggare och kolare. Bara någon enstaka gång skymtar det fram att deras förfäder var finnar (Tarkiainen 1993:172-174). Dan Andersson var romantiker och arbetardiktare (Furuland 1993:247-249). Han ställde och grubblade över de essentiella frågorna åt en generation av vaknande arbetar- och folkrörelseungdomar. Han gjorde det i ett fattigdomens och det hårda arbetets landskap med exotiskt klingande, obegripliga namn, den gamla finnbygdens namn.

För de som läste och sjöng Dan Anderssons dikter var finnskogarna ett proletärerens landskap, men också ett landskap med spelmän och mystik, där ”elden falnar och dör” medan ”vi alla sova på granris tungt [...] och snarka och vända oss manligt och lugnt”, drömmande om ”bleka mör.”

Den synliga bilden av svedjefinnar som människor i färg målades av Eero Järnefelt (1863-1937), när han var 30 år gammal 1893. Den nästan två meter stora oljemålningen kallas omväxlande ”Sved” eller ”Trälar under penningen”. Tavlan föreställer bådadera och är egentligen en särpling i Eero Järnefelts målarverk. Han har blivit mest känd som porträttmålare och för sina landskap i det franska friluftsmåleriets manér (Levanto 1987:91-95).

Giganten i finländskt konstliv decennierna före sekelskiftet var Albert Edelfelt (1854-1905). Han utbildade sig till historiemålare, August Strindberg kallade motsvarande svenskar för ”Karl XII-målare”, och blev färdig med den välkända och på sin tid framgångsrika tavlan ”Drottning Blanka” 1877 i Paris. Sedan återvände han till Finland och åstadkom en del skvalp

i ankdammen med ”Ett barns likfärd”, som visar barnets likkista nonchalant på snedden i båten. Albert Edelfelt blev emellertid en uppblusen porträtt-, folklivs- och landskapsmålare i både idealiserande-realistisk och nationalromantisk stil (Levanto 1987:71-77).

Axel Edelfelts tavlor visar spänningen i det nordiska måleriet runt 1890, då det realistiska skapandet efterföljdes av det nationalromantiska. Han målade arbete och liv i skärgården i Haiko men också kyrkfolk och folkdräkter i Ruokolaks i Karelen. Den andre store, samtida finländaren greps så av den nationella finska strömningen på 1890-talet att han ändrade sitt namn från Axel Gallén till Akseli Kallela (1865-1931). På 1880-talet målade han med socialt engagemang och i naturalistisk stil tavlor som ”Gosse och kråka”, i vilken båda är lika barfota och trasklädda, och ”Rutten gös”, som föreställer just en rutten gös och inget annat. Akseli Gallen-Kallelas 1890-tal inramas emellertid av motiv som ”Ilmarinen plöjer ormåkern” för en fresk i paviljongen på världsutställningen i Paris och ”Kullervo förbannande”. Där emellan målade han ”Ainomyten”, ”Lemminkäinens moder” och mycket annat i samma genre (Levanto 1987:83-90).

Akseli Gallen-Kallela byggde en ateljé i ödemarken i Ruovesi, som blev förebildlig för den nationalromaniska arkitekturen i Finland, och i hans fotspår, och självfallet i efterföljd till Elias Lönnrot (Asplund & Mettomäki 1998:4-9, 12-14), sökte sig konstnärer och intellektuella till Karelen för att finna kalevalastämningar. Själv hade han varit där på bröllopsresa.

Eero Järnefelts ”Trälar under penningen” kunde således redan 1893 uppfattas som något av en anakronism. De flesta målade skymningsromantik, symbolism, Kalevala och karelianism. Eero Järnefelt målade motsättningen mellan vad som ett kvartsekel senare skulle kallas de röda och de vita. Hans bror Arvid Järnefelt skrev om tavlan i tolstojansk anda (Levanto 1987:94-95):

Här har ingen känslan av att ju större ansträngning desto större välsignelse. Här arbetar trälar under penningen. Det innebär: de bränner sved på främmande mark, av vars skörd de erlägger minst en tredjedel i skatt åt jordägaren [...] Det finns ingen plats för glädje, ej sång, ej ens uppmuntrande ord till den mindreåriga medhjälparen, också hon redan en träl under tvånget som kommit till lösdrivarens eviga välskäl: om du orkar så träla på, om inte så dö bort! - Och just denna mindreåriga varelse uttrycker [...] tydligast hela sin samhällsklass klagan.

Eller som det står i Kalevala:

det var Pohjas lilla tärna, lejd för pengar att arbeta

Om Eero Järnefelt hade ”Pohjas lilla tärna” i tankarna när han komponerade tavlans motiv är inte bekant, men han valde att måla något av det finskaste: svedjebruket, hur finnarna arbetar med svedjerakorna i lågorna, glöden och röken på en stenig höjd med utsikt mot obegränsade granskogar. Den förste och störste av alla svedjekarlar var Väinämöinen själv (Koponen 1999):

Gamle vise Väinämöinen tingade en eggvass yxa;
sedan högg han hela skogen, röjde en omätlig rönning.
Alla träden fingo falla - blott en enda björk blev över
som ett hägn åt himlens fåglar, tillhåll för den gälla göken.

[...]

Gamle vise Väinämöinen tar de sex små sädeskornen,
fattar sju små frön i handen, som han burit i en mårdbälg,
i en rödekorres belling, i en brunröd vesslas baktass.

”Pohjas lilla tjänstepiga” förekommer redan i Kalevalas andra sång om ”Odlingens uppkomst”. Där klappar hon byk i strandkanten. I sjunde sången är hon en ”ljuslett ungmö, ljuv att skåda.” På Eero Järnefelts svedja är hon blond och sotig, blåögd och hålögd, trasklädd med näverskor. Magen är utspänd av svält. Året då tavlan målades var ett missväxtår, det andra i följd. I tavlan drar hennes sorgsna ögon och resignerade hållning betraktarnas blickar till sig. Eero Järnefelt har låtit röken bakom hennes huvud lysa vit som en gloria. Det är ett helgon som står på ”Pohjas stenberg”.

I otaliga läroböcker om allt från den yngre stenålderns första neolitiska odling till 1600-talets skogsfinnars huuhta-svedjande i de mittsvenska granskogarna har Eero Järnefelts ”Trälar under penningen” fått illustrera svedjebruk, finskt svedjebruk eller det skogsfinska (senast Ahlberg 2000:128). Tavlan visar inte skogsfinsk livsstil. Flickan, som stod modell, hade kanske som vuxen en man och äldste son, vilka deltog på den röda sidan i det finska frihetskriget. De sökte frihet från det som Eero Järnefelt målade. I litteraturen om skogsfinnarna illustrerar tavlan det svedjebruk som gjorde finnmarkernas torpare fria från det svenska bondesamhällets trånga värld.

Dan Andersson och Eero Järnefelt fångade båda det mångsidiga djupet i finnbygdernas fattiglandskap. Vid sidan av och i fattigdomen och förtrycket finns också en romantik och exotism: myten, mystiken, det tidlösa. För Eero Järnefelt handlade det om det nationella, det finska eller karelska. För Dan Andersson handlade det om att skapa stämning genom det annorlunda ur en avlägsen tid.

Hos de mindre andarna, som skrev i början på 1900-talet, var nationalromantiken och exotismen mindre ohöjld. Lars Lunells ”Berättelser från Dalarna” får ge exemplen (1911:91, 113, 182, 144, 282, 219, 228):

Jo, det var förr i orten sed, att man ej, så länge ett barn var odöpt, skulle låta elden slockna på härden. Det hände på grund häraf i Dalarnes finnmarker, att man flere veckor, natt och dag, underhöll elden, ty så skulle barnet skyddas mot ”ondt”.

- Som du en tid tänkte på midsommarvakan, så tänker ock jag på Lapp-Majas spådom. Jag hade icke vändt mig till henne, om du icke kommit på dessa äfventyrliga tankar. ”Dä’ ligger ett stort slott och en hög herre emellan er”, sade Maja. Ser du, Karin, jag tänker allt på dessa ord ibland, jag.

Länge fanns ock bland dalfolket en sådan tanke om finnarnes förmåga; man sade om den, som knall och fall dog, att han fått ”finnskott”, och kom en åskig som-mardag med en jättehvirfvel, hvilken förde höhässjan utom synhåll, sade man: ”Nu gick mitt hö till finnskogen”.

Där kom ock i nattens timma på tal, hvad Karin såg vid Malins kyrka, lappkvinnans spådom och ”dopelden”, som en gång i vinternatt blossat för dem båda.

- Beror på dä’, beror på dä’, hväste gumman och fäste en girig zigenarblick på den tjocka silfverkedjan, som ringlade fram öfver mannens väst.

Sorrmonne [...] hade den säkra lodbössan, på hvilkens kolf hela tjoget skåror efter fällda björnar och älgar var inristadt och i hvilkens urgräfd, lilla gömställe den traditionella näbbmusen, som skulle gifva ”skottlycka”, förvarades.

- Det ska’ vara mycket, innan en finne förgås, och när flickan gått ut, yttrade läkaren till de kringstående: - Man säger, att finnen har hundkött, och här behöfs det sannerligen något i den vägen.

Finnar, lappar och zigenare framställdes såsom de som avvikande vidskepliga och trollkunni-ga ansedda av folket i Siljansbygden.

Berättelsen om Katri tilldrar sig under Kroppafjäll i Malungs finnmark (Lunell 1911:154-238). Det kunde vara ett kärvt land att bo i (1911:190, 191):

Åter hade ett år gått, en Finnskogens bistra vinter var förbi, och sommarvind, smekande mången blek och tård kind i ödemarken, vandrade fram genom de stora, milsvida skogarna, lockande pörtenas barn ut till blommor och fågelsång. Vintern är för finnskogens folk och var det ännu mera i gången tid mödosam och pröfvande.

Under finnskogens vinter kändes vidare den allmänna fattigdomen allra tyngst, och under nödåret 1835 talar man ännu om, att gamla, orkeslösa gubbar, insnöade i sina torp, hungrade till döds och igenfunnos med hö och halm i munnen. Och dock flore-

rade långt efter husbehofsbränningens afskaffande lönnbränneriet här i bergen, och finnen, långt aflägsnad från länsmannens argusögon, sökte i den förrädiska drycken en flyktig törst och svalt sedan med tålmod.

Folkglesheten, ensamheten, isoleringen och det arbetsamma livet i finnskogarna präglade dess folk och livsmönster (1911:168, 211):

Anders, som nu hunnit sitt tjugonde år, hade växt upp till en axelbred och kraftfull yngling. Som finnskogens män i allmänhet såg han äldre ut än han var, och kom sig nog detta af försakelserna och den sega kampen för tillvaron. Skogsensamheten hade väl ock bidragit därtill.

Mången mörk gärning, aldrig af lagen beifrad, har här i skogsensamheten timat. Därom vittna många kringvandrande, dystra sägner, hvilka bevarats ända till våra dagar.

Mot det hårda i livet kontrasterade emellertid glädjen i sommaren och skörden (1911:208, 175):

Man var inne i andtiden. Den pågår i finnskogen stundom under hela augusti månad. På de stora, gräsrika ”kölgarne” mellan bergen stodo de långsträckta höhässjorna, hvilka, afsedda att stå kvar till vintern, upptill voro täckta med ett lager af grankvistar. Här och hvar i liden såg man ock hela hässjor af löfkärfvar hvilka till hvintern voro afsedda för ”småkritren”. Vackert mognade nu rågen på svedjefallen, och äfven kornet började gulna vid de små torpen, invid hvilka i soliga dagar småpojkar, långhåriga och okammade, tumlade om i mullen.

Man var nu framme vid det stora svedjefallet och raskt grep man sig an med arbetet, som i all synnerhet fordrade mjuka ryggar, enär skärans skaft var ganska kort. Snart steg ock solen högre, och i samma mån som hon vandrade upp på den molnfria himmelen, blefvo de härdiga finnarnes anleten allt svettigare. Katri och hennes hjälpredor, ett par unga flickor, hade ock ett styft arbete med att binda kärfvar af den mejade rågen. Men de senare arbetade både syn- och hörbarligen med ungdomens glädje och snart hörde man från den raska trion en vacker folkvisa ljuda, och den visan talte om ”kärestan och lyckan stor i litet bo”.

Det är en berättelse, som slutar lyckligt, även om en hel del förvecklingar ägde rum mellan det lyckliga slutet och den hoppfulla upptakten (1911:171):

Visst skulle finnskogens obygd nu för dem blifva ljus. I hvarandras armar sutto de länge tysta, men den innerliga kyss, som Anders gaf åt "Fjällets ros" var från honom ett jublande tack.

Förvecklingarna handlar bland annat om en svensk skogstjänsteman, som fick visa sig svag och feg som motpol till den i finnskogen uppvuxne och av dess krav präglade finnättlingen Anders. Han var vuxen ur ett gammalt folk, över vilket det för svenskarna, både för prosten i Malung och för Lars Lunell, vilade ett det främmandes skimmer (1911:237-238):

Till prostens stora förnöjelse spelade efter måltiden Katris nittioåriga mormor på sin kantele, finnarnes uråldriga af Väinämöinen uppfunna spel. Sången, som ledsagade den gamlas knäppningar, kunde hvarken prosten eller de yngre tyda, men man hörde, att det var vackert, och prosten talte sedan om broderlandet i öster och dess trofasta folk, som hand i hand med oss genom sekler delat ljuft och ledt. Det folkets ättlingar, spridda här och där i vida Dalaskogen, voro, sade den gamle herden, värda vår medkänsla,

Som skall framgå så småningom har de citerade landskapsskildringarna en del drag av 1600-tal. Intressantare för ögonblicket är frågan om hur mycket av 1800-talets och det tidiga 1900-talets proletära samhällsmönster och fattigdom i skogsbygderna, som, tillsammans med romantiken och exotismen, har vandrat till 1600-talets finnmarker och kommit att prägla 1900-talets historiebilder av dem.

Saken kommer att diskuteras i nästa kapitel, men Helmer Lindholms roman om "Svedjefolket" kan få ange en stämning. Företalet har han, väl ironiskt, kallat "Livet i finnskogarna" (1957:5, 6):

Det begreppet känner vi nog alla. Men få har tänkt sig in i vad detta är eller rättare var. Något snusigt och avsidesliggande med knivskärning och en dragspelslåt och obestämda indiankrigsfantasier långt i det förgångna.

Men den som under åratals sökt tränga in till den verklighet som en gång levdes i Mellansveriges skogsbygder finner där en egenartad och främmande miljö.

Finnarna böjdes ner till skogsslaveri under bergslagsbruken utan att våga resa sig mot övermakten. Det är därför sällsamt när ur gamla protokoll de skugglika konturerna framträder av en Paavo Kempainen.

Frågan är om Paavo Kempainen förkroppsligar 1950-talets ännu optimistiska kommunism, sekelskiftets arbetarklass, 1800-talets proletärer, folk i de skogar som bruken ville exploatera

på 1700-talet, eller 1600-talets inflyttade finnar i konflikt med den svenska maktstaten (1957:200):

Det jäste bland skogsfinnarna under dessa tider. Bitterhet och förtvivlan hade samlat sig sedan länge. Det var en böld, som måste mogna och brista, och blod skulle rinna ur den.

De var män och ättlingar av män som hårt försvarat sina ägor mot inkräktare i landet däröver. Men splittrade som de nu var, oeniga och tvehågsna, resignerade de småningom och lät lägga sig under det övervälde som i den nya stormaktens namn lade bojor på menigheten över hela landet för att nyttja den för sina syften.

Paavo Kempainen rörde sig vida kring och spottade ut sitt hat mot övermakten. Männen såg honom med girig tilltro, med misstro och räddhåga. Okets ärr kring hans nakna lyste dem i ögonen. Han var ett levande varsel om ond tung tid.

2.4. Myt och verklighet

Svedjefinnarna kallas numera oftare ”skogsfinnar”. Ofta används bara ”finnar” i sammansättningar som ”Finnbygd”, ”Finnmark” och ”Finnskogarna”. Om dessa finnar, eller skogsfinnar, finns såväl myter som en växande nyanserad och varierad kunskap. Det finns romantiska myter, okunskap och fördomar, och det finns forskningsnätverk och akademiska avhandlingar.

Är den skogsfinnska överflyttningen till Skandinaviska halvön en viktig forskningsuppgift? Var flyttningen en kuriositet, eller var dess storlek och karaktär sådan att den påverkade det dåvarande samhället på ett märkbart och genomgripande sätt? Hade den på lång sikt betydelse för förändringar, lokalt, regionalt eller nationellt?

Kjell-Åke Aronsson har formulerat ett kort och koncist, optimistiskt värderande omdöme (1995a:43):

Den stora roll som finska invandrare spelade i kolonisationen av mellersta och norra Sveriges skogstrakter är väl känd.

Detta är kanske riktigt. Delar av det nuvarande Sveriges skogstrakter fick sin första helårsbebyggelse, åtminstone helårsbebyggelse knuten till jordbruk, under en expansionsperiod på 1500- och 1600-talen, i vilken en inflyttning av finnar var ett uppenbart inslag.

Saken skall emellertid inte heller överdrivas. I ”Det svenska jordbrukets historia. Jordbruket under feodalismen 1000-1700” är totalt drygt en sida av bokens 350 ägnad åt skogsfinnarna (Myrdal 1999:226-227), och i ”Tusen år av invandring. En svensk kulturhistoria” ägnas åtta sidor av 400 åt skogsfinnarna under rubriken ”Livet i finnskogarna” (Svanberg & Tydén 1992:208-215).

Hur många finska familjer eller finnar, som flyttade från det inre av Finland till liknande skogstrakter i Mellansverige och södra Norrland är emellertid oklart. Tidens folkbokföring var otillräcklig för att saken skall kunna utredas i dag. Migrationsinstitutet i Åbo, ”Siirto-laisuusinstituutti Turussa”, räknar med att ungefär 12 000 finnar flyttade (Paloposki 1980:29-30). Gissningarna, eller beräkningarna, i facklitteraturen varierar från några tusen upp till 40 000 (Bladh 1995a:89). I mitten av 1600-talet fanns ungefär 20 000 skogsfinnar i Sverige enligt sansade bedömare (Myrdal 1999:227). Carl Axel Gottlund beräknade på 1820-talet att det då bodde 50 000 skogsfinnar i Sverige, varav hälften talade finska. Antagligen tog han till i överkant (Tarkiainen 1993:146-151).

I det område, som i dag är Sverige, bodde omkring 1600 i runda tal en miljon människor. I samma område bodde, då Carl Axel Gottlund gjorde sin beräkning, dygt två och en halv miljoner. I det perspektivet var skogsfinnarnas inflyttning av marginell betydelse. Forskningen kring den skogsfinska inflyttningen har sitt intresse mindre på grund av att den handlar om en stor och omvälvande process, mera på grund av att den sätter fingret på en intressant grupp människor och mötet mellan olika grupper av människor i en annan tid och i ett annat sorts samhälle än vårt eget.

Det är en förekommande övning att beräkna hur många ättlingar till skogsfinnar som i dag bor i Norge, Sverige eller Nordamerika. Då måste emellertid enligt sägnen Norbo finnmark i Silvbergs socken, en grannsocken till Stora Skedvi i Dalarna, räknas bort (Agvén 2000 (1956):22):

Hur gammal bebyggelsen är i vår lilla by är väl svårt att säga. Mig har berättats att Gustav II Adolf skickade hit tre finnar för att bryta bygd. De lära emellertid ha drunknat i sjön Noran alla tre utan att ha lyckats sätta några efterkommande till världen.

En avgörande fråga är naturligtvis vem som är skogsfinne. Finns det skogsfinnar i dag, och hur skall de i så fall ses på i förhållande till skogsfinnarna i början av 1600-talet, då de flyttade ut ur Finland, eller de finnar som Carl Axel Gottlund besökte tidigt på 1800-talet?

På 1600-talet bodde många finnar i den finländska rikshalvan, färre bodde i den svenska, ett fåtal bodde i Delaware, och åtskilliga låg i garnisoner och härläger i Baltikum och på kontinenten. Några bröt torp i tidigare måttligt bebodda skogstrakter i Sverige och Norge. De senare har med tiden kommit att kallas skogsfinnar. Ännu i början på 1800-talet bodde efterföljare till dessa i finnmarker. I dag finns i Sverige tornedalsfinnar, finska och finländska invandrare, kvarblivna finska krigsbarn och kanske en del finnar och finländare ytterligare. Finns det också fortfarande skogsfinnar, eller finns bara ”Livet i finnskogarna”?

Stortinget i Oslo utpekade 1998 sex grupper som nationella minoriteter inom Norge, eller rättare sagt, grupperna fick själva möjligheten att acceptera den formella statusen som minoritetsgrupp. Det var judar, kväner, romani (no. ”tatere”), zigenare, samer och skogsfinnar.

Det finns naturligtvis inte längre några människor i Norge som bor i pörten, går i näverskor och livnär sig av svedjebruk. Det finns inte heller någon ättling till skogsfinnar, som säger sig ha finska som modersmål eller finska som ett under uppväxten genuint inlärt andraspråk. Skogsfinnarna är utdöda. Detsamma är fallet i Sverige. De sista som talade finska finns i dag bara på videoband (Lind 1989:223; Tarkiainen1993:135). Ännu vid mitten av 1950-talet var de emellertid några tiotal stycken (Rideland 1998:79-80).

Så enkel är emellertid inte saken. Etniska grupper är konstruktioner med gränser mot andra grupper. Vad som finns innanför gränsen är mindre viktigt. Den raka demografiska och genetiska linjen från 1600-talets skogsfinnar finns ännu kvar. Människor, som av sina föräldrar, som i sin tur av sina föräldrar, som av sina föräldrar ... har hört att deras äldsta kända släktled var inflyttade skogsfinnar, eller som i kyrkböckerna har letat sig tillbaka till inflyttade skogsfinnar, kan kalla sig skogsfinnar. De lever med och i dagens skogsfinska kulturmönster, på samma sätt som 1600-talets skogsfinnar levde med och i den tidens. Det problematiska i sammanhanget är naturligtvis sammanlänkningen av kultur och genetisk härstamning, men det hindrar inte att det efter 1998 finns människor i Norge, som med eftertryck och stolthet säger ”Jag är skogsfinne”, fast på norska, och då ser ett framtidsperspektiv med ett ännu diffust och mest annat skogsfinskt något i kontrast mot ett norskt storsamhälle, som har en tendens att ta formen av fylkes- och statsadministrationen.

Begreppen ”vi” och ”vår historia” är skogsfinska realiteter i Norge i dag. Det kan vara en intrikat diskussion att fundera över om denna skogsfinska etnicitet är skapad, eller återskapad, under andra halvan av 1900-talet. Att den är att förstå i ett europeiskt perspektiv av renässansens för betoning av egen och andras etnicitet är uppenbart. Den närmaste parallellfenomenet är den samiska renässansen under samma tid. Båda de nämnda etniska reaktiveringsrörelserna är mindre märkbara i Sverige än i Norge. Den skogsfinska är väl i det närmaste obefintlig i Sverige.

Den skogsfinska etniciteten på 2000-talet är nära förknippad med historieforskning. Det egna skogsfinska släktskapet är nog så ofta framletat genom släktforskning som upplevt i levande familjetradition, och den skogsfinska historieskrivningen har letats upp i arkiven. Att tillhöra skogsfinsk kultur och idka en skogsfinsk livsstil är i dag mera att efterbilda de etnologiska museerna och uppteckningarna, mindre att föra vidare i uppväxten inlärd och upplevda traditioner.

Medvetna skogsfinnar tillhör föreningar och andra organiserade grupper. Det är toleranta sammanslutningar utan exkluderande gränsdragningar mot icke-skogsfinnar. Medlemmarna har det gemensamt att de är nyfikna på skogsfinsk historia och kultur. Några säger ”Jag är skogsfinne”, andra säger ”Jag har skogsfinnar i släkten”, andra åter är bara nyfikna. Många bedriver arkivstudier och systematisk forskning kring den skogsfinska historien. Det handlar om den egna släkten, hembyn, hemtrakten eller allmänt om det skogsfinska. Några är professionella akademiskt etablerade forskare med intresse för det skogsfinska fenomenet. Till dessa senare hör jag själv.

De skogsfinska föreningarna och grupperna, jag känner mig benägen att sammanfat-
tande kalla dem den skogsfinska rörelsen, är effektivt organiserade i ett internationellt nätverk,
som flitigt utnyttjar modern IT-teknik. Paraplyn är FINNSAM, som ger ut bladet ”FINNSAM
information”, men som framförallt finns virtuellt (www.finnsam.org). Medlemmar är omkring
30 institutioner, omkring 20 personer med institutionsadresser och 150 privatpersoner. En
kärna är ”Torsby Finnkulturcentrum” i Värmland, som existerar som bibliotek, forsknings-
institution och kursgård, men som också den finns virtuellt. En introduktion till det skogsfin-
ska i etiketter och bilder finns ett stycke in i finnkulturcentrumets hemsidas förgreningar
(www.tordata.se/tfc/broschyr.pdf).

Själv är jag medlem i en av lokalföreningarna under FINNSAM-paraplyn, ”Gävle Dala
Finnkultur”. Föreningen ger ut den anspråkslösa internettidskriften ”Svedjenävan” ([http://
welcome.to/svedjenavan](http://welcome.to/svedjenavan)), och inom dess geografiska intresseområde ligger Finnskogsmuseet
i Skräddrabo (<http://home.swipnet.se/finnskogsmuseet>).

I sydöstra Norge finns ”Solør Värmland Finnkulturörening”, Finnetunet och under tre
dagar om året ”Republikken Finnskogen” (Rideland 1998:194-200; Stubberyd 1998; Östman
1998). Republiken har en blå-vit-grön flagga, en med början på 1930-talet hopplöckad
”bunad”, godkänd av ”Landsnemnda for bunadsspørsmål”, ett sigill komponerat 1834 av Carl
Axel Gottlund för ”Finnskogens härad”, ”Suomalaisten litto-merkki”, och en president som
högtidstalar och leder allsången av republikens nationalsång (Rideland 1998:140, 194-195).

Det skogsfinska är en folkrörelse med en fascinerande dubbel fasad. Det är ett effek-
tivt forskarnätverk dominerat av privatforskare i små lokala grupper, sammanlänkade av den
moderna IT-tekniken och med egna tidskrifter, konferenser och kurser. Det är emellertid också
ett sätt att mötas och uppleva skogsfinsk anda, kultur och livsstil. På finnkulturdagar och
finnskogs dagar och under forskarnätverkets konferenser äter man motti, piroger och lådor,
man läser Kalevala, och lyssnar på kantelemusik eller folkmusikgrupper, som spelar låtar från
finnbygder eller med finska ortnamn i titlarna. Det skapar en känsla av samhörighet med en
tradition eller känslan av att för ett ögonblick leva sig in i det att vara en äkta skogsfinne.

Inom folkrörelsen vidareförmedlas en uppsättning stereotyper för vad som är det genu-
int skogsfinska: invandring - kolonisation, svedjebbruk, byggnadsskicket (rökstuga, ria, bastu,
eller ”pörte”, ”ria” och ”sauna”), maten (”motti” eller ”mutti”) och platsnamnen.
Privatforskarna gör tidskrävande, omfattande arkivstudier och sammanställer listor och förteck-
ningar över det skogsfinska: listor över finntorp, listor över invandrade finnar, vittförgrenade
släkttavlor över de finska familjerna, listor över släktnamn och platsnamn, kataloger över beva-
rade byggnader i den skogsfinska traditionen, sammanställningar av domboksanteckningar med
antydningar om existensen av finnar eller uppiggande korta berättelser om finnarnas görande
och låtande, sammanställningar av litteraturuppgifter om skogsfinsk folklore...

Denna kompilerande forskningen är vanligen av hög kvalitet, och den leder till intres-
santa möjligheter att följa skogsfinska individer i tid och rum genom utbytet av person-
uppgifter ur arkiven i det effektiva IT-baserade FINNSAM-nätverket. Också förmedlingen av

litteratur och litteraturuppgifter inom nätverket är beundransvärd. Frågan är emellertid om inte den dominerande forskningens nära samhörighet med, för att inte säga integration i, en folkrörelse leder till att också valet av forskningsproblem, metoder och data får en komplicerande karaktär och styrs av att samma frågor på ett stereotypt sätt upprepas och besvaras gång på gång inom samma ramar av begrepp och tolkningsidéer.

Den akademiskt institutionaliserade forskningen om skogsfinnarna är relativt liten, och det är väl tveksamt om den borde vara så mycket större med tanke på hur många intressanta historiska problem, som finns för det begränsade antalet akademiska historiker att fördjupa sig i. Den akademiska forskningen är på väg att frigöra sig från stereotyperna och dekonstruera den traditionella forskning, som bygger på och gång på gång återberättar arvet från ett litet antal utpekade pionjärforskare och som klassiker utpekade verk (Gottlund 1984 (1931 [1817]); Nordmann 1994 (1888); Lönborg 1903; Gothe 1942, 1943, 1945, 1948; Broberg 1988). Behovet finns av att kasta av en och annan tvångströja.

Lennart Stenman har skisserat en schablonbild av den skogsfinska inflyttningen till Skandinaviska halvön (1998:47-48):

Med stöd av ett nedsättningsbrev kom svedjefinnen till en öde trakt, där han på moränmark valde ut en granskog på en sydsluttning. Där högg han sitt första svedjefall, och i höjdläge började han uppföra sina byggnader.

När svedjefinnen anlände till platsen för det tänkta finntorpet, medförde han i stort sett bara en yxa och i en läderpung några rågkorn - tuvråg.

I stället för att formulera egna ord kunde Lennart Stenman ha citerat Friedrich Rühs (1827), som jag har gjort i förordet, eller några dussin andra böcker och artiklar.

Frågan är emellertid om inte existensen av schablonen också har blivit en myt. Det går att finna både äldre och yngre texter, som vidareför ungefär den av Lennart Stenman formulerade schablonen (Tigerstedt 1964:240-241; Paloposki 1980:29-33; Almegård 1993:15-16; Norén 1994: 22-35, 170-181; Rideland 1998:76-78; Ahlberg 2000; Wedin 2000a:2), men det går också att finna texter, som ingår i en diskussion om schablonens olika led, och som ställer sig mer eller mindre kritiska till schablonbilderna (Tarkiainen 1990:133-142; Bladh 1995:1-2, 83-90; NE 17:468; Wedin 1999:10-11; Myrdal 1999:226-227).

Det är svårt att inte se ett drag av romantisering i de flesta texterna om skogsfinnarna. I den virtuella skogsfinnevärlden är detta synligt genom valet av bilder av granskogar, gråklädda människor på svedjeland, näverkantar och svedjenävor och genom kringströdda kalevalacitat (www.finnsam.org; www.finnkulturcentrum.com).

Kari Tarkiainen har lite svepande karaktäriserat den skogsfinska forskningen som byggnad på missuppfattningar på grund av bristande källkritik gentemot traditionskällor från 1800-talet, som kronologiskt lättvindig i bakåtprojiceringar av sena källor, och som fattig på uttryckligen ställda frågor och formulerade problem (1995:135-136). Han har också pekat på

skillnader mellan den forskningen som har bedrivits i Finland av finska forskare och den svenska forskningen (1995:136-138). Den förra skulle ha uppfattat skogsfinnarna som finnar, ”landsmän i förskingringen”, som relikter med avseende på språk och kultur, som ett levande, eller snarare nyligen utdött, kulturarv. Forskningen skulle därigenom ha blivit ”högstämd, romantiserande och nationalistisk.” Den svenska forskning skulle vara väsentligen lokalhistorisk med inriktning mot ”skogsfinnarna i deras naturliga inramning.” Kari Tarkiainen karakteriserar den jämfört med den finska, han skriver inte ”finländska”, som ”mera jordnära, lokalpatriotisk och prosaisk.” Det nationalistiska respektive lokalpatriotiska har, enligt min uppfattning, lett till samma romantiserande texter, vare sig de är att uppfatta som högstämda eller prosaiskt jordnära.

Ilmar Talve har pekat på hur den svenska forskningen företrädesvis har framhävt det annorlunda och avvikande hos de finska inflyttarna jämfört med det svenska (1986:67-68). Detta torde sammanhålla med, som Gabriel Bladh har nämnt i sin korta skogsfinska forskningshistorik (1995a:58-62), att ackulturationen, det vill säga försvenskningen, av de inflyttade finnarna inte har studerats tillfredsställande. Forskningen har betonat konflikt mellan två folkgrupper snarare än samhandling. Gabriel Bladh använder för övrigt det lite egendomliga uttrycket ”kulturkretsar” för finnarna och svenskarna.

Tyngdpunkten i den hitintills utförda forskningen har legat på ”områdes- och tematiska studier”, varav Gabriel Bladh exemplifierar åtskilligt (1995a:60-62). Delvis torde det vara det samma som Kari Tarkiainen har kallat ”materialsamlade” (1995:136), och som jag har kallat ”kompilerande”. Den kompilerande forskningen är dock mycket framgångsrik inom ramen för sina ambitioner, och den är en självklar förutsättning för en probleminriktad forskning. Det kommer inte minst att framgå i den här boken. IT-tekniken gör kompilaten effektivt användbara (FINNSAM information 5:1 med annonser; Furuland 1998).

Läsningen av de skogsfinska forskningshistorikerna lämnar lätt ett intryck av déjà-vu efter sig, men de pekar också mot de problem, som borde stå närmast i tur att diskuteras, innan tänkandet kan gå vidare i ytterligare intressanta riktningar. Jag har fastnat för följande, varvid jag också har tagit intryck av föredragen och diskussionerna under FINNSAM:s möte i Härnösand 1999 (Bladh 2000; Wedin 2000a):

- (1) En granskning av de begrepp som ligger till grund för den skogsfinska forskningens diskussion, eller oftare kanske de omedvetna begrepp som finns i den diskussion som inte förs
- (2) Vilka sorters källor lämnade 1600-talets stat och skogsfinnarna själva efter sig? Hur styr källäget möjligheterna och begränsningarna i den skogsfinska forskningen?
- (3) Skogsfinnarna i den tidigmoderna maktstaten. Hur fungerade finnar och svenskar tillsammans? Vilken var dåtidens uppfattning av att det fanns både finnar och svenskar, och hur hanterades fenomenet? Är begreppet ”etnicitet” intressant i sammanhanget?

3. TORPEN I FINNMARKEN

De små klungorna av torp vid Svartviken och på Väderbacken var under 1600-talet några få av hundratals torp anlagda av inflyttade finnar i Dalarna. På hela Skandinaviska halvön blev de efter hand tusentals, ingen vet egentligen hur många. Skogsområdena med finnarnas torp kom att kallas ”finnmarker”. Mest namnkänd är väl Orsa finnmark. Innan jag fördjupar mig i de första generationerna av skogsfinnar på Storskogen i Stora Skedvi och Husby kan det vara lämpligt att se på några större linjer.

3.1. Över Bottenhavet eller nästsocknes

Språkgränsen mellan finska och svenska kan gripas i medeltida skrifthistoriska dokument. På den tiden talades svenska på Åland och utefter delar av kusterna av Finska viken, Bottenhavet och Bottenviken. Finska talades i Tornedalen och en god del av Norrland till Kalix älv i söder (Lind 1989:96, 216-217). Språkgränsen var också mycket av en kulturgräns eller etnisk gräns. Genom århundradenas lopp har gränsen överskridits och upprätthållits på många olika sätt.

Med början på 1100-talet erövrade den svenska kungamakten och svenska stormän och biskopar Finland. I början av 1600-talet ingick ett område ungefärligen motsvarande det nuvarande Finland i det svenska kungariket, som då var på väg att bli en nordeuropeisk stormakt.

Inom den svenska staten flyttade människor hit och dit, också mellan de båda rikshalvorna tvärs över språkgränsen, som sålunda var tämligen överstiglig. Kyrkans folk och allehanda administratörer, handelsmän och sjöfolk, krigsfolk och krigsflyktingar, arbetsfolk och lösdrivare, enstaka individer och hela familjer och grupper flyttade inom riket.

Ordet ”invandring” har använts om flyttandet tvärs över Bottenhavet för att betona att flyttandet skedde mellan två områden med olika språk och kultur. Jag föredrar ordet ”flyttning” för att markera att flyttningen ägde rum inom en och samma stat. Sett i ett lokalt perspektiv blir det ”inflyttning” och ”utflyttning”. Varje enskild flyttare hade sina bevekelsegrunder. Tillsammans kom de många att forma historiska mönster.

Skrifthistoriska källor, som är tillräckligt informativa för att det skall vara meningsfullt att diskutera flyttningen utifrån dem, finns från och med 1400-talet. Städernas tänkeböcker, godsens och gruvornas räkenskaper, och landsbygdens skattelängder ger inblickar i förekomsten av finnar i den svenska rikshalvan. Överallt bodde och arbetade finnar. Så var det till dels redan tidigare, men de skrivna uppgifterna, till exempel om arbetsfolk vid Sala silvergruva (Meurman 2000:47-48), är mera dunkla.

Stockholm förefaller ha dragit till sig finnar som en magnet. De kom dit genom tvånget för alla bosatta norr om Stockholm att enbart leverera varor till den staden. Stockholms försörjning var till inte ringa del baserad på smör, fisk och annat från Åland och de finländska

skärgårdarna och kustlandskapen. Också arbetskraftsinvandringen var betydande, både som varaktig inflyttning till Stockholm och som säsongsviss in- och utflyttning. Inflyttarna kom till 90 % från Åland och kustlandskapen från Österbotten till Nyland. Från Egentliga Finland enbart kom 35 % (Kerkkonen 1980:23). En god del, kanske de flesta, bör ha varit svensktalande eller gott tvåspråkiga.

Skrivarna i Stockholm och på andra platser, där finnarna hade att bli antecknade, gjorde inte skillnad på finsktalande och svensktalande finländare. Alla kallades "finnar" (Tarkiainen 1990:11-12). Alternativt benämndes de med en hänvisning till det landskap som de kom ifrån. Då benämndes bara personer ifrån det nuvarande Egentliga Finland eller mera allmänt den sydvästra delen av landet "finnar". Vår tids begrepp "finnar" för alla finsktalande finländare, eller över huvud taget människor med finskt modersmål, är en senare uppfinning. I början av 1600-talet fanns ingen finländsk eller finsk nationalkänsla (Ylikangas 1997:311-312, 392-393).

Storleken av överflyttningen är svår att uppskatta. Stockholm kan ha haft 10-20 % finlandsfödda invånare omkring 1500 (Tarkiainen 1990:26). I de uppländska jordbrukssocknarna utefter Mälaren bodde 3-4 % finnar omkring 1540 (Tarkiainen 1990:37).

Om inflyttningen från Finland till Sverige på 1400-talet ger ett spontant intryck, så är intrycket för 1500-talet till dels det motsatta. Från det kungliga kansliet utgick brev efter brev till fogdar och andra befallningshavare i Finland att samla ihopa arbetsfolk och skicka till kronans gods och gruvor (Tarkiainen 1990:52-56). Hela finska arbetslag är kända från till exempel Sala silvergruva, som ständigt hade ont om folk. Folk från Finland arbetade överallt i de mellansvenska landskapen. De flesta var pigor, vedbärare, lantarbetare, gruvdrängar och annan lågbetald arbetskraft. Några var arrendatorer eller torpare. Några få var hemmansägare, ännu färre var självägande hantverkare och handelsmän i städerna. Enstaka blev präster, rådmän eller andra ämbetsmän.

I medeltal betalade finnarna i Sverige lägre skatt än infödda svenskar, och de dömdes oftare för brott (Tarkiainen 1990:24-30). De utgjorde således i medeltal en fattigare och mera brottsbenägen grupp än de infödda svenskarna. Saken känns igen från dagens statistik kring invandrare till Sverige och från den svenska invandringen i Amerika på 1800-talet.

Mycket få finnar kan beläggas före 1600 i Stora Skedvi och Husby. Olof finne var 1405 verksam vid koppargruvan i Garpenberg i grannsocknen (Tarkiainen 1990:63). Tomas finne bodde 1551 på den då endast några decennier gamla gården Finnbo i Stora Skedvi (Olofsson 1987:37). De finska flyttarna sökte sig väsentligen till städerna, industrierna och jordbruksslätternas gods och gårdar. Antydningssvis var ungefär 1-2 % av skattebetalarna i Nedre Dalarna finnar. De flesta var knutna till gruvor och hyttor, några som bergsmän (Tarkiainen 1990:63).

Då den skogsfinska utflyttningen tvärs över havet började mot slutet av 1500-talet fanns det sålunda redan relativt gott om finnar i den svenska delen av riket. Jämfört med de som redan fanns var skogsfinnarna gissningsvis färre, men de bosatte sig i delvis andra delar av landet, och

framför allt kom de väsentligen från andra delar av Finland, och av andra orsaker.

Skogsfinnarna sökte torp och odlingsmarker i skogsbygder utanför de öppna slätt- och dalbygderna. Hela familjer eller större grupper av finnar anlade torp i områden där det runt 1600 inte fanns helårsbebyggelse.

Till skillnad från de tidigare inflyttade finnarna och de finnar, som samtidigt med den skogsfinska flyttningen liksom tidigare flyttade till städer, industrier och de öppna jordbruksområdena, kom de flesta skogsfinnarna från det inre av Finland, från landskapen Savolax och Tavastland. Särskilt utpekas Rautalampi som skogsfinnarnas ursprungsområde. Dit vallfärdar alla riktigt skogsfinneintresserade.

Från Rautalampi rann således en ström av savolaxiska familjer till de sydnorrländska och mellansvenska skogarna med början i slutet av 1500-talet. I den äldre litteraturen kan man läsa om missväxt, hungersnöd, krigstider (Tigerstedt 1964:234-235; Tarkiainen 1990:156; Hansson 1997:5; Krantz 1999) eller rubriker som "Undan Flemings mord" (Lundkvist 1982:17-19). Det är inte utan att denna historieskrivningen har tagit mytiska proportioner (Almegård 1993:15-16; Norén 1994:18-21; Rideland 1998:13; Storsten 1999; Ahlberg 2000).

På den svenska sidan av Bottenhavet slog sig de som kom "från sin plågade värld" (Rideland 1998:13) sig ner i områden, som "med sina blånande höjder och insprängda sjöar påminde om det land de tvingats lämna" (Storsten 1999).

Savolaxingarnas överflyttning till den svenska rikshalvan, och vidare till Norge, har utmålats som en storstilad och säregen kolonisation av ödsliga skogar. "Finnmarkstraktens historia kanske måste skrivas om" meddelade tidningen, då man C14-daterade några människoben från en holme i Grangärde socken till 1400-talet (Borén 2000). Fyndet är fascinerande (Holmdahl 2000). Det visar emellertid inte mycket annat än att i Grangärde, liksom på de flesta andra håll, byggdes de skogsfinska torpen i utmarker eller erämarker (Svensson 1991), som i århundraden och årtusenden hade använts för fiske, fångst, järnframställning, skogsbruk och skogsbete (Svensson 1998b).

Skogsfinnarnas inflyttning måste förstås i större, mera komplexa och mera nyanserade sammanhang.

I norra och västra Europa växte centraliserade stater med stående krigsmakter, statskyrka och effektiva ämbetsbyråkratier fram under 1500-talet. Det var också en tid av befolkningstillväxt och ökande produktion inom jordbruket (Myrdal 1999:219-220). Detta gällde också det svenska riket och dess hertigdömen. Under tiden 1540-1620 växte befolkningen i riket med ungefär 50 % (Myrdal 1999:221-223). Nyodlingen på allmänningar, som kronan hade hävdad äganderätten till sedan Gustav Vasas tid, var betydande (Myrdal 1999:223-224). Skogsfinnarnas överflyttning från Finland till Sverige med början på 1580-talet var en del av detta allmänna förlopp (Myrdal 1999:226-227).

I sitt hertigdöme bedrev hertig Karl en aktiv koloniseringspolitik (Lönborg 1903:80; I. Jonsson 1995:4-5; Tarkiainen 1995:139). Avsikten var att skapa beskattningsbara hemman. Det var så det slutande 1500-talets statsmakt fungerade. Gårdstun, åkrar och ängar är lätt-

beskattade. De inflyttande finnarna fick således utsäde och boskap som starta-eget-bidrag, förutom ett antal års skattefrihet (Tarkiainen 1990:142-144, 148). I deras hemsocknar hade sockenprästerna utfärdat regelrätta utflyttningspass (Tarkiainen 1990:183). Den skogsfinska flyttningen var således byråkratiskt väl reglerad och övervakad i båda ändarna, så långt som en tidigmodern byråkrati förmådde. Den första skrifthistoriskt välbelagda överflyttningen genomfördes av en grupp savolaxare, som med ”deris hustrur och barn” åkte med båtar till Södermanland, som ingick i hertig Karls domäner och dit de rimligtvis var kallade på hertigens initiativ, även om han förnekade det efter ett syrligt påpekande från Johan III (Tarkiainen 1990:148-150).

Den svenska staten hade agenter och värvningskontor, som letade och organiserade presumtiva invandrare till landet årtiondena kring 1600, på flera håll på den europeiska kontinenten och på Brittiska öarna. Det skrevs kontrakt och betalades ur statskassan för såväl hantverkare som soldater och andra (Svanberg & Tydén 1992:61-63, 77-79, 90-91, 96-97).

Det inre av södra och mellersta Finland, det vill säga Savolax och Karelen, består övervägande av moränmarker belägna över högsta kustlinjen. Där bedrevs jordbruk, till skillnad från i kustlandskapen, endast sporadiskt före ungefär 700 e.Kr. Under de närmast följande århundradena växte små jordbruksbygder fram i anslutning till de sparsamt förekommande lägre liggande områdena med finkorniga sedimentjordar (Taavitsainen m.fl. 1998:217-221, 224-226). Från omkring 1200 förekom sädesodling allmänt. Då bronsföremålen, som lades ner i tidens gravar, mera liknar föremål på samtida gravfält längre österut, medan motsvarande föremål dessförinnan har sina närmaste likar västerut, är det en rimlig gissning, att en ny odlingsteknik hade införts österifrån (Taavitsainen m.fl. 1998:230, 246). Det var svedjebruk i granskog på stenig moränmark, det från 1500-talet storstilt använda huuhta-svedjandet.

Huuhta-svedjande är arealkrävande och arbetskraftskrävande, men det ger med goda förutsättningar i orörda granskogar och tjänlig årsväderlek gott utbyte. På 1500-talet började en snabb befolkningstillväxt i det inre av Finland. Antalet människor fördubblades på ett århundrade, och de sökte sig ut i alla riktningar på utkik efter obrända granskogar (Taavitsainen m.fl. 1998:226-228, 240-243). Omkring 5000 nya gårdar byggdes mellan 1560 och 1630 (Jokipii 1995:24-25), trots att det var tämligen oavbrutet krig vid gränsen i öster 1555-1617 (Jokipii 1995:19-23). Mot slutet av 1500-talet spred sig ryktet i pörtena att det växte mycket gran på den svenska sidan av Bottenhavet.

Det skall dock inte förnekas att Finland under de sista decennierna av 1500-talet styrdes av ett adelsvälde, som utmärkte sig genom godtycke och genomförd korruption. Det var anmärkningsvärt till och med för den tiden (Ylikangas 1997:32-68). Hertig Karls agenter fann öron som var villiga att lyssna av flera skäl. Förhållandena blev dock bättre efter 1599, då den blivande Kart IX halshög och fördrev det sigismundtrogna adelspartiet, som hade behärskat Finland.

Sett ur ett finländskt perspektiv var det bara en liten del av en stor befolkningsrörelse, som fann vägen till de mellansvenska och syd- och mellanorrländska skogarna, och det var

först på ett sent stadium av den inomfinländska kolonisationen (Jokipii 1995:25; I. Jonsson 1995:3-4). Skogsfinnarna utgjorde också bara en mindre andel av alla de människor, som samtidigt koloniserade de svenska skogstrakterna (Heckscher 1941:149; Tarkiainen 1990:140). Granskogsletarna från Savolax sökte sig också österut och söderut till Karelen, Ingermanland och Estland. Några hamnade i Norge och några få i Nordamerika (Tarkiainen 1990:138-140; Craig 2000:31-34; Kokko 2000:25-26).

Frågan är dock om alla skogsfinnarna, som byggde torp i de svenska skogarna, kom från Savolax. Finnen Olof Persson, som väl själv kallade sig något helt annat och 1583 byggde hus och lagård på kronomark i Julita socken i Södermanland, var det inte (Tarkiainen 1990:153). Han hade varit soldat och reglementsenligt blivit avdankad, men eljest var det vanligt att finska knektar hellre sökte sig ut i skogarna än följde med trupptransportskeppen till kriget på kontinenten (Tarkiainen 1990:180-181). Saken blev efter hand bekymmersam för kronan, och 1636 organiserades en rannsaking efter finnar i skogarna, både efter förrymda soldater och annat löst folk (Tarkiainen 1990:180).

I Orsa och Ore socknar i Dalarna lät en energisk landshövding samla in alla finnar till tinget på luciadagen 1636, utom Båtsmans Tomas som slank undan och möjligen var rädd att sättas i järn och skickas på straffarbete. De övriga blev utfrågade och antecknade med beundransvärd noggrannhet, dock efter vanligheten bara männen. Några hade flyttningsspass, medan andra hänvisade till att passen fanns hos släktingar i Hälsingland och Ångermanland (Tarkiainen 1990:179-183). Tre var födda i Orsa och Ore, två i Uppland, fjorton i Savolax och Karelen, och de resterande sju i Satakunta, Österbotten och Lappland. Dessa ungefär två promille av de flyttande skogsfinnarna antyder att det är problematiskt att använda ”skogsfinnar” och ”savolaxare” som utbytbara begrepp.

Den energiske landshövdingens skrivares mödor gör det också möjligt att följa sju av de inflyttade finnarna tillbaka till de gårdar, varifrån de flyttade ut, och identifiera deras föräldrar (Tarkiainen 1990:182-183). Fyra av dessa skaffade flyttpass och flyttade till skogarna ovan Siljan inom ett år efter det att deras hemgårdar hade fått ny ägare eller brukare. De flyttade när pöretet blev trångt och när de hade nyärvda medel i fickan.

Skogsfinnarnas inflyttning i de svenska skogarna var en marginell del av en större inomfinländsk befolkningsexpansion och flyttning. Flyttningen föranleddes av befolkningstillväxt och sökandet efter brännbara granskogar. De enskilda hushållen flyttade vid generationsskifte och arv i hemgårdarna. Då lyssnade de till och lockades av den svenska statsmaktens kolonisationspolitik. I de svenska skogarna blev de några bland många kolonister, som byggde skattefria torp på kronoallmänningar eller på annan tillgänglig mark.

Från tidigt på 1800-talet har skogsfinnarna uppfattats som en egen grupp människor skild från inte bara svenskarna och norrmännen utan också från andra finnar. Mot slutet av 1800-talet växte en särskild forskning fram med dessa skogsfinnar som sitt objekt. Under loppet av 1900-talet har denna forskningen starkt bidragit till att skogsfinnarna har blivit en avgränsad etnisk grupp, som 1998 fick status av nationellt minoritetsfolk i Norge. Det är en

historiekonstruktion med mytiska drag som har lett dit. I myten spelar, som i alla historiska myter som håller samman etniska grupper, det gemensamma ursprunget i Savolax och Rautalampi en central roll. Den källgranskande forskningen kan dock peka på att det fanns savolaxare i Stockholm redan under första halvan av 1500-talet (Tarkiainen 1990:35), och att savolaxare i början på 1600-talet inte bara drog till skogs utan också bosatte sig i Stockholm (Tarkiainen 1990:48, 96). Skogsfinnarna var också rörliga ut och in ur skogarna. Många av dem blev arbetsfolk vid gruvor och hyttor (Tarkiainen 1990:68). Begreppet ”skogsfinnar” är måhända inte oklart, men det är avgränsat på godtyckliga grunder som en relativt liten grupp finnar bland en månghövdad varierad skara flyttare från Finland till Sverige, och inom Sverige, och till Norge och annorstädes, under århundraden.

I socknarna Ockelbo, Ovansjö och Torsåker i Gästrikland mot Dalarna till bodde 1640 omkring 175 finnar och därtill kvinnor, barn och diverse oräknebart löst folk (Tarkiainen 1990:164). Det är mot den bakgrunden finntorpen i Stora Skedvi och Husby är att förstå.

I Gästrikland finns i skattelängderna från 1540-talet sex skattebetalare, som i längderna är antecknade med benämningen ”finne” efter sina namn. Ytterligare fem finns i andra slags skrivelser, till exempel Mattes Tavast, som var knekt, och Jacob finne, som uppbar lön som arbetare. Skattebetalarna satt på torp eller gårdar, varav de flesta låg nära Gävle eller på slätterna utefter Dalälven (Löow 1985:17). Bilden är karaktäristisk för den medeltida inflyttningen av finnar till städerna och jordbruksbygderna i Mellansverige. Senast på 1590-talet fanns också finnar vid de gästrikländska gruvorna och hyttorna, till exempel Barkhyttan och Stenshyttan i Torsåker socken. Några var bergsmän (Gustavson 1979:31-32).

Platserna med torp bebodda av finnar omkring 1600 låg flertalet i skogarna nära dala-gränsen. De var sammanlagt tolv stycken. Trettio år senare bodde finnar på mer än dubbelt så många platser, de flesta fortfarande i samma skogar (Löow 1985:29). På dalasidan av landskapsgränsen bröts de första torpen av finnar 10-15 år senare än på gästriklesidan, varefter antalet växte raskt genom 1610- och 20-talen liksom i Gästrikland.

Det är faktiskt obekant, om finnarna i torpen på gränsen mellan Gästrikland och Dalarna kom inflyttande från det inre av Finland eller någon helt annanstans ifrån. Några var kanske savolaxare. Andra kanske hade tröttnat på att vara gruvdrängar, pigor eller hamnsjåare. De var några få i en finländsk, svensk och nordvästeuropeisk för tiden utmärkande nyodlingsvåg. Det visste de inte om, utan var och en för sig eller i små grupper bestämde de sig för att följa överhetens påbud och locktoner, när tillfälle gavs vid arvsskifte, giftermål eller andra händelser, som manade till förändringar av det egna livsmönstret.

3.2. Finnmarken i Stora Skedvi och Husby

”Lars på Wäderbacken” anmälde 1650 på tinget i Stora Skedvi att han önskade sälja sitt torp i ”Suartwijk på Finnemarcken”. Detta är möjligen Lars Henriksson ur den första generationen

finnar på Väderbacken, eller möjligen hans son Lars Larsson. Gissningsvis är det den senare som avsågs. Två år senare protokollförde nämligen tinget i Vika, hur Lars Larsson låg i tvist med ”hustru Anna i Swartwijken” om ett torp. Saken är inte helt lätt att utreda, och den är för ögonblicket inte av stor betydelse. De enskilda människorna återkommer och trasslas ut, så gott det går, i kapitlen 4.1 - 4.3.

Det viktiga är, att omkring 1650 ansåg man att Svartviken låg i en finnmark, som lokalt kort och gott benämndes ”Finnmarken”. Vilket område som denna finnmark omfattade är okänt. I källor från 1600-talet finns minst femton torp i norra delen av Stora Skedvi och Husby, som förefaller ha upptagits för första gången av finnar, vilka har bott i området som den första generationen i sina släkter. Båda påståendena är problematiska, och det var gissningsvis inte dessa torpen som utgjorde finnmarken utan det fanns flera finntorp i närheten i Gästrikland. Här får det emellertid räcka att beskriva dessa torpen för att visa, att Svartviken och Väderbacken låg i en finnmark med snarare tiotals än enstaka finska hushåll.

De ungefär tjugo torpen med finska inbyggare i skogsbygden i de norra delarna av Stora Skedvi och Husby, ungefär norr om Långshyttan (fig. 1), är följande (J. Carlsson 1999; Lindh 1979; Olofsson 1982, 1990, 1993; Engström 1997). Det exakta antalet torp är oklart för några av platserna:

Edsken	4
Fullen	1
Lottbo	1
Mörtarbo	1
Ryggen	1
Stenverken	1
Svartviken	2
Väderbacken	4
Östansjö	1

Antalet sexton för finntorpen är att betrakta som ett problematiskt minimiantal. De ungefär sexton torpen är de, som har belagda namn på både torpet och dess inbyggare, varvid det framgår att det var finska familjer genom att männen, det är ständigt de som finns i källorna, har tillägget ”finne” efter sitt namn, t.ex. ”Lars Hindricksson finne” som det står i beskrivningen till den geometriska kartan över Svartviken 1647.

Andra finntorp fanns längre söderut i Stora Skedvi och Husby. Det är därtill fullständigt outrett hur de många platsnamnen med förleden ”finn” runt omkring i socknarna skall förstås. Exempel i Husby är Finnbacken och Finnänget i Myckelby, Finnviken och Finnbovägen i Sundfiske, Finnröningen i Stigsbo och Finnsvedjan i Nordbäcksbo. Exempel i Stora Skedvi är Finnbo myran i Markusbo, Finnsätra i Storsveden och Finnbo i Nyberget. Det

sista namnet påminner om gårdar och byar som heter Tyskbo och Jutens, men just det namnet syftar inte på någon finsk gårdsägare utan på en som gifte sig dit på slutet av 1600-talet från byn Finnbo längre söderut i socknen. Han hette Hans Olofsson (1657-1736), och hans namn, Finnbo Hans, kom således nybergborna att fortsättningsvis använda på gården, som tidigare hade hetat något helt annat.

Byn Finnbo i Stora Skedvi däremot har namn efter Tomas finne, som uppfördes som ägare av byns första gård i jordeboken från 1551 (Olofsson 1987:37). Vid den tiden var det en av många nybrutna gårdar i samma trakt, som alla fick namn som slutade på -bo. Trakten har följaktligen fått namnet Bobygden. Andra byar där har namn efter yrken eller personer: Bultbo, Elingsbo, Guldsmedsbo, Markusbo, Murmästarbo, Pingbo, Piparbo, Sadelmakarbo, Svenskbo (efter ”Anders Swenske” som står i tiondelängden från 1551). Gårdsnamnet Götbo anger att den förste brukaren kom från Götaland. Han hette Olof Göte, och antecknades 1552 som nybyggare (Olofsson 1993:159-189). Finnbo fick sitt namn ungefär samtidigt och av samma orsaker.

Det fanns således finnar i Stora Skedvi och Husby före inflyttningen i början av 1600-talet, och det bodde finnar på flera håll i socknarna än i de norra skogstrakterna. Finntorpen där kan beläggas på följande vis:

Edsken (Hysken)

I mantalslängden för 1628 står Per finne. Sannolikt är det hans namn som har fastnat på det torp, som på sockenkartan från 1653 heter ”Galne Per Mass torp”. I mantalslängderna från 1636-1637 står ytterligare tre finnar, Thomas, Mårten och Zacharias, alla med tillägget ”finne” efter namnet.

Det kan ha funnits tre eller fyra eller flera finntorp i trakten av Edsken i början av 1600-talet. På gästrikesidan av sjön Edsken fanns ytterligare finntorp sedan åtminstone 1610-talet (Gustavson 1979:30-31).

Fullen

Här bodde Mickel Jacobsson finne, som är känd därför att hans död antecknades 1668. Det är inget ovanligt öde för en sextonhundredatalsmänniska, att i dag vara känd bara till namn, bostadsort och dödsår. De flesta är mindre kända än så.

Lottbo

Enligt den geometriska jordeboken från 1647 skulle torpet vara nybrutet ungefär 1620. Det är upptaget som finntorp i mantalslängden från 1647-1648. En sentida lokal tradition kan till skillnad mot de skrifthistoriska dokumenten namnge den först finnen, som en gång nybröt

torpet. Greta Carlsson återger sägnen så här efter hur den berättades av Lottbo Arvid på 1960-talet (Carlsson & Carlsson 1998:48-49, 51):

Den allra förste hette Lott och det är efter honom det heter Lottbo. Själv fick Lott ett tragiskt slut. Det berättas att när han en gång under sina dagliga jaktturen blev borta ovanligt sent gick hans gumma ut för att söka efter honom. På stigen som ledde mot hemmet fick Lott i mörkningen plötsligt se en skugga komma emot sig. Han trodde det var en björn och sköt. Men det var ingen björn han skjutit på utan sin egen hustru. Och kulan tog hennes liv. Lott miste förståndet och löpte efter den händelsen omkring som en vilde i skogen. På gamla dar fick hans barn tag i honom så han fick dö hemma.

Mörtarbo

En lite oklar källuppgift nämner Mårten finne.

Ryggen

Domboken från 1649 benämner platsen ”finntorp”. I mantalslängden från 1647 står Matts Larsson i Ryggen, som också antecknades då han begravdes i Stora Skedvi 1653. Om ett och ett blir två, så skulle Matts Larsson ha varit finne.

Stenverken

Domboken från 1639 placerar Abraham lösfinne i Stenverken. Platsen tillhörde då sedan 1638 Stora Skedvi socken efter att tidigare ha tillhört Vika socken enligt domboken 1676. Torpet skattlades 1623 enligt domboken.

I mantalslängden från 1647 kallas grannbyarna Ryggen och Stenverken sammanfattande för ”Finnarna”.

Svartviken

Två torp anlades här ungefär 1615-1620 enligt den geometriska jordeboken från 1647. Brukare var Simon finne och Lars Hindricksson finne. Den senare var bosatt i Väderbacken och sannolikt bara ägare. Simon står i mantalslängden från 1634 och Lars Hindricksson i domboken från 1628. Den senare uppgiften är den äldsta som nämner Svartviken.

Väderbacken

Här anlades antagligen 1608 samtidigt fyra finntorp. Lars Hindricksson finne, samme person som är nämnd under Svartviken, bodde här. Ett kungligt brev från 1613 gav finnarna och deras efterkommande rätt att bruka torpen (Waaränen 1874:206-208). De tre andra var Peder Månsson, Anders Eriksson och Jöns Henriksson enligt skattlängden för betalningen av Älvsborgs lösen 1613-1618.

Också enligt de rikhaltiga handlingarna från finnarnas process med Hinshyttans bruk på 1670-talet fanns ursprungligen fyra torp, alla upptagna av finnar. Antalet är dock något oklart, som kommer att framgå av kapitel 4.1 om ”Den första generationen” på Väderbacken.

Östansjö

I tiondelängden för 1619 står Pål finne, som också redan 1617 stod inför tinget i Husby för att ha slagit sin sväger blå och blodig.

Till denna lista kan läggas att sockenkartan för Husby från ungefär 1650 ett stycke söder om Väderbacken kort och gott anför, att ”Här bor en hoop medh Finnar”, utan att det klart framgår vad som avses. På platsen finns fyra gårds- eller torpstecken.

Finnarna på de ungefär sexton namngivna torpen är kända, därför att prästerna, protokollförarna vid tingen eller skattskrivarna någon gång har haft anledning att anteckna dem i handlingar, som har blivit bevarade till i dag i original eller vederhäftiga avskrifter. De är alla män. De flesta torde ha haft hustru och barn. Många kan ha varit överhuvud för hushåll, som därtill innehöll syskon eller andra släktingar och kanske tjänstefolk eller annat arbetsfolk.

Som en jämförelse kan nämnas att Garpenbergs finnmark med bland andra byarna Bensåsen och Högtjärn innehöll tolv kända hushåll på 1670-talet (Troedsson 1997:3). Den sydöstra delen av Dalarna innehöll endast få, men några av de äldsta, av landskapets totalt ungefär 1200 finntorp.

Andra finnar kan ha funnits i finnmarken i Stora Skedvi och Husby utan att de har lämnat spår efter sig i kyrkans längder eller i den världsliga byråkratin. Originellt är att Abraham på Stenverken benämndes ”lösfinne”. Det tillägget efter namnet fick eljest finnar, som inte hade organiserade bostads- och arbetsförhållanden. Ofta flyttade de runt som tillfällig arbetskraft, eller så bodde de korta tider på olika platser, där de bedrev jakt och fiske. Noterandet av ”en hoop medh Finnar” torde ange några finska hushåll, som bodde mer eller mindre tillfälligt på platsen. De kan ha varit arbetskraft på Hinshyttans bruk, eller de kan ha varit något helt annat. Abraham lösfinne bodde, tillägget till namet till trots, i ett skattlagt torp under lång tid.

Alla dessa manliga finnar antecknades således av prästerna och byråkraterna med tillägget ”finne” efter namnet. Huruvida de flyttade in i socknarna från Savolax, Stockholm, Sala silvergruva, Ockelbo i Gästrikland eller någon helt annanstans ifrån låter sig i dag inte

avgöras. Kanske kom någon rent av ifrån någon gård längre söderut i Stora Skedvi eller Husby. De hade emellertid det gemensamt, att de talade finska och sade sig på stapplande svenska vara finnar. De blev antecknade med svenska namn och ofta med tillägget ”finne”.

Den här boken handlar om finnarna på finntorpen i Svartviken och på Väderbacken. Frågan är vad ”finne” och ”finntorp” betydde, för dem som bodde på torpen och för dem som betraktade dem utifrån. Det senare gäller för betraktare både i deras samtid och i nutiden.

4. MÄNNISKORNA

Etnicitet är relationer mellan människor. Det måste därför utredas vilka människor som rörde sig i Svartviken och på Väderbacken under 1600-talet. Där fanns inflyttade finnar (kap. 4.1), deras efterkommande (kap. 4.2 - 4.3) och svenskar. Så småningom fanns där bara svenskar (kap. 4.4, 4.6). Hur det gick till kan delvis, och gissningsvis bara ganska ytligt, fångas genom de bevarade samtida skrivierna (kap. 4.4 - 4.5).

4.1. Den första generationen

De svenska byråkraterna skrev upp inflyttarna från den finska delen av riket i sina förteckningar och listor med svenska namn. Både de kyrkliga och världsliga byråkraterna fann det emellertid intressant och viktigt att ange att invandrarna var finnar. Det gjorde de genom att tillägga ”finne” efter namnet på männen. Namnbärarna utpekades därigenom som de första i sin familj av finsk härkomst i trakten. Detta tyckte prästerna i Stora Skedvi och Husby och de skrivare, som förde skattelängder och plitade protokoll i tingen, att det var intressant att anteckna, liksom på de flesta andra håll i landet.

De skrev således ”Thomas Persson finne” och ”Thomas Perssons finnes hustru” för de båda makarna i ett äkta par. Thomas Persson hette något helt annat på finska, som skrivarna hade svårt att uppfatta och svårt att stava till. Möjligen kunde finnarna inte heller själva skriva sina namn. I källorna från Stora Skedvi och Husby finns inget enda finskt släktnamn bevarat.

Om prästerna och domstolarnas skrivare improviserade nya namn, när det dök upp nya finska inflyttare inom deras ansvarsområde, eller om inflyttarna hade med sig svenska namn, som de hade fått av svenskspråkiga byråkrater redan i Finland, är oklart. Bruket att skriva ”finne” efter männens namn gör det emellertid lätt att få syn på den första generationen finnar i en socken, i den mån de skrevs upp i handlingar som har arkiverats till i dag. För de följande generationerna söner och sonsöner användes tillägget ”finne” betydligt mera oregelbundet efter namnen. Det hade tydligen ingen mening att speciellt ange att de var finnar.

Det var det vanliga förfaringssättet runt omkring i de olika provinserna i det mångspråkliga svenska riket, att de svenska byråkraterna försåg människorna med svenska namn. I ett av de avlägsnaste hörnen av riket, i den koloni, som 1649-1663 fanns i Ghana, skickade man brev från Carolusborg till överbefälhavaren i det angränsande kungariket Futu, där han namngavs Jan Claesson Acrosan (Novaky 1990, Berg 1997:45-60).

Efter den första generationen människor i finntorpen är det således problematiskt att ur källorna förstå, huruvida människorna uppfattades som finnar av sin omgivning, och det är inte lättare att förstå om de själva uppfattade sig som finnar. Detta är naturligtvis inte samma sak.

I de följande kapitlen skall jag göra ett försök att diskutera i hur många generationer som det fanns finnar i de norra skogstrakterna av Stora Skedvi och Husby. De byråkratiska handlingarna får bli vägledande. Det finns egentligen inga alternativ, men saken är mera sofistikerad än att bara leta efter människor med benämningen ”finne” efter namnet.

Svartviken

Den geometriska kartan över Svartviken från 1647 är en förträffligt entydig källa. I dess förklarande text står korta beskrivningar av ägor och personer knutna till ägorna. Vid Svartviken fanns slättermarker tillhörande olika gårdar i Stora Skedvi och två torp. Torpen var inte skattlagda, men de två brukarna står med namn.

Det första torpet beskrevs som ett ”Nybygd Torp för 30 åhr sedhan af mark och mo uprögdt.” Som brukare angavs ”Lars Hindricksson finne”. Det andra torpet beskrevs på liknande sätt som ”itt Tårp Nyligen af mark och moo uptaget för 25 åhr sedan.” Som brukare angavs ”Simon finne”.

Lars Hindriksson är känd ur olika källor under tiden 1608-1647. Hans levnadstid är dock inte känd. Han var gift, men om hustrun är inget känt, inte ens hennes namn. Familjen synes uteslutande ha varit bosatt i Väderbacken. Lars Hindriksson var således bara innehavare av brukningsrätten till torpet i Svartviken och rimligtvis inte själv brukare på platsen. Två söner är kända. De ene förekommer i handlingar från en tvist om ett torp i Svartviken 1650 och 1652. Han benämndes då ”Lars i Wäderbacken” respektive ”Lars Larsson”. Tvisten gällde rimligtvis Lars Hindrikssons torp i Svartviken, vars ägareförhållanden således var oklara. Den andre sonen hette Henrik.

Simon finnes fullständiga svenska namn var Simon Persson. Han levde 1604-1650. Eftersom han i mantalslängden står som två personer var han rimligtvis gift. Om hustrun är inget känt. En person benämnd ”hustru Elin” dog i Svartviken 1651. Det kan vara Simon Perssons hustru. Fyra kända barn hette Olof (1631-1698), Anna (ca 1634-1661), Erik (ca 1640-1674) och Britta (belagd 1670). Olof var äldst, men i övrigt är barnens födelseordning oklar. Simon Persson antecknades 1648 med tillägget ”utfattig”. Tio år tidigare råkade skrivarna anteckna honom under byn Nyberget, 10 km söder om Svartviken. Det är rimligtvis fel.

Dessa båda finska hushållen skulle således ha upptagit torpen vid Svartviken ungefär 1615-1620. Det är egentligen okänt om de var de första finnarna. Simon Perssons födelseår förefaller vara alltför sent för att han skall ha upptagit ett eget torp redan ungefär 1620. Saken kan inte kontrolleras. Lars Hindriksson bosatte sig som vuxen på eget torp i Väderbacken 1608. Att han upptog ett torp till ungefär 1615 är inte orimligt. Tidsskillnaden motsvarar de skattefria åren för det första torpet. Frågan är vem som brukade hans torp vid Svartviken.

Ytterligare fyra personer är i källorna knutna till Svartviken på den första generationens tid. Anna Eriksdotter (ca 1604-1677) blev änka senast 1652. Hon gifte om sig 1654 med Erik Mårtensson (d. 1674) från Mörtarbo i Husby. Denne var gissningsvis son till Mårten finne

och sålunda eventuellt av finnsläkt.

Anna Eriksdotters bakgrund är okänd, liksom hennes förste man. Anna Eriksson tvistade vid tinget i Vika 1652 med Lars Hindrikssons son Lars Larsson om ett torp i Svartviken, som den senare hade salubjudit två år tidigare. En sammanläggning av två och två leder till tanken att Anna Eriksdotter och Erik Mårtensson brukade Lars Hindrikssons torp. Hur tvisten slutade är okänt, men redan 1657 fastställde tinget i Stora Skedvi rätten till ett torp i Svartviken för falubon Claus Ekman. Eftersom det snart kommer att framgå att Simon finnes söner övertog hans torp, så gällde rimligtvis beslutet i Stora Skedvi tingsrätt Lars Hindrikssons torp. Ytterligare är 1662 Lars Persson omnämnd en enstaka gång. Det skulle vara intressant att veta om denne var bror till Simon Persson. Bröder uppträder på ett fascinerande sätt på Väderbacken. Mera därom senare. Det är okänt om Anna Eriksdotter hade några barn med någon av sina män. Inga är kända från källorna om Svartviken förutom att en ”hustru Anna” är omnämnd 1663 med en son. Det kan vara Anna Eriksdotter, eller någon annan.

Det är sammanfattningsvis oklart om alla de första hushållen i Svartviken är kända, och det är likaså oklart om alla de kända hushållen i första generationen var finska. Gissningsvis var det så.

Väderbacken

Källorna om de första torpen på Väderbacken är annorlunda och mera innehållsrika än de för Svartviken. Det betyder dock inte att de första personerna i byn är bättre kända. Deras göranden och låtanden är det däremot, men därom berättas i ett annat sammanhang (kap. 6.2).

I skattelängderna för Älvsborgs lösen 1613 (Lindh 1979) upptecknades fyra män i Väderbacken: Peder Månsson, Anders Eriksson, Jöns Henriksson och Lars Henriksson. Samma fyra namn, med tidstypisk variation i stavningen och tillägget ”finnar”, står i ett brev, som Gustav II Adolf undertecknade i Garpenberg 1613. Det är ett brev av det slag, som kronan utfärdade i hundratals åt nybyggare, finska eller andra, i början av 1600-talet (Waaranen 1874:206-207):

Wij Gustaf Adolph etc. Göre witterligitt, att efter desse breffuijsare Peder Månsson, Lasse Henrichsson, Jöns Henrichsson och Anders Erichson finnar hafwe hafft sitt budh hooss oss och i vnderdånigheett gifwitt oss tillkenne, dett Anno 1608 hafue the begutt rödia och vptage sigh hwardere ett Torpeställe i Huseby Sochn oppå Cronones skogh och egendom, Ödmiukeligen der hoss beditt, att the samme Torpeställe, när the them vthi bruck och till rätte kommit hafue, såsom thett sigh eignar och bör, obehindratt beholla måtte.

Samtliga fyra hade hustrur, om vilka ingenting är känt. Männen kan däremot återfinnas också i andra olika slags listor och förteckningar. Födelse- och dödsår är dock inte kända för någon av dem.

Peder Månsson är belagd också 1620. Enligt domboken från 1637 var han det året bortflyttad, och hans torp var obebott. En son Hindrik Persson finne befann sig dock i Väderbacken 1651, och "Måns Persson i Väderbacken" var kärande inför tinget i Torsåker 1661. Det ser ut som ytterligare en son, men ingen av dessa två ägde eller brukade veterligen torp på Väderbacken. I skattlängderna står "Päder Månsson" som en av fyra skattebetalare långt fram på 1600-talet. Det torde vara byråkratisk lättja. I övrigt är familjen osynlig i källorna. Den dog ut eller flyttade bort från byn, rimligtvis redan före 1630, kanske först flera decennier senare.

Anders Eriksson är också svårgripbar. "Anders på Väderbacken" i mantalslängden 1633 kan vara Anders Eriksson, eller Anders Larsson som återkommer längre fram i boken (kap. 4.3). En Anders utan farsnamn står i samma längd som Peder Månsson 1620. Det kan också vara Anders Eriksson. I övrigt finns han inte i källorna, och det är okänt om han hade barn. Rimligtvis försvann familjen senast på 1630-talet från Väderbacken. Ett enstaka tingsprotokoll nämner Olof Andersson på Väderbacken 1635. Det kan vara en son, som källorna dock inte knyter till något torp.

Jöns Henriksson och Lars Henriksson var gissningsvis bröder. Den senare är samme Lars Hindriksson, som på geometriska kartan över Svartviken 1647 står som brukare av ett torp där. Han hade en son Henrik Larsson, som 1674 dömdes att betala skatt för två torp förutom sitt eget. De benämndes av tingets skrivare Jöns Henrikssons och Matts Henrikssons torp. Gissningsvis fanns det således tre bröder Henriksson i den första generationen finnar på Väderbacken. En fjärde bror, Olof Henriksson, är synlig endast en gång i ett tingsprotokoll från 1628. Endast söner till Lars Henriksson är kända i nästa generation, Johan (1614-1697), Lars (d. 1659) och eventuellt Anders (belagd 1659).

Intrycket är att fyra familjer finnar upptog torp på Väderbacken 1608. Två av familjerna flyttade tämligen snart vidare. I de två övriga familjerna var männen bröder. En tredje, och kanske en fjärde, bror och minst tre söner fanns också. På 1650-talet synes denna släkten, Henriksson eller Hindriksson, vara den enda som brukade torp på Väderbacken av de ursprungligen tre släkterna, även om söner ur de andra två släkterna till och från vistades på Väderbacken, gissningsvis som arbetsfolk.

Det fanns således fyra eller fem finntorp på Väderbacken tidigt på 1600-talet. Fyra skulle betala skatt enligt de skattskrivare som gjorde upp skattelängderna för Älvsborgs lösen. Antalet gifta par var minst två, kanske fyra eller fem. Antalet släkter var tre, varav en ger ett klanliknande intryck. Antalet hushåll var fyra eller fem eller något annat antal, beroende på hur finnarna var organiserade inbördes i familjer eller utvidgade familjer.

I domboken för Husby står Pål finne upptagen som dräng på Väderbacken 1638. Det fanns således flera finnar än de fyra eller fem hela hushållens familjemedlemmar. Kanske var Pål dräng i ett av hushållen, kanske var han dräng på Hinshyttans bruk.

4.2. Svartviken efter ungefär 1650

Om de första kända personerna i Svartviken kallas för den första generationen, så kan ytterligare sex generationer människor följas som alla var ättlingar i rakt nedstigande led till Simon Persson finne, som flyttade dit ungefär 1620. Från och med generationen efter honom bodde endast hans barn och yngre släktingar i torpen vid viken av Stora Lönnvattnet fram till början av 1800-talet. Då blev torpen öde, och efter några decennier startade en ny historia. Den berättas i kapitel 5.2.

Det är för övrigt endast inom ramen för rimliga tvivel som familjeband och släktskap mellan personer på 1600-talet och början av 1700-talet kan anges. Först med de kyrkböcker, som började läggas upp gårds- och familjevis vid lite olika tidpunkter i olika socknar, började sockenprästerna bokföra alla fåren - gumsar, tackor och lamm - i sin hjordar. Efter riksdagsbeslut gjordes så i alla socknar från och med 1750-talet. Sverige lär ha världens äldsta, rimligt fullständiga folkbokföring (Hofsten 1986). Dessförinnan får familjer och generationer pusslas samman ur spridda notiser i varjehanda byråkrati, som sällan nämner vilka som är föräldrar till vem. De följande leden av barnaskaror och generationer är därför delvis konstruktioner utifrån gissningar och rimligheter. Det hela bygger på bruket att benämna människor med fadersnamn. Simon Perssons far hade således hetat Per, och hans pojkar och flickor fick namnen Simonsson respektive Simonsdotter.

Under decennierna närmast efter 1650 lämnade fyra personer spår efter sig i källorna om Svartviken, som alla utifrån fadersnamnet att döma var barn till Simon finne. Det skulle vara två söner och två döttrar, men om det är alla Simon finnes och hans okända hustrus barn är inte bekant.

Olof Simonsson (1631-1698) bodde tidvis i såväl Svartviken som Väderbacken. Hans första hustru, Karin (d. 1659) dog på Väderbacken. Han gifte om sig 1671 med Elisabeth Abrahamsdotter (1631-1684) från Stenverken. Detta paret bodde i Svartviken åtminstone sedan mitten av 1670-talet. Elisabeth Abrahamsdotter fick en son Johan (f. 1671). Några andra barn till Olof Simonsson är inte kända, utöver en "Olof Simonssons jänta", med namnet Karin, på Väderbacken omnämnd 1638 i ett tingsprotokoll, vilket dock förefaller problematiskt av Olof Simonssons födelseår att döma.

Eventuellt finns en andra Olof Simonsson, och vem som var gift med vem är kanske heller inte helt klart. Vid tinget i Husby 1635 avhandlades ett slagsmål mellan Olof Simonsson och Olof Andersson, båda från Väderbacken, och 1638 åthöttes Olof Simonsson finne på Väderbacken för att ha idkat svedjebruk. Det behövs mer än en småpojke både till detta och till att ha en "jänta". Om redan 1600-talets byråkrati hade uppfunnit personnummer skulle den lokalhistoriska forskningen ha varit mycket behjälpt.

En andra och yngre son till Simon finne var Erik Simonsson (ca 1640-1674). Han gifte sig 1673 med Elisabeth Olofsdotter (belagd enbart 1673) från Orrsta. Två barn till detta paret är kända, Per (f. 1668) och Anna (f. 1670). Prästen antecknade båda i sin liggare som födda i

Svartviken. I övrigt är inget bekant om denna familjen eller vart barnen tog vägen. Platsuppgifterna i prästens födelsebok betyder inte med nödvändighet att familjen bodde i Svartviken. De knappa årtalen säger att paret inte blev en lagvigd familj förrän efter det andra barnets födelse, kanske när det tredje var på väg. En intressant gissning är att äldste och ende kände sonen Per namngavs efter farfar, som i så fall skulle ha haft det svenska namnet Per i Finland. Simon Persson skulle då likaså ha hetat Simon Persson redan i Finland, ifall det var därifrån han kom till Stora Skedvi socken omkring 1620.

Det är svårt att säga, om känslan av att kunskapen om 1600-talets individer är häpnadsväckande stor övervägar över känslan av att bra lite är veterligt om dem.

Anna Simonsdotter (ca 1634-1661) och Britta Simonsdotter (belagd 1670) var av fadersnamnet att döma döttrar till Simon finne. Anna Simonsdotter gifte sig 1660 med Mats Simonsson från Almunge socken i Uppland. De bosatte sig i Svartviken, men redan året därpå dog Anna Simonsdotter. Att det skedde i barnsäng är bara en gissning. Mats Simonsson saknas i den för all del ganska ofullständiga kyrkboken för Stora Skedvi socken, som omfattar tiden 1668-1710. Han flyttade väl tillbaka till Uppland efter hustruns död, eller så flyttade han någon helt annanstans hän.

Britta Simonsson är bara belagd en enda gång. Hon var dopvittne, då brorsdottern Anna Eriksdotter döptes 1670. Källornas tystnad antyder att hon var ogift och barnlös, eller att hon levde utanför det revir som övervakades och upptecknades av sockenpräster i Stora Skedvi och grannsocknarna.

I nästa generation, den tredje i Svartviken, fanns bara Johan Olofsson med soldatnamnet Hwalfisk (f. 1671, d. i krigen 1700-1721). Detta är naturligtvis äldste sonen till Olof Simonsson. Han gifte sig 1693 med Kerstin Andersdotter från Väderbacken. Hon hade från sitt första äktenskap med Johan Henriksson i Väderbacken två pojkar, Per (f. 1676) och Erik (f. 1679). Tillsammans med Johan Olofsson Hwalfisk fick hon tre döttrar, Elisabeth (1694-1768), Kerstin (f. 1697) och Anna (f. 1698). Därefter drog soldaten iväg till Ryssland med Karl XII och dalregementet. Han kom aldrig tillbaka.

Om hushållens antal, storlek och sammansättning i den andra generationen var oklar, så är saker och ting desto överskådligare i den tredje generationen. Pojkarna flyttade aldrig med mamma till Svartviken. De båda yngsta döttrarna dog båda små eller unga, av allt att döma ogifta och barnlösa. Efter fredsslutet efter det stora nordiska kriget, när soldat Hwalfisk inte återvände, bodde således i Svartviken endast Kerstin Andersdotter, som då räknades som änka, och eventuellt någon av hennes döttrar. Änkan uppbar fattigunderstöd från socknen. Det är hennes öde, som återges som upptakt till boken i kapitel 1.1.

Elisabeth Jansdotter (1695-1768) lämnade Svartviken som ung för att tjäna piga. Hon gifte sig 1735 med soldaten Daniel Danielsson Pihl (1695-1766) från Svinö i Husby. När hon återflyttade till Svartviken anges lite olika i olika socknars kyrkböcker. Prästerna hade svårt att hålla reda på hennes livsföring. Den var nog svåröverskådlig. Elisabeth Jansdotter födde tre döttrar, Elisabeth (f. 1729), Stina (f. 1732) och Anna (1736-1805). Alla döttrarna är angivna som

födda i Svartviken. Det var tydligen den fasta punkten i en kringflyttande pigas liv. En gissning är att pigan flyttade hem till mamma två gånger för att föda barn. Tredje gången var mamma död. Då gifte hon sig med pappan och flyttade hem för gott. I familjen ingick också en styvson Hans (1724-1789). Han är uppförd i födelseboken som född i Svartviken, men med okända föräldrar. Vems, med det tidiga 1900-talets språkbruk, oäkta unge han var, låter sig inte fastställas.

I den femte generationen fanns det återigen två hushåll i Svartviken. Yngsta dottern till Elisabeth Jansdotter och soldaten Pihl, Anna Danielsdotter, tjänade piga i Falun i flera omgångar på 1750-talet. Där var det tydligen inte omöjligt att finna en riktig dalmas, en lek-sandsmats. Hon gifte sig 1760 med Matts Pehrsson från Leksand. Paret fick två söner, Anders (f. 1762), som gifte sig med Anna Ersdotter från Landa och flyttade till Hedemora 1791, och Daniel (1766-1815), som levde kvar i Svartviken. Matts Pehrsson gifte om sig 1807, sedan han hade varit änkeman i två år, med Anna Olsdotter från Falun. Hon blev änka redan samma år och flyttade då till Arkhyttan.

Styvsonen Hans Hansson gifte sig 1750 med Brita Andersdotter (1727-1786) från Arkhyttan. Detta paret fick två flickor till skillnad från styvsystemens två pojkar, Anna (f. och d. 1753) och Elisabeth (f. 1754).

Ett barn ur vardera familjerna i den femte generationen bildade den sjätte generationen finnar eller finnättlingar i Svartviken. Daniel Mattson gifte sig med Anna Jansdotter (f. 1762) från Nygården. Paret bodde på flera olika platser, tidvis också i Svartviken. Åren 1805-1812 bodde familjen i hustruns födelseby. Sedan Daniel Mattsson hade dött, flyttade Anna Jansdotter med enda barnet, Anders (f. 1794), till Kyrkbyn 1817. Därefter finns inga personer mantalsskrivna i Svartviken från denna familjen och dess efterkommande.

Hans Hanssons dotter Elisabeth Hansdotter gifte sig 1788 med Hans Persson (1757-1811) från Nyberget. De fick tre barn, Johan (f. 1789), Elisabeth (1792-1800) och Hans (f. 1797, död som liten). Om Hans Hansson antecknade sockenprästen på 1780-talet att han var ”fattig”. Om dottern Elisabeth, som då var i trettioårsåldern, angavs samtidigt att hon ”Hör illa, talar illa”. Gift blev hon ändå, men det är kanske inte förvånansvärt att prästen om äldste sonen Johan skrev i därför avsedd kolumn, att han var ”Högst svag till förståndet” och ”kunde 1804 icke läsa o. Cateckesen”. Vid det senare tillfället var Johan femton år gammal. Johan Hanssons berömmelse hos prästen framgår eljest av citaten ur husförhållningsprotokollen i kapitel 1.2. Efter Hans Hanssons död skrev prästen eller hans medhjälpare i marginalen i kyrkboken om Elisabeth Hansdotter och sonen Johan Hansson: ”njuta fattigdel.” Den sista generationen i Svartviken ger ett lite sorgligt intryck.

Johan Hansson hade en käresta, Stina Persdotter (f. 1785) i Arkhyttan. Dit flyttade Johan Hansson 1815, när deras andra barn föddes. Också om Stina Persdotter står det i kyrkboken att hon var ”fattig”. Den sista som bodde kvar i Svartviken var således änkan Anna Jansdotter, som flyttade bort 1817 när hon var 55 år gammal.

Så här långt kan släktingar i rakt nedstigande led till de första finnarna på 1610-talet följas i Svartviken. Därefter låg byn öde fram till 1847. Historien fortsätter i kapitel 5.2.

4.3. Väderbacken efter ungefär 1650

Av de finnar som betalade skatt till Älvsborgs lösen på 1610-talet var det bara en, som lämnade barn efter sig som bodde kvar på Väderbacken efter föräldrarnas död eller bortflyttning. Där bodde emellertid också många andra. Människorna i Väderbacken är betydligt svåröverskådligare än människorna i Svartviken.

Tre söner till Lars Henriksson finne bodde kvar på Väderbacken. Om det fanns flera barn i syskonskaran är okänt. Lars Larsson (d. 1659) hade titeln ”finnefogde”. Hans verksamhet har lämnat spår i allehanda handlingar runt omkring i södra Dalarna, men som person är han mycket anonym i källorna. Han var gift och hade en son Lars (d. 1659). I övrigt är familjen helt okänd, liksom yngre släktingar. Gissningsvis dog denna släktlinjen ut 1659. Just det året dog för övrigt många människor i Svartviken och Väderbacken. Vad det var för en epidemi är inte att veta.

Anders Larsson (belagd 1633-1659) var gift med en kvinna, som bara är känd med förnamnet Karin (d. 1659). Ett barn är känt, Kerstin (1655-1732), som jag berättade om i kapitel 4.3 om Svartviken, men innan hon flyttade dit var hon gift med en kusin på Väderbacken. Mera därom strax. Ytterligare en son antecknades i födelselängden som dödfödd 1661. Det är två år efter den kända hustruns död. Något i prästernas bokföring, eller i min tolkning av den, stämmer inte. Det är inte av stor vikt. Med Kerstin Andersdotters överflyttning till Svartviken efter hennes andra giftermål 1693 dog denna släktlinjen ut i Väderbacken.

Den tredje släktlinjen efter Lars Henriksson finne påbörjades av sonen Henrik Larsson (1614-1697) tillsammans med hustru Anna (1618-1679), om vilken inget mera än detta namn och dessa årtal för hennes levnadstid är kända. Det var nu inte hela sanningen, i det att det också är känt att hon fick minst åtta barn, Christopher (1638-1718), Lars (1639-1726), Kersti (f. 1655), Sara (1659-1729), Johan (d. 1683), Anna, Isak och Samuel. Av dessa stannade Christopher, Sara och Johan på Väderbacken. Lars flyttade till Ålängsvallen ungefär 1670. Han synes då ha haft två barn tillsammans med Ella Göransdotter (1634-1726) från Järvsö i Hälsingland. Anna blev eventuellt gift till Nora i Västmanland, Samuel blev soldat och försvinner därmed ur den här berättelsen, och om de resterande två är ingenting känt.

Till vad som kan kallas den andra generationen på Väderbacken hör också Olof Simonsson från Svartviken. Han bodde först som gift i Väderbacken tillsammans med en hustru, som bara är känd som Karin (d. 1659). Det är inte samma kvinna som Anders Larssons hustru Karin, som dog samma år. Olof Simonsson synes ha lämnat Väderbacken, där han, eller snarare hans äldre namne, är belagd i mantalslängderna 1634-1652, på 1660-talet, sedan han hade gift om sig med Elisabeth Abrahamsdotter från Stenverken. Hans torp inköptes av Henrik Larsson. Därefter bodde inga andra finnar i torpen på Väderbacken än ättlingar efter Henrik Larsson. Eventuellt, och högst sannolikt, rör det sig alltså, som framgick av berättelsen om den andra generationen på Svartviken (kap. 4.2) om två olika Olof Simonsson, varav den ene och yngre skulle vara son till Simon finne. Saken är fascinerande förvirrande.

Väderbacken låg emellertid nära Hinshyttans bruk och inom de skogar, som brukets ägare och bokhållare räknade som sin intressesfär. Det blir av stort intresse i kapitel 6. Här skall konstateras att bruket ägde minst två torp och flera stugor i byn. Här bodde landbönder, dåtidens benämning på arrendatorer, och arbetsfolk av olika slag.

Jon Jonsson (d. 1669) med hustrun Elin (1610-1675) var landbonde på Väderbacken. Familjen kom från Svartnäs i Svärdsjö socken. Deras son Henrik, gift med en kvinna som är helt okänd i källorna, utöver att hon födde tre barn under åren 1669-1674, efterträdde sin far som landbonde. Karl Karlsson (1634-1697) från Stora Skedvi socken med hustrun Karin Andersdotter (1634-1705) från Ytternora i Husby socken var en annan landbonde. De fick fyra barn under tiden 1662-1670. En son bildade familj 1698 i torpet på Väderbacken efter sin far. Karin Andersdotter var blind under sina tolv sista levnadsår, och det var kanske därför som hon var "Allmosehion".

Utöver dessa landbofamiljerna skrev prästerna i Husby upp åtskilliga personer i mantalslängderna efter ungefär 1650 som bosatta på Väderbacken. Antagligen hade prästerna dåligt reda på hur bruksfolk flyttade ut och in i torpen och stugorna på Väderbacken, men i längderna står till exempel Karin Carlsdotter (1628-1681), död som ogift och förslagsvis syster till Karl Karlsson, och Lars Olofsson, om vilken inget är bekant utöver att han hade en dotter Margareta (1643-1724) som gifte sig 1684 med Henrik Henriksson finne (1622-1719) från Ockelbo i Gästrikland och bosatte sig i Mörtarbo. Henrik Henriksson finne återkommer i kapitel 4.5. Annika Mattsdotter dog 1664, och Valborg dog 1669 som hustru till Göran Knutsson. Om dessa båda kvinnorna är inget annat bekant. Flera i mantalslängderna uppsatta personer var soldater, och en var smed. Om några står antecknat "lösdrivare" eller "husarm", och om några står att de var två personer. Tvåan i den relevanta kolumnen i längderna är männens hustrurs enda spår i den till eftervärlden bevarade kvarlåtenskapen.

Förutom familjerna, som härstammade från de 1608 inflyttade finnarna, bodde det således en flerhövdad, brokig och svåröverskådlig skara människor på Väderbacken. Byn utgjordes av finska torpare, svenska landbor, egendomslösa soldater, bruksarbetare, ogifta kvinnor, änkor och ännu flera olika slags människor. Fortsättningsvis skall jag bara följa de finska inflyttarnas familjer i torpen. Det är således i den tredje generationen tre barn till Henrik Larsson.

Christopher Henriksson gifte sig med Margaretha Marcusdotter (1649-1709) från Norrbärke. Två söner har gått till hävderna. Den äldre, Samuel Christophersson (1670- ca 1710), blev soldat med rotenamnet Mäster och dog i stora nordiska kriget. Soldathustrun Margareta Mattsdotter från Svärdsjö blev barnlös änka. Den yngre, Lars Christophersson (1676-1745), var gift två gånger och fick två söner. Dessa båda, Erik Larsson (1716-1773) och Jan Larsson (1733-1773), var båda gifta, men när de dog samma år övertogs deras torp inte av några släktingar till deras stamfar Lars Henriksson finne.

Johan Henriksson var kusinen Kerstin Andersdotters förste man. Deras två barn lämnade Väderbacken. Kerstin Andersdotter gifte om sig efter mannens död 1683, flyttade till

Svartviken och figurerar i berättelsen om den byns människor i kapitel 4.2. Karin Andersdotters levnadshistoria, såsom jag återgett den här, är problematisk, eftersom kusingifte var både förbjudet och straffbart på 1600-talet.

Sara Henriksdotter var också gift två gånger. Den förste mannen, Per Persson (d. ca 1685) var från Falun. Sara Henriksdotter gifte om sig med Hans Mattsson från Ryggen. De båda fick dottern Anna (1688-1763), som först gifte sig med soldaten Tjäder, som dog i Ryssland ungefär 1714, och sedan med korpralen Björnunge, som levde till 1751. Han hade då fått se sonen Johan (1729-1790) bli 21 år gammal men ännu inte gift. Det blev han med tiden med Anna Johansdotter (1724-1797) från Dyviken. Det paret's två döttrar, Anna (1754-1816) och Maria (1759-1786), var den sjätte generationen finnättlingar på Väderbacken.

Anna Jansdotter gifte sig med soldaten Mygg (1748-ca 1789) från Nordviken i Husby socken, som dog i Finland i Gustav III:s ryska krig. Deras sondotter och enda barnbarn, Stina (f. 1810), flyttade 1830 till Långshyttan. Hon var den sista ättingen till Lars Henriksson finne på Väderbacken. Maria Jansdotter, som var gift med Jan Sigfridsson (1744-1827) från Skinnskatteberg i Västmanland, dog nämligen året efter det att hon hade fött en dotter, Margareta (1785-1827). Margareta Jansdotter dog barnlös tre år innan kusinbarnet Stina lämnade Väderbacken. Byn blev därmed inte öde, men de sista finnättlingarna var borta.

4.4. Försvenskningen

Ett mått på de inflyttade finnarnas försvenskning är deras användning av svenskt och finskt språk i olika sammanhang.

Präster i Svärdsjö förde omfattande kyrkböcker. Vid dödsfall skrev de gärna korta levnadsbeskrivningar. På det viset är en av 1600-talets finnar i Husby lite mera känd som människa än de flesta andra, även om hon levde större delen av sitt liv i Båtpers i Svartnäs finnmärk, där hon dog 1753 och fick följande eftermäle (Almegård 1993:291-292):

Daniel Nils' änkia Karin Hindersdotter från Svartnäs, var född i Husby A:o 1659 af finska föräldrar. Sedan fadern blef död flyttade hon i sitt 12 åhr med modern till Svartnäs, tiente i 3 åhr i Ofvansiö och på sit 16 åhr gift, med sin man sammanlefde i 29 åhr, aflat 1 son och 2 döttrar, varit äncka i 49 år.

Såsom hon i barndomen intet blifvit tillhållen att tala svänska tungomålet, så hade presterskapet svårt att underrätta henne i christendoms stückena, i hwilka hon ock hade litet eller intet begrep.

Men har dock intet annat hört än att hon lefwat såsom hon bort och kunnat uti sin enfaldighet, haft merendels god hälsa, men i sidsta 3 åhren av ålderdoms brecklighet ej stort förmått och sedan helgamässotiden mäst legat til sängs, tills hon mätt af ålder fick lemna denna jämmerdalen, 94 åhr.

Hennes tre kända barn föddes 1687-1692, så rimligtvis gifte hon sig inte förrän omkring 1685. Kanske var hon 8-10 år yngre när hon dog än vad prästen räknade ut, men som Nils Almegård skriver (1993:292): "Vackert så!". Det förefaller som om prästen har tagit fel på vilken Daniel Nilsson, som Karin Henriksdotter hade varit gift med. Det fanns minst två att välja på i Svartnäs, och detta tycks ha lett till de felaktiga uppgifterna i dödsrunan.

Namnet "Karin Hindersdotter" låter som ett väderbackennamn. Mest erinrar det om Kerstin Henriksdotter, som föddes 1655 enligt kyrkboken i Husby som ett av åtta barn till Henrik Larsson och som barnbarn till Lars Henriksson, som eventuellt var född i Finland. I övrigt är ingenting känt om henne. Henrik Larsson dog 1697, och hans hustru Anna redan 1679.

Karin Hindersdotter kom eventuellt ifrån något av de andra finntorpen i Husby. Notisen i hennes dödsruna säger således inget om just Väderbacken, utan det kan bara konstateras att några barn i finntorpen i Husby växte upp utan att lära sig svenska på 1660-talet. Så var det också i Svartnäs, dit Karin Hindersdotter följde sin mor. Karin Henriksdotter blir emellertid än mera svårgripbar, om man fördjupar sig i kyrkobokföringen i Svärdsjö socken. Hon är en problematisk person.

Enligt Nils Almegårds framställning av svartnäsfinnarna (1993) var de väsentligen eller enbart finskspråkiga genom det mesta av 1600-talet. Under första halvan av 1700-talet skulle många ha blivit tvåspråkiga och därtill ha lärt sig att läsa i svenska andakts- och psalmböcker av den finska kvinnan Skole-Lisbeth, Elisabeth Mickelsdotter (1681-1769), som fungerade som lärarinna ungefär 1715-1745 på kyrkoherdens uppmaning (Gothé 1943:142; Almegård 1993:69-77). På 1750-talet organiserades regelbunden skolgång, och de finsktalande tillhölls med hot om böter att lära sina barn svenska (Linge 1929:587; Almegård 1993:84). Då var invånarna i finntorpen sedan ett decennium på god väg att inordnas i den expanderande bruksekonomin, efter det att Svartnäs bruk hade anlagts 1735 (Krantz 1998). Andra var indelta soldater eller sexmän.

Svartnäsfinnarna var tvåspråkiga ännu på 1810-talet, då Carl Axel Gottlund kom till trakten och träffade några av dem. Hemma talade de finska, på bruket talade de svenska. Ännu mot slutet av 1800-talet talade enstaka personer finska (Linge 1929:588).

Finnarna i Viksjö i Ångermanland bodde i en trakt, där järnbruken började sträcka ut sina tentakler under 1670- och 80-talen. Västanå bruk anlades helt nära deras torp 1746 (Norén 1985:255-257). Senast då torde finnarna ha varit över lag tvåspråkiga. Lars Ola Norén har uppfattningen att de kunde finska långt fram på 1700-talet. Finska böner, talesätt och enstaka ord användes eller var kända i några hushåll ännu omkring 1820-1830 (1985:136).

Karaktäristisk, eller måhända inte, var Mikael Andersson, född i Viksjö 1693, som efter att ha smitit från en förförd piga studerade till präst i Uppsala 1719-1722. Han prästvigdes under namnet Michel Wikman och tjänstgjorde sedermera i det finskspråkiga Tornedalen (Norén 1985:113-114). Han var uppenbarligen väl bevandrad i både svenska och finska.

Hällefors finnmark var mer eller mindre tvåspråkig redan tidigt på 1600-talet enligt Per Jonsson (1991:9). Decennierna runt 1700 antecknades det emellanåt som anmärkningsvärt att någon finne inte själv kunde föra sin talan på svenska. Efter ungefär 1720 synes så inte längre ha varit fallet, och omkring 1750 kunde de flesta klara husförhörens skärseld på svenska. Hur länge finska var vardagsspråket hemma är däremot oklart (P. Jonsson 1991:10).

Nils Almegård bygger sin framställning på svärdsjöprästernas kortfattade noteringar om finnarnas språk- och läskunnighet i kyrkböckerna. Närvarotvånget i kyrkan och tvånget att kunna innantill eller utantill läsa de centrala lutherska texterna gällde också finnarna. Kyrkoherden Olaus Schult sammanfattade kraven för svartnäsfinnarnas del omkring 1650 som två av punkterna i ett åttapunktsprogram med målet att bringa litet luthersk-ortodox och byråkratisk reda i finnmarken (Gothe 1943:141):

5.) Så många som willia gå till H. Nattwardh, skola först lära åtminstone sine 5 Christendoms stycker enfaldeligen, och sedan lära så myckit Swenska, at the kunna förstå hwadh som predijkas, och hwad af them i sådana motto fordrass. NB. alias ad absolutionem non admitterendi.

6.) Till nestkommande Skriffresa, will Gudh, skola the kunna alle sine Catechismj partes simpliciter. NB Hwar löse finne skal hielpe til penningar at köpa wijn til Herrans Nattward.

Det är i det perspektivet, som svärdsjöprästernas noteringar om kunskaperna i svenska skall förstås. Finnarna var ännu i början av 1700-talet dåligt bevandrade i konsten att läsa i de svenska kyrkliga böckerna, och inte heller kunde de utantill rabbla upp Lilla Katekesen och Luthers förklaringar. Det skulle man kunna enligt 1686 års kyrkolag. Husförhören avsåg såväl att kontrollera församlingsbornas kristliga kunskaper som att ordna in dem i kyrkans, och därmed statens, folkbokföring (P. Jonsson 1989:180-181).

Däremot ger Nils Almegårds (1993) framställning av förhållandet mellan finnar och svenskar i det vardagliga umgänget i Svärdsjö en bild av att finnarna mycket väl kunde hjälpligt tala svenska. De besökte tämligen regelbundet kyrkbyn och bodde då ständigt i svenska gårdar i kyrkbygden. Självfallet kunde de föra ett hjälpligt samtal med sina värdar, som ofta är förtecknade i kyrkböckerna som faddrar åt de finska dopbarnen. Finnarna klarade sig nere i bygden på svärdsjödialekt, men om de begrep prästernas sörmländska, småländska eller uppsalavenska är en annan sak.

De första böckerna, en ABC-bok och nya testamentet, trycktes på finska i Stockholm på 1540-talet. Under resten av 1500-talet trycktes därtill några katekeser, bönböcker och en psalmbok. Bibeln i dess helhet trycktes 1642 i Åbo (Forsgren 1990:15-16, 20). Huruvida några av dessa uppbyggelseböckerna hamnade i finntorpen i de mellansvenska skogarna är okänt. Den första boken på samiska trycktes för övrigt inte förrän 1619 (Forsgren 1988:6-7). Den lär ha varit obegriplig för samer, även om de var läskunniga (Forsgren 1990:16).

För finnarna i Stora Skedvi och Husby kan inte språkbyte eller tvåspråkighet studeras i samtida källor som för Svartnäs finnmark i Svärdsjö. I stället får finnarnas äktenskapsmönster och ut- och inflyttning ur finnmarken prövas som vägar för att förstå deras försvenskning. I Svartnäs är det karaktäristiskt hur finnarna först mycket sent började gifta sig utanför den egna finnmarken och de angränsande finnmarkerna i Bollnäs och Ockelbo i Hälsingland och Gästrikland. Inte heller tjänade de som unga piga och dräng någon annanstans.

Språkkunskaperna hos skogsfinnarna i Hälsingland och Gästrikland är faktiskt väl kända ur en samtida källa. Då Johan Henriksson Schaefer från Åbo blev prost i Gävle 1690 förskräcktes han över tillståndet i landskapens finnmarker (Löow 1985:67):

Jag har funnit een del swäfwä aldeles uthi ett hedniskt mörker, och icke hafft den ringaste kunskap hwarken om Gud eller Christo

Johan Schaefer ansåg att detta berodde på att prästerna och ”den arme finnen” inte kunde förstå varandra. Att inte kunna följa med i predikan och inte kunna läsa upp Luthers förklaringar på svenska var liktydigt med att vara hedning. Johan Schaefer skrev rapporter och inlagor med resultatet att han och en medhjälpare fick uppgiften att ägna sig åt vad som närmast kan kallas missionsverksamhet bland finnarna. Efter 20-25 år ansågs finnarna ha blivit tillräckligt svenska, varför de särskilda anslagen drogs in 1719 (Löow 1985:70).

Johan Schaefer antecknade 1693-1694 noggrant by efter by hur många av sammanlagt 960 vuxna finnar inom hans prosteri som talade finska. Huruvida de talade också svenska framgår inte. De hade däremot i allmänhet inte de nödvändiga kristendomskunskaperna för att få begå nattvarden. I det här sammanhanget är det emellertid i första hand av intresse att notera att i ingen av de ungefär tio byar närmast gränsen mot Stora Skedvi och Husby, där det 1630 bodde finnar (Löow 1985:fig. 7-8), fanns det 1693-1694 någon som talade finska (Löow 1985:fig. 16). Här hade ett språkbyte ägt rum så att säga av sig själv redan före 1690-talet. Det är en rimlig tanke att så var fallet också i Stora Skedvi och Husby. Saken kan i någon mån prövas.

Lars Henriksson var sonson till Lars Henriksson finne på Väderbacken. Då han dog 87 år gammal skrev prästen i Husby socken några rader i dödboken:

Lars Henrichsson Nämndeman ifrån Ålängswallen född på Väderbacken 1639, har i förra danske fejden för utskotts karl varit till Norje, gifte sig med Ella Knutsd:r ifrån Helsingland, som lefde med honom i 50 år ägde med henne 5 barn som än lefwa, varit änkling i 12 år. Nämndeman har han varit i 23 år, upsades för 2 år sedan, dödde af ålderdoms swaghet d 22 sidstledne. Aetas 87.

Förhoppningsvis är det mesta av detta sant, även om prästen delvis var annorlunda underrättad, när han skrev in hustrun i dödboken 1714, tolv år före mannen:

hust. Ella Jöransdotter, nämndemannens Lars Henrichssons på Åhlängswallen. Hon är född i Järfsö Sochn och Hälsingland, derest hon ock warit gift med sin föra man, Matts Ericsson i Hästberg. Sedermera kom hon i ächtenskap med Lars Henrichsson, som der å orten då tiente, med hwilken hon hit flyttade till dess fäderneshem. Deras Ächtenskap har warat i 52 åhr, och blifwit wälsignat med 6 barn, Omsider blef hon af lungnoten oc ålderdoms bräckeligheter död när hon här i världen lefwat 80 åhr.

En viktig uppgift är utelämnad. Prästen fann det ointressant att anteckna att Ella Göransdotters föräldrar var inflyttade finnar.

De båda berättelserna gör det möjligt att försöka förstå vad en man, född på Väderbacken 1639, var för slags människa. Lars Henriksson var sonson till ett par, kanske, ifrån Finland till Väderbacken inflyttade finnar. Hans far bodde hela sitt liv på Väderbacken, där han var gift med en föga känd kvinna. Gissningsvis lärde han sig i barndoms hemmet både finska och svenska. Han gifte sig ungefär 1665 med en mer eller mindre finsk änka i en övervägande svensk bygd i Hälsingland, där han gissningsvis var dräng. Tio år senare var han i krigstjänst med dalregementet. Han blev 62 år gammal nämndeman och innehade detta förtroendeuppdrag i 23 år tills han blev alltför kroppssvag eller senil. Allt tyder på att han rörde sig obehindrat i det svenska samhället och fullgott talade svenska. Det är inte detsamma som att han betraktades som svensk eller själv kände sig som svensk, men inget i källorna utöver hans födelseby pekar mot hans finska släktbakgrund.

Lars Henriksson är ett exempel på en finnättling i den tredje generationen, om den generation som flyttade över Bottenhavet räknas som den första, som var fullständigt integrerad i det svenska samhället vad språk och samhällsställning beträffar. Han hade dock som ung lämnat hembyn och bodde där senare endast en kortare tid, innan han bosatte sig i en grannby med bara svenskar. En annan fråga är hur människorna som stannade kvar i Svartviken och Väderbacken fungerade.

Svartviken

I Svartviken bodde på 1640-talet både finnar och svenskar, och bönder från de svenska byarna nere i socknen hade fäbodrar i hägnadslag med torpen. Det talades rimligtvis både finska och svenska i byn grannar emellan. Några hade finskt, några hade svenskt modersmål. Det finns inget underlag att fundera utifrån över hur mycket svenska Simon finne och hans hustru kunde tala och förstå. Deras barn lärde sig säkerligen svenska.

Av Simon finnes fyra barn ingick tre stycken tillsammans fyra äktenskap med kvinnor och män, varav tre flyttade till Svartviken. Två av de tre kom från svenska byar. Den tredje var dotter i en finsk familj i en grannby. Familjerna var gissningsvis tvåspråkiga. Denna syskonskara dog under decennierna 1660-1700. Efter dem fanns bara en familj i Svartviken.

Tabell 1. *Svartviken. De finska inflyttarnas integration i det svenska samhället. De fem första kolumnerna avser födelseorten för hustrur och äkta män. Därefter anges antalet soldater bland de äkta männen. Den sista kolumnen anger antalet utflyttade och därefter återflyttade individer eller kärnfamiljer. Uppgifterna avser endast dem som bodde kvar i Svartviken.*

	Väderbacken (1)	Andra finnbyar	Dalarna (2)	Övriga (2)	Obekant	Soldater	Återflyttningar (3)
1600-1609							
1610-1619							
1620-1629					1		
1630-1639							
1640-1649							
1650-1659							
1660-1669				1			1
1670-1679		1	1				
1680-1689							
1690-1699	1					1	
1700-1709							
1710-1719							
1720-1729							
1730-1739			1			1	1
1740-1749							
1750-1759			1				
1760-1769			1				1
1770-1779							
1780-1789			2				1

(1) = finsk familj (i en finsk familj har en av makarna två föräldrar ur finska familjer)

(2) = svenska byar

(3) = återflyttning från svenska byar

På 1690-talet flyttade kusinerna Johan Olofsson Hwalfisk och Kerstin Andersdotter som gifta från Väderbacken till Svartviken. Båda var barnbarn till inflyttade finnar. Han var soldat i en rote i Dyviken söderut i socknen, men det är notabelt att dalregementets soldater inte bodde i soldattorp inom rotarna. De fick ut betalning in natura och hade rätt att bosätta sig på valfri plats. Många valde bergslagsbyarna, där goda utsikter fanns till extra lönearbete i skogen och bergshanteringen. Att de bosatte sig i hustrurnas eller sina egna hembyar var inte helt ovanligt, allra minst när hustrun eller soldaten själv ärvde ett torp. Arv och ägande var viktigt. I det här fallet bosatte sig Johan Olofsson Hwalfisk i sin farfars och fars torp.

Kerstin Andersdotters och Johan Olofsson Hwalfisks dotter flyttade bort från Svartviken för att tjäna som piga i Bispbergshyttan, som var en helt svensk by. Där träffade hon och gifte sig så småningom med en soldat, Daniel Danielsson Pihl från den svenska byn Svinö i Husby. De bildade den fjärde generationen i Svartviken på 1730-talet. Detta parets barn

uppfostrades rimligtvis väsentligen som svenskar.

Antalet människor, som bodde i Svartviken, var litet. Efter de första inflyttade finnarna gifte sig de flesta med svenskar, och de träffade och talade med svenskar regelbundet (tab. 1). Senast den fjärde generationen på 1730-talet torde ha varit i det närmaste helt försvenskad, men redan på 1660- och 70-talen var byn ingalunda isolerad från det svenska samhället, då de första finnarnas barn gifte sig med svenskar.

Väderbacken

I Väderbacken bodde flera finnar än i Svartviken. Emellertid synes prästerna i Husby ha varit mindre detaljrika i sina strävande att hålla överblick över församlingen, eller så har mina och mina medhjälparens excerperingar varit mindre omsorgsfulla. Resultatet är att försvenskningen av finnarna på Väderbacken inte kan följas bättre än för finnarna i Svartviken.

Tabell 2. *Väderbacken. De finska inflyttarnas integration i det svenska samhället. De fem första kolumnerna avser födelseorten för hustrur och äkta män. Den sista kolumnen anger antalet soldater bland de äkta männen. Uppgifterna avser endast dem som bodde kvar på Väderbacken.*

	Väder- backen (1)	Andra finnbyar	Dalarna (2)	Ovriga (2)	Obekant	Soldater
1600-1609					4	
1610-1619						
1620-1629						
1630-1639					1	
1640-1649						
1650-1659					3	
1660-1669		1	1			
1670-1679	1					1
1680-1689						
1690-1699		1	1			
1700-1709						
1710-1719					3	2
1720-1729					1	
1730-1739						
1740-1749					1	
1750-1759			2			
1760-1769						
1770-1779			1			1
1780-1789				1		

(1) = finsk familj (i en finsk familj har minst en av makarna två föräldrar ur finska familjer)

(2) = svenska byar

Av den första gruppen inflyttade finnar i Väderbacken blev inte mer än en eller två kvar mer än ett eller två decennier. I stället flyttade många svenskar till byn. Senast på 1650-talet förefaller svenskarna ha varit flera än finnarna. Det var både svenska familjer och arbetsfolk på Hinshyttans bruk, som flyttade ut och in. Byn var i högsta grad tvåspråkig. Det gällde säkerligen de enskilda finnarna också, och barnen i de finska familjerna måste snart nog ha sett att svenska var det vanligast och i de flesta sammanhangen effektivaste språket.

I den andra generationen bodde två eller tre bröder i byn och därtill en från Svartviken inflyttad andragenerationsinflyttad finne. Det är inte bekant varifrån någon av dessa fyra männen hämtade sina hustrur.

Däremot är det väl bekant att Lars Larsson benämndes ”finnefogde”. Det innebar att han hade förtroendeuppdraget att underhandla och tolka för de andra finnarna, och att förmedla påbud och befallningar från den svenska kronans makthavare till folket i finnmarkerna i en god del av sydöstra Dalarna (Fredriksson 1999:4-5). Han bör ha varit en betrodd och välkänd person, som rörde sig ut och in i både finskspråkiga och svenskspråkiga sammanhang. Självfallet talade, och kanske också skrev, han utmärkt svenska. Han dog 1659.

I nästa generation bodde tre av Henrik Larssons barn kvar med familjer i Väderbacken. Två hade gift sig med svenskar, och den tredje med sin kusin som liksom han själv var barnbarn till en av de första finnarna på Väderbacken. En av de två första gifte om sig med en man från en finsk familj i en grannby. Ett fjärde barn gifte sig med en finnättling, innan han lämnade Väderbacken för gott. Det var den ovan omtalade Lars Henriksson, som blev nämndeman. En femte blev soldat, en sjätte gifte sig utomsoknes med en svensk, och om de sjunde och åttonde är inget bekant. Om dessa syskonen träffades som gamla, skulle de nog ha sett ganska olika på det att vara finne. Gissningsvis hade de alla lärt sig finska i barndomshemmet på 1640-, 50- och 60-talen, men kanske skulle deras mest lättflytande gemensamma språk på gamla dar ha varit svenska.

Den fjärde generationen finnar i Väderbacken gifte sig alla med kvinnor och män vars hemorter och härkomster inte är kända. Två av de ingifta männen var emellertid soldater, liksom en av väderbackenpojkarna blev det. Det var samtidigt som deras äldre släkting fungerade som nämndeman. Vid denna tiden, strax efter 1700, var finnarnas efterkommande på Väderbacken välintegrerade i det svenska samhället genom grannkontakter, giftermål och tjänstgöring i dalregementet. Antagligen var det så redan några decennier tidigare. Då hade finnarna legat i en lång rättstvist om nyttjande- och äganderätt till torp och marker med ägarna till Hinshyttans bruk. Av protokoll och inlagor att döma var finnarna inte tappade bakom en vagn med avseende på svenska förhållanden. Mera om det i kapitel 7.4 om ”Etnicitet som konflikt”.

4.5. Finnarna och den svenska byråkratin

Etnicitet handlar inte om människor utan om förhållandet mellan människor. De skrifthistoriska dokumenten från 1600-talet har mycket lite att säga om förhållandet mellan de inflyttade finnarna och de i inflyttningsområdet redan bosatta svenskarna. Från Stora Skedvi och Husby finns ingenting utom den växande svenska stormaktens spartanska noteringar i allehanda byråkratiska handlingar.

Under första halvan av medeltiden erövrade den svenske kungen sydvästra Finland, och ett rike som omfattade både nuvarande Sverige och Finland upprättades. En ström av människor färdades fram och tillbaka över Ålands hav och Bottenhavet. Det var folk, som efter lägenhet flyttade hit och dit inom ett och samma rike.

Den först noterade finnen i Stora Skedvi eller Husby är Tomas finne, som står upptagen i Stora Skedvi sockens jordebok 1551. Det är rimligtvis han som har gett namn åt byn Finnbo, vars namn är belagt som ”Finneboda” första gången 1571.

Tomas finne är den enda av många i Stora Skedvi och Husby, som kan namnges före 1600-talet. De andra syns som otaliga ortnamn. Namnet Finnbo överensstämmer med ett vanligt sätt att namnge gårdar i södra Dalarna på 1500-talet. En yrkes- eller folkslagsbenämning eller någon annan benämning på gårdarnas ägare eller brukare, som vanligen var en man, sattes framför efterleden -bo. Också i Husby finns en gård Finnbo nära Finneberget.

Ägonamn och naturnamn som börjar på Finn- är vanliga. En excerpering i Ortnamnsarkivet i Uppsala en mycket varm sommardag, som inbjöd till lite försumligt arbete, har gett femton namn, t.ex. Finnsätra, Finnboviken, Finnmossen, Finnrönningen, Finnsvedjan, Finntäkten och Finnänget. Alla namn på Finn- kan dock inte knytas till finnar.

Under ungefär tiden 1600-1620 ägde inflyttningen till de norra skogsdelarna av Stora Skedvi och Husby rum. Från den tiden är byråkratiska anteckningar om finnar ungefär lika ovanliga som tidigare. Den förste finnen i mantalslängderna är Pål finne i Östansjö i Husby 1619-1620. Nedsättningsbrevet för finnarna på Väderbacken är något äldre. När Gustav II Adolf 1613 vistades i Dalarna, passade många finnar på att få brev undertecknade av kungen, vilka gav dem tillstånd att bo på sina torp. I ingressen till brevet som gäller torpen på Väderbacken står, att det avser ”någre finnar”. I övrigt är de fyra torparna omnämnda med enbart svenska namn och det efterställda ”finnar”.

Från och med 1630-talet ökade antalet noteringar om finnar. Efter 1670-talet blev de återigen sällsynta (tab. 3). På 1600-talet var nation och folkslag, det vill säga etnicitet, av mindre intresse än stånd, makt och kyrka. Inte desto mindre ansåg både de världsliga och kyrkliga skrivarna det emellanåt vara av intresse att anteckna att personer eller hushåll var finska. När och hur detta skedde kan diskuteras som ett sätt att se på försvenskningen av finnarna i byråkraternas ögon. Efter hand tappade de intresset för att göra åtskillnad mellan finnar och andra.

Tabellen anger antalet byråkratiska händelser (tab. 3). Den är ett försök att fånga hur många gånger en skrivare, lantmätare eller präst har fattat beslutet, att det skulle anges att

Tabell 3. *Antal byråkratiska händelser, i vilka finnar blivit noterade, i Stora Skedvi och Husby 1550-1750, jämte karaktäristiska exempel.*

1550-1559	1	Tomas finne (1551)
1560-1569		
1570-1579	1	
1580-1589		
1590-1599		
1600-1609		
1610-1619	2	någre finnar (1613) Nybyggare Finnar (1615)
1620-1629	1	Pål finne (1619-1620)
1630-1639	13	
1640-1649	9	
1650-1659	20	Suurtwijk på Finnemarcken (1650) Här bor en hoop med Finnar (1653) Wäderbacksfinnarna (1656)
1660-1669	8	finnens Hindrik Larssons (1664) finnen (1664)
1670-1679	5	gamla förledna och bortdöda finnar (1678) finnarna (1670-tal) finnen Hindrich Larsson (1679)
1680-1689	2	Henrik Henriksson finne (1677-1693) son till Jacob finne (1677-1693)
1690-1699	1	änka efter Erik Hindersson finne (1691)
1700-1709		
1710-1719	1	Henrik Henriksson finnes dotter (1710-tal)
1720-1729	1	gift med sal. Henric Henriesson Finne (1724)
1730-1739		
1740-1749		

personer var finska. Ett brev eller texten till en karta är räknad som en händelse, liksom varje gång en präst fört in ett dop eller en vigsel eller gjort någon annan anteckning i sina listor och böcker. Alla finnar, som är införda i en mantals- eller skattelängd för ett och samma år, är däremot räknade som en händelse. Det hela är problematiskt, och inte minst speglar tabellen hur skrifthistoriska källor lite tillfälligt har kommit att bevaras och fortfarande finnas tillgängliga i läsligt skick i nutida arkiv. Inte heller har alla skrifthistoriska dokument från 1600-talet blivit excerperade. Tabellen innehåller emellertid ett konsekvent mönster.

I mantalslängderna från och med 1630-talet står finnar årligen antecknade, liksom i prästernas anteckningar om församlingsbornas låtande och görande från 1650-talet. I en sockenbeskrivning över Husby, ”Matricula Ecclesiae Husbyensis Distincta Ternionibus Sex et Congesta A:o 1632” av ”Mag. Jona Columbo, p.t. loci pastore”, avhandlar ett eget litet stycke finnarna i socken:

Finnar hafwa sina torpeställen i denna Sochnen på tre orter: Wäderbacken Norrut, halfannan mihl ifrån Kyrckian, Hisken Nordost, halfannan mihl ifrån Kyrckian. Och Bastemora österut, halfannan mihl från Kyrckian. Och äro bofaste Finnar 6 uti samma torpeställe.

Från och med 1670-talet blev anteckningar av det slaget ovanliga. Redan på 1660-talet ändrade de karaktär. De flesta finnarna, som antecknades under det årtiondet, skrevs in i dödboken. Beteckningen ”finne” användes främst om en utdöende generation. Några få anteckningar gällde dock barndop. Fadern till barnet fördes in med beteckningen ”finne” efter sitt namn.

Från 1670-talet finns fem byråkratiska händelser. En är av samma slag som flertalet av händelserna på 1660-talet. Tomas finne antecknades som avliden 1675 i en ålder av 84 år. Han kan ha varit född i Finland 1591. En andra händelse är en vigsel. Brudgummen skrevs in som Tomas Larsson finne i vigselboken 1670. Det är den sista byråkratiska händelsen i Stora Skedvi och Husby som inte avser en gammal utdöende generation finnar.

Två byråkratiska händelser på 1670-talet omnämner finnarna som grupp. I båda händelserna betraktade då den skrivande finnar som något som fanns förr i världen. Lantmätaren skrev i beskrivningen till en karta om ”gamla förledna och bortdöda finnar”, och bokhållaren Bengt Persson på Hinshyttan skrev om ”finnarne” om händelser som ägde rum omkring 1610-1620 och senast 1659. Som grupp omnämndes eljest finnarna tydligen regelmässig i samtiden på 1650-talet, då Svartviken i tingsrättens protokoll antecknades som beläget ”på Finnemarcken” och sockenkartan över Husby försågs med påskriften att ”Här bor en hoop med Finnar.”

Dessa sistnämnda byråkratiska händelserna visar hur finnarna övergick från att existera i samtiden till något som hade funnits tidigare. Det var efter 1670-talet inte längre av intresse att särskilt utmärka några som finnar. Den husförhörsbok, som fördes i Husby 1677-1693, innehåller inga personer som prästen fann det vara av intresse att peka ut som finnar. Den Jacob finne, som står i boken, är angiven som far till en pojke. Själv dog han på 1660-talet. På 1690-talet beskrevs en kvinna som ”änka efter Erik Hindersson finne”, således återigen en avliden finne.

”Den siste finnen” i Stora Skedvi och Husby skulle man kunna kalla Henrik Henriks-son. Han dog 1719 och är den siste till vars namn en svensk byråkrat lade tillägget ”finne” medan han ännu levde. Det var i den husförhörsboken som avslutades 1693. Han var gammal redan då. När han dog var han 97 år om inte prästen var felunderrättad.

Henrik Henriksson gjorde intryck på sin omgivning just som finne. De två sista byråkratiska händelserna som innefattade finnar avser hans efterlevande. I den husförhörsbok som lades upp på 1710-talet i Husby står ”Henrik Henrikssons finnes dotter”, och i dödboken skrevs 1724 om ”hust. Margareta Larsdotter från Mörtarbo” att hon var ”född i Wäderbacken v.p. 1643” och att hon ”Warit gift med sal. Henric Henricsson Finne i 40 åhr.” Prästen skrev däremot inte,

att Margareta Larsdotter själv var finne. Hon går visserligen inte att med full säkerhet placera in i släkttavlorna men av födelsebyn, byn där hon dog och födelseåret att döma, så kan hennes farfar ha varit inflyttande finne. Möjligen var hon kusinbarn till Kerstin Andersdotter i kapitel 1.1, men då tog prästen vid pass 20 år fel på födelseåret. Möjligen var hon faster, men då har prästen över huvudet taget inte efterlämnat något skrivet om hennes existens före dödsfallet.

Inte heller när han skrev sin korta levnadsbeskrivning över Henrik Henriksson finne själv, satte prästen på pappret, att denne var finne:

Henrik Henriksson en gammal och ålderstigen man ifrån Mörtarbo, hwilken war född uti Ockelbo församling och Fallåhs by åhr 1622; har här i Husby församling varit boendes uti 42 åhr, i sin lefnad varit stilla och sachtmodig, blef död af ålderdomsswaghet jämte håll och sting när han lefwat 97 åhr.

Gissningsvis var Henrik Henriksson inflyttare i andra generationen, född av finska föräldrar, som i sin tur var födda i Finland. Själv synes han ha varit medveten om och framhållit sitt finska ursprung i 97 år, till han dog i lunginflammation efter att på ålderdomen ha haft svag hälsa. Hans generation, varav de flesta dog redan på 1660-talet, var den sista som konsekvent av den svenska byråkratin särskiljdes som finsk.

Några av de byråkratiska händelserna bryter det rekonstruerade mönstret. I sina räkenskaper för 1679 omnämnde Bengt Persson en av sina kontohavare som ”finnen Hindrich Larsson”. Henrik Larsson tillhörde den andra generationen finnar på Väderbacken. Han var son till en inflyttare. Anteckningen gjordes året efter det att Bengt Persson hade sammanställt den ovannämnda historiska sammanfattningen om finnarna på Väderbacken. Den rättsliga tvisten mellan Hinshyttans bruk och Henrik Larsson och hans söner pågick. I den situationen såg tydligen Bengt Persson finnarna på Väderbacken just som finnar. Han såg dem i en motsatsställning till sig själv och bruket. Det handlade om att finnarna hade kommit utifrån och gjort intrång på brukets rätt. Den rättsliga motsättningen aktualiserade den etniska skillnaden för Bengt Persson under den tid då eljest tanken på att det fanns särskilda finnar var på väg att försvinna ur det byråkratiska språket. Detta nya språkbruket kan beläggas alltifrån 1660-talets mitt. Saken är problematisk och återkommer i kapitel 7.4 om ”Etnicitet som konflikt”.

4.6. Från finskt till svenskt

På Väderbacken byggdes de finska torpen 1608, och i Svartviken byggdes de 1615-1620 i den mån de svenska kartritarna var riktigt underrättade. Redan på 1650- och 60-talen fungerade de båda byarna betraktade från en nutida utkikspunkt, det vill säga utifrån och ifrån långt avstånd i tiden, som svenska byar. De finska byborna var tvåspråkiga och gifte sig ofta nog med kvinnor och män från svenska byar både inom och utom socknen. Deras barn flyttade till andra,

ofta svenskspråkiga byar. På 1670-talet slutade de svenska byråkraterna att använda benämningar och beskrivningar, som särskilt pekade ut byarna som en finnmark eller eljest som finska. Intrycket är att omkring 1710-1730, alltså efter ett århundrade, var byarna svenska i den meningen att svenska var huvudspråket, kanske det enda språket, och att människorna i byarna på alla i de av de historiska källorna belysta aspekterna uppförde sig som och behandlades som svenskar.

Försvenskningen gick på mindre än ett århundrade. Redan de andra och tredje generationerna var väsentligen försvenskade. Denna slutsats är dragen utifrån de svenska byråkraternas efterlämnade handlingar och utifrån ett försök att läsa mellan raderna i dem. På det sättet fångas inte människornas egen syn på sig själva. Medvetandet om de från Finland inflyttade förfäderna några få generationer tillbaka måste ha funnits. En känsla av finskt bör ha funnits, men i hur hög grad denna känsla tog sig uttryck i bevarade traditioner i språk, tänkesätt, visor och talesätt, eller i kläder och föremål låter sig inte läsas i kyrkböcker och tingsprotokoll. Diskussionen måste gå vidare mot andra sätt att gripa fatt i de inflyttade finnarnas värld.

Inom parentes är det anmärkningsvärt att försvenskningen gick parallellt med att banden mellan Svartviken och Väderbacken tänjdes och brast. Det första torpet vid Svartviken anlades av Lars Henriksson finne, när han sedan nästan ett decennium redan bodde på Väderbacken. Simon finne kom några år senare. Hans son Olof Simonsson bosatte sig som vuxen först på Väderbacken. Senare flyttade han tillbaka till Svartviken. En sondotter till Lars Henriksson gifte sig med en sonson till Simon finne och flyttade till Svartviken. Det var på 1690-talet och sista gången som människor flyttade mellan de båda byarna efter giftermål eller av andra skäl. Nyttjandet av torp i båda byarna upphörde på 1670-talet. Däremot var Elisabeth Jansdotter i Svartviken fadder till barn i Väderbacken två gånger vid mitten av 1700-talet, men då hade de finska torpen och byarna i norra delarna av Stora Skedvi och Husby redan sedan länge upphört att vara en finnmark i den meningen att det fanns särskilda länkar dememellan och att de utifrån betraktades som en finnmark.

Svartviken hade kanske aldrig och Väderbacken bara under några få decennier varit byar med bara finska bybor. Behovet av att tala svenska och kunna uppföra sig som en svensk måste ha funnits från början. Frågan är när, hur och varför det inte längre var aktuellt att tala finska, uppföra sig som finnar, och så småningom inte känna sig som finnar. Ett slags svar kommer i bokens nionde och sista kapitel om "Det etniska landskapets arkeologi".

5. TORPEN

Ordet ”torp” ger många associationer i olika riktningar, till slitsam fattigdom, underdånighet under godsherrar och brukspatroner, men också till röda stugor och sommaridyll. Under historiens gång har begreppet ”torp” haft många vitt skilda betydelser, och platserna som har betecknats som torp kan ha genomlöpt vitt skilda historier. I dag kan slott och byar ha namn som slutar med -torp, medan andra torp har blivit en husgrund, en torpgrund, i skogen (Johnsen & Welinder 1997). Det senare är vanligt för finntorpen.

I en del sammanhang har begreppet ”torp” den bestämda rättsliga betydelsen av att vara en fastighet, vanligen en liten, som inte ägdes av brukaren, utan denne betalade ett arrende för bruksrätten i form av dagsverken, fastställda penningbelopp, levererade kolade milor eller något annat. Torparna hade rätt att bruka det lilla jordbruket som hörde till torpet så länge de fullgjorde sina arrendeskyldigheter. Torpen kunde gå i arv.

Finntorpen var torp också i en rättslig mening, men på ett annorlunda vis. De följde av kronan och riksdagen fastställda regler för nyttjande- och äganderätt, vilka för övrigt inte var avsedda att gälla enbart för de flyttande finnarna utan för alla nybyggare. Lagstiftning som enbart gällde finnarna fanns inte i stormaktstidens Sverige (Stenman 1998:46-57).

Det krävdes tillstånd för upprättandet av ett nybygge. Platsen skulle besiktigas, och det skulle fastställas att nybygget inte låg för nära eller eljest inkräktade på de bofasta böndernas rättigheter i skog och mark. Detta var ett bekymmer med avseende på finntorpen, eftersom svedjebruket behövde stora arealer. Ett annat bekymmer både på 1600-talet och för den nutida forskningen var den föränderliga och varierande synen på ägande. Privat ägande var inte aktuellt på samma sätt som i dag. Mycket ägande var egentligen en nyttjanderätt. Ägande kunde också vara baserat på hävdande av mark genom röjning och arbete. Detta senare var aktuellt för nybyggare.

Många finntorp anlades på mark som tillhörde kronan. Den svenska staten hade från uppbyggnaden av en centralstyrd byråkratisk maktstat under Gustav Vasas tid börjat göra anspråk på skogar och allmänningar som kronojord. Vad som tidigare hade varit ingens och allas herrelösa land eller landskaps-, härads-, socken- och byallmänningar kom i ökande utsträckning att regleras som enskild eller statlig egendom (Stenman 1998:81-100). Skogsfinnarna, liksom de nomadiserande rendriftssamerna, passade inte in i det reglerade ägandet. Det tillfälliga och rörliga svedjebruket ansågs inte vara, liksom inte heller samernas renbete, underlag för att hävda ägande baserat på långvarigt och regelbundet bruk. Finntorpens rättsliga ställning var ofta oklar. Detta gällde nybyggen på kronojord eller allmänningar. Andra finnar köpte marken till sina torp (Stenman 1998:50-51).

Den svenska kronan uppmuntrade emellertid till upprättandet av nybyggen i skogarna i Dalarna, Värmland och på andra håll. Finnarna fick sålunda minst sex års skattefrihet för sina nyupptagna torp. Därefter skulle torpen besiktigas och skattläggas. Det kunde dock ibland

dröja decennier tills en skattläggning ägde rum. Skattläggningen innebar samtidigt en stärkt äganderätt till torpen för finnarna. Förutsättningen för en skattläggning var att innehavaren, nybyggaren, hade stenröjt och plöjt tillräckligt mycket åker och hade uppfört erforderliga byggnader för ett fungerande jordbruk. Det var det egna arbetet som var förutsättningen. Även efter skattläggningen, som fastställdes på tinget, kunde det vara oklart om nybyggarna var att betrakta som skattebönder, som i princip ägde sina torp och betalade skatt, eller som kronobönder, som arrenderade torpen av kronan och betalade arrende. Den som inte hade betalat skatt på tre år kunde fram till 1789 återigen förlora sitt torp.

Kronan utfärdade visarebrev eller vägvisare, senare kallade nedsättningsbrev eller torpebrev, som angav att en eller flera personer hade erhållit rätten att anlägga ett torp. I början av 1600-talet undertecknades breven av kungen personligen, såsom skedde när Gustav II Adolf signerade väderbackenfinnarnas brev i Garpenberg 1613 (kap. 4.1). Finnarna satte värde på dessa breven och behöll dem i generation efter generation. De blev med tiden oläsliga, och avskrifter, av allt att döma också förfalskningar, gjordes. Egentligen saknade breven rättslig betydelse. De handlade om rätten att bosätta sig på ett nybygge, inte om rätten att bo kvar på torpet. Den rätten erhöll man efter skattläggningen, som byggde på det nedlagda arbetet.

Oklarheterna kring äganderätten till finntorpen ledde till konflikter mellan finnar och bofasta bönder, och än oftare till konflikter med bruksägare, som var intresserade av den skog som finnarna svedjade eller eljest ansågs ödsla med. Också finnarna på Väderbacken kom i konflikt med Hinshyttans bruk. Det är en av förklaringarna till det relativt goda källäget för kunskaper om väderbackenfinnarna, men också den ständigt malande svenska byråkratin strävade efter, även utan att akuta konflikter förelåg, att hålla överblick över torp och människor ute i skogarna. Den växande stormakten, den nyetablerade maktstaten, var intresserad av att kartlägga och beskatta sina tillgångar. Det var ett sisyfosarbete, i vilket byråkraterna strävade efter att ordna in finnarna i torp i sina listor och längder. Finntorp var ett begrepp i stormaktens byråkrati även om inte i dess lagstiftning.

5.1. Byråkratisk ordning

I de föregående kapitlen har jag omväxlande och lite slarvigt skrivit om finska par, familjer och hushåll utan att skilja dessa begrepp åt och utan att förklara dem. Kanske borde jag konsekvent ha skrivit ”kärnfamiljer”, vilket är en kvinna, en man och deras barn. Det är så den kyrkliga bokföringen av människorna i 1600-talsstaten var ordnad. Människorna klassificerades som ogifta och gifta, och som föräldrar och barn. Det var viktigt vem som var gift med vem, och vem som var föräldrar och barn till vem. Prästernas ordning bland människorna skapades genom att ordna dem i kärnfamiljer. De som inte tillhörde någon kärnfamilj var ogifta, änkor och andra som klassificerades i förhållande till det normala tillståndet att ingå i en kärnfamilj.

Den kyrkliga bokföringen kan genom detta sättet att ordna människorna egentligen inte säga hur familjerna och hushållen såg ut. Källorna tillåter sällan en förståelse av om fler än två generationer bildade en och samma familj eller om flera gifta eller ogifta syskon bildade ett hushåll. Kyrkobokföringen tillåter inte återskapandet av utvidgade familjer, i den mån sådana fanns ute i gårdarna och byarna. I 1600-talets bokföring är det ofta nog svårt att få syn på något annat än de manliga överhuvudena i familjer som framstår som kärnfamiljer.

Prästernas normer för sin bokföring av fåren i församlingarna präglar forskningen om de inflyttade finnarna. I böcker som "Svedjerök" (Norén 1985) och i de flesta berättelserna om skogsfinnarna är det en underförstådd förutsättning av finnarna bodde kärnfamiljevis i torp. I boken om svartnäsfinnarna (Almegård 1993) är detta övertydligt. Nils Almegårds föregångare som kyrkoherdar i Svärdsjö präglar hans bok. Hans skogsfinnar är prästernas finnar, deras byråkratiska konstruktioner.

Utvidgade familjer var vanliga i Finland under 1500- och 1600-talen. Beräkningar för olika delar av Finland pekar mot 20-30 % av alla familjer. Vanligast var utvidgade familjer som bestod av två kärnfamiljer, vanligen med bröder som den gemensamma länken. I delar av Finland, särskilt österut, var utvidgade familjer vanliga ännu i början av 1800-talet. I Parikkala utgjorde de 34 % på 1820-talet. Ilmar Talve (1997:170-172) summerar att (1997:172):

The extended family was thus an institution firmly rooted in time and place. The common denominator was in most cases an occupation demanding a vast amount of labour, such as slash-and-burn cultivation in Karelia and Kainuu, stock raising and tar burning in Ostrobothnia, and later logging and other subsidiary occupations. For this reason the decline of the extended family coincided with the fundamental changes taking place in the economy in the latter half of the 19th century.

I belysning av dessa uppgifterna och Ilmar Talves förklaring till dem skulle det ligga nära till hands att utvidgade familjer var vanliga bland skogsfinnarna i Sverige på 1600-talet. Bröderna Henriksson på Väderbacken på 1610-talet kommer i tankarna, liksom bröderna Simonsson i Svartviken några decennier senare. Ilmar Talve (1997) har inget att skriva om större släktbaserade grupper av människor.

För just Savolax och Tavastland, som är de vanligen utpekade utflyttningsområdena för flertalet skogsfinnar i Sverige tidigt på 1600-talet, uppger Ilmar Talve att utvidgade familjer utgjorde bara 5 % av alla familjerna på slutet av 1600-talet (1997:172). Detta motsäger på ett överraskande sätt resonemanget ovan. Eija Lähteenmäki har samma uppfattning beträffande Savolax, men hon uppger att det i just Rautalampi fanns storfamiljer (Lähteenmäki 1998:1). Hon refererar också i korta ordalag en diskussion om orsakerna till de utvidgade familjernas förekomst. Argumentationen handlar om de utvidgade familjernas förekomst i relation till krigs- och kristider med utskrivning av männen och till riskerna för långtgående delning av gårdarna, det vill säga hemmansklyvning, vid arvsskiftet mellan flera syskon. Ilmar Talve

(1997) förenklade uppenbarligen en i tid och rum varierad veklighet (cf. Bladh 1995:106). Förekomsten av utvidgade familjer, eller storfamiljer, i Finland kan uppenbarligen bara med tvekan användas som förebild för förståelsen av de finska familjernas sammansättning i Sverige.

Gabriel Bladh har för norra Värmland på 1650- och 60-talen betonat just variationen i hushållens sammansättning, både mellan hushåll och inom ett och samma hushåll över tid (1995:106-108). Han betonar i synnerhet in- och utflyttningen ur hushållen av personer och familjer, som var eller inte var släkt med de andra hushållsmedlemmarna, under den första tiden av nybyggnaden av torpen i skogen. Eva Svensson har framhållit detta skogsfinska hushållsmönster, eller möjligen snarare bristen på normerat mönster, som karaktäristiskt för hushåll utanför det etablerade, öppna jordbrukslandskapet, i utmarken (Svensson 1998a).

Riktiga kärnfamiljer bodde på gårdar eller torp. På 1700-talet lade sockenprästerna upp böcker, där sidorna var ordnade efter gårdarna i byarna. Gärna skrevs ett gårdsnamn överst på sidan. Riktigt så välorganiserad var inte bokföringen på 1600-talet, men idealet att människor skulle bo på gårdar och torp, för vilka det betalades skatt, var väletablerat.

För den lokalhistoriska forskningen har kyrkoböckernas världsbild blivit en tvångströja. Gårdar och kärnfamiljer är helt otillräckliga begrepp för att fånga variationen och dynamiken i byarna. Människor bildade många olika slags hushåll, och människor flyttade ut och in. Några gårdar ärvdes inom släkter i många generationer. Andra gårdar såldes och köptes på ett reglerat sätt. Nya gårdar kunde avstyckas och nybyggas, och då kunde prästerna börja på en ny blank sida i sina böcker. Många människor bodde emellertid inhyrda i gårdarna, långvarigt eller tillfälligt. Andra byggde och rev stugor, medan prästen efter bästa förmåga rev sig i håret och improviserade allehanda bokföring. De flesta gifte sig, men många bodde ihopa ändå eller fick barn utan att bo ihopa. Verkligheten i byarna var inte anarki, men den liknade mera kaos än prästernas ordnade ideal (Welinder 1992b:52-58). Lokalhistorisk forskning har en tendens att återge idealet. Det gäller också huvudverken om gårdar i Stora Skedvi och Husby, som jag i många kapitel av den här boken har haft stor glädje av (Olofsson 1982, 1993).

De världsliga byråkraterna skulle inte bara hålla reda på gårdar och människor. De skulle också hålla reda på vad olika människor skulle betala i skatt och vilka som skulle skrivas ut till soldater. Det var i och för sig enklare än att hålla reda på alla människor, eller åtminstone de flesta, vilket var prästernas uppgift, men de hade å andra sidan att upprätta listor, som inga mer än de själva och deras överordnade var förtjusta i. Frivilliga medhjälpare torde inte ha varit talrika. En enkel lösning, som många skrivare tillämpade, var att skriva av de gamla listorna. Det föll sig enkelt för skrivare, som satt i Stockholm eller i residensstäderna, men också för skrivare ute i socknarna, som hade bråttom, och vars överordnade högljutt krävde pryddligt renskrivna listor med det snaraste. Resultatet blev, att listorna upptog avdöda och bortflyttade personer, och frånflyttade och nedlagda gårdar. Det blev väl bekymmer för dem som faktiskt skulle verkställa överhetens påbud ute i byarna, och det är det förvisso för dagens forskare som skall rekonstruera mönster av människor och gårdar på 1600-talet.

Det fanns en byråkratisk värld och en verklighet. Den första strävade efter ouppnåeliga ideal och efter att på byråkraters vis sopa rent framför egen dörr. Den andra var liv och kiv såsom människor är. Källorna innehåller den första, förståelsen av människornas vardag och värld borde innehålla den andra. Ibland lyckas det.

En egen grupp byråkrater var lantmätarna. Svenska lantmätare började utbildas 1628 av Anders Bure på kungligt uppdrag. Efter avslutad utbildning försågs de med kompass, ritbräda, mätkedjor och allehanda mekaniska instrument att syfta räta linjer och vinklar med, och så skickades de ut i landet. Den överdådiga idén var att i stor skala, ungefär 1:5000, kartlägga alla Sveriges byar, vare sig de låg i slättbygder eller ute i skogarna. Det lyckades i stort sett under loppet av några decennier. Svartviken kartlades 1647, medan Väderbacken fick en lantmätareritad karta 1678 i samband med tvisten mellan Hinshyttans bruk och finnarna i torpen. Kartorna, de geometriska kartorna, bands samman sockenvis till geometriska jordeböcker. Varje torp och gård, och en del annat också, hade en siffra, som i en beskrivande text namngav skattebetalarna och vad de hade att betala i skatt i prydliga rader och kolumner.

Detta var början till Statens lantmåteriverk, som i dag i sitt centrala arkiv i Gävle förvarar ungefär 300 000 kartor och i de olika länsarkiven ytterligare en miljon. Kartorna visar hur flertalet byar i Sverige har förändrats från 1600-talet till i dag. Sverige torde vara världens mest kartlagda land (Sporrong & Wennström 1990).

Lantmätarna ritade med säkert öga och säker hand, och ofta konstnärlig skicklighet, kartor över byarna, som på ett intrikat sätt är både schematiska och verklighetsavbildande. Landskapet med vattendrag, berg, stenar, gårdsgårdar, vägar, odlingsrösen, stora stenar, olika sorters växtlighet och andra karaktäristika kan vara exakt eller impressionistiskt återgivet. Ägornas storlek och användning strävade lantmätarna dock efter att återge med exakthet, så långt deras mätinstrument tillät. Gårdarna och torpen är utritade med schablontecken, ett hus med dörr och fönster. Avsikten var att återge verkligheten, men i synnerhet dess innehåll av skatteobjekt.

De geometriska kartornas listor och beskrivningar över byarnas gårdar och skattebetalare innehåller oftast, men inte alltid, gårdar och personer, som också kan hittas i prästernas listor över födda, gifta och döda, och i tingsskrivarnas notiser om instämnda och dömda. Lantmätarna stod på bygatan och på tunen och pratade med folk. Tingsskrivarna hade dem framför ögonen i tingssalen. Prästerna fick hoppas att folk kom till prästgården och berättade eller att de visade sig i kyrkan och kunde bli tillfrågade. Det var i och för sig belagt med straff att inte göra det. Min uppfattning är att lantmätarna var jordnära människor, som ritade vad de själva såg, och att deras kolumner innehåller vad som faktiskt fanns av skattebetalare i byarna. De skrev inte av föregångarnas listor, och de satt inte och väntade på folk utan uppsökte dem i stugorna. Kartorna innehåller sanningen, intet annat än sanningen, och inte hela sanningen. Vad som inte var skattlagt eller kunde skattläggas finns inte på kartorna.

Med de givna begränsningarna är kartorna fasta punkter i gårdarnas och byarnas historia. De har för ett ögonblick hejdat den kaotiskt flytande strömmen av människor och hän-

delse, som präster och skrivare förtvivlat försökte att fånga i en feltänkt värld och med otillräckliga medel. De följande kapitlen skall återge kartornas historia om Svartviken och Väderbacken och samtidigt försöka peka på hur människorna i det föregående kapitlet (kap. 4) var ordnade i torp. Resultatet blir en historia klädd i en tvåfaldig tvångströja. Den skall slutligen jämföras med vad som i dag finns av spår att kartlägga som kulturminnen ute i skog och mark (kap. 5.5).

5.2. Svartviken

Serien av kartor över Svartviken börjar med den geometriska jordeboken 1647, som själv anger att finntorpen då var 25-30 år gamla. Därefter är byn med på sockenkartor från andra halvan av 1600-talet och början av 1700-talet. Kartorna har en tendens att vara avritningar av varandra, varför jag bara kommer att beskriva två av dem som ger ett originellt och meningsfullt intryck. Från 1800-talet finns noggranna skogskartor med många detaljer, dock inte byggnader, torp och gårdar. Generalstabskartan från 1890-talet kan i detta sammanhanget få bilda avslutningen på historien.

Den äldsta bilden av Svartviken finns på den geometriska kartan från 1647 (fig. 2). Samtidigt fångar kartan tillkomsten av den äldsta helårsbosättningen på platsen. Det är dock inte detsamma som de äldsta husen eller den äldsta verksamheten.

Kartan visar sex ägofigurer på den norra sidan av viken och en på den södra sidan. Dessa ägor hade tillsammans sex namngivna ägare eller brukare, som eventuellt inte var ägare. På södra sidan låg en ”fäbowall”, som hörde till Tyskbo (nr 44). Den noterades för ett lass hö. På norra sidan låg norrifrån räknat:

- nr 48 En nyupptagen svedja (”Ny inlagder sued”), som hörde till Kvista. Den noterades för ett lass hö
- nr 47 En hårdvallstäkt för vilken ingen ägare eller brukare är angiven. Den noterades för fyra lass hö
- nr 46 Ett torp, som anges vara upptaget för 30 år sedan (”Nybygd Torp för 30 åhr sedan af mark och mo uprögd”). Som brukare angavs ”Lars Hindricksson finne”. Torpet var inte skattlagt och noterades för sex lass hö och 15/32 tunnor åker
- nr 45 Ett torp, som anges vara upptaget för 25 år sedan (”itt Tårp Nyligen af mark och moo uptaget för 25 åhr sedan”). Som brukare angavs ”Simon finne”. Torpet var inte skattlagt och noterades för åtta lass hö och 5/32 tunnor åker
- nr 49 En ”lijten fäbowall”, som hörde till Kökelsbo och noterades för ett lass hö
- nr 50 En ”fäbowall”, som hörde till Stocksbro och noterades för tre lass hö

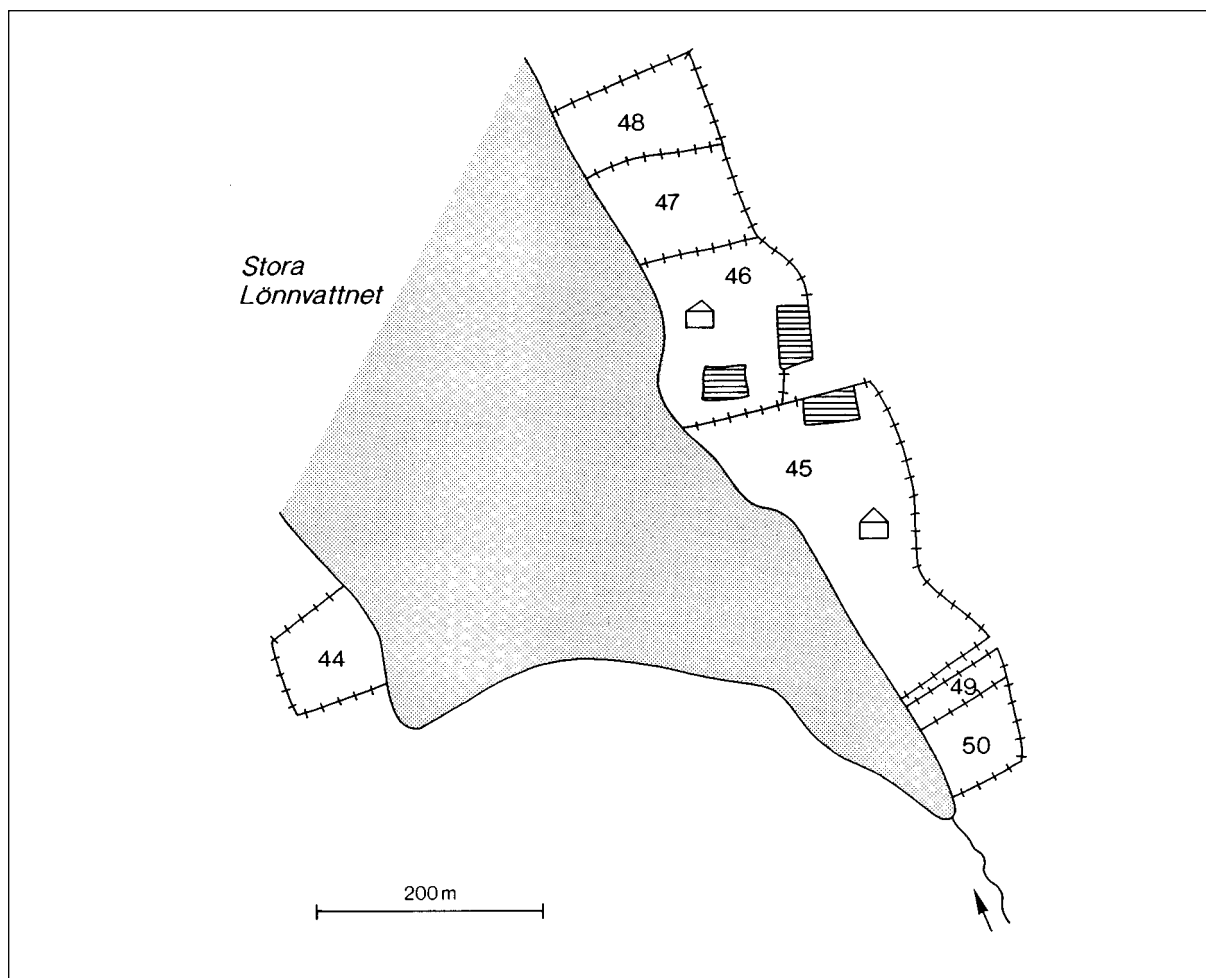

Fig. 2. Den geometriska kartan över Svartviken från 1647.

De båda torpen skulle således enligt kartans text ha anlagts ungefär 1615-1620 genom att skog röjdes och åker och äng bröts i tidigare obrukad mark. På båda ägofigurerna finns vardera ett hustecken. På nr 45 finns därtill en åker och på nr 46 finns två. Hustecknen är konventionellt ritade ungefär mitt i respektive ägofigur på ett inbördes avstånd av ungefär 250 m.

Också svedjan nr 48 anges som nyanlagd. Större delen av området synes alltså vara upptaget som avgränsad, hävdad mark i början av 1600-talet. Delar av området kan vara äldre, eventuellt avsevärt äldre. Skogsbete och annan påverkan på skogen kan ha förekommit under lång tid före anläggandet av torpen ungefär 1615-1620. Fäbovallarnas karaktär och ålder är okända. På kartan finns gårdsgårdsinhägnade hötäkter. Huruvida det förekom byggnader, som användes för boskap och av fäbojäntor är okänt, liksom om det fanns ängslador. Gårdsgårdarna runt alla ägofigurerna antyder, att bete förekom i området. Mellan nr 45 och nr 49 fanns en fägata ner till stranden.

Den äldsta karta som över huvud taget innehåller Svartviken är en "Tabula Geographica öfwer Kopparbergslaget samt dess underLiggande Sochner, nembligen [...]",

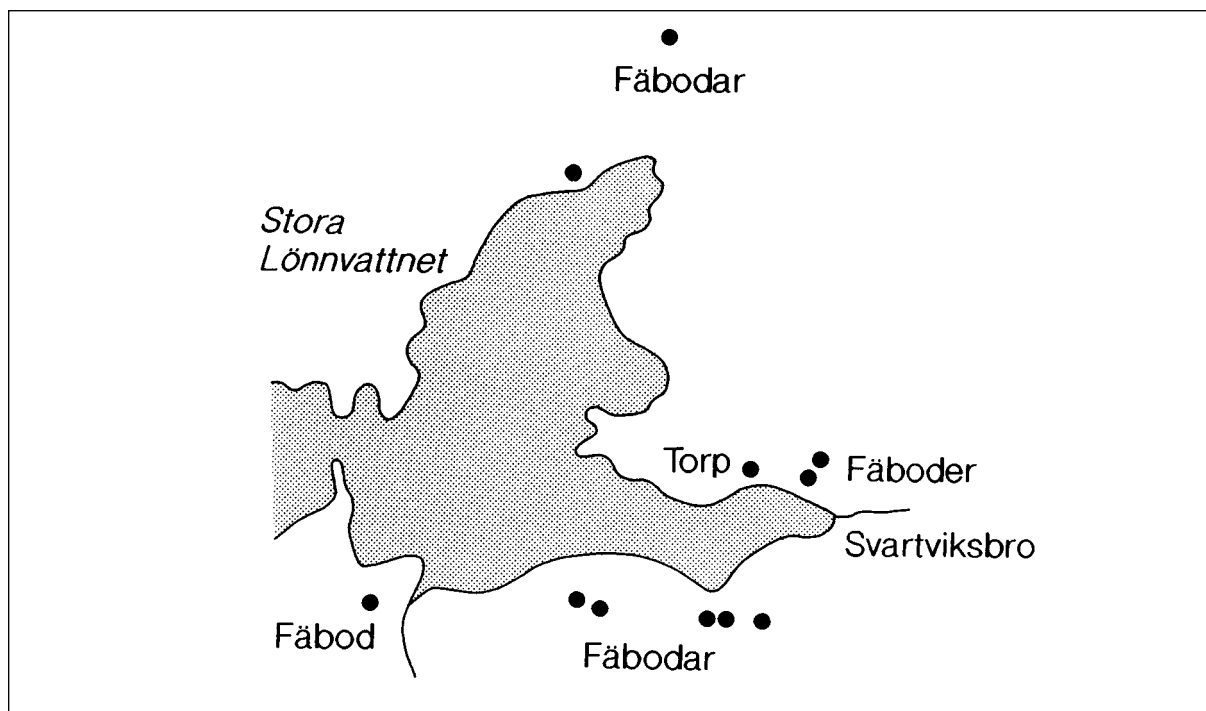

Fig. 3. Svartviken på kartan över Stora Skedvi socken från 1725 enligt 1730 års revision.

och så räknas upp Svärdsjö, Sundborn, Torsång och Vika. Kartan, som är ifrån 1640, visar Stora Lönnvattnet bra felritat med Svartviken i östra änden av sjön.

En sockenkarta från 1656 är en avritning av en sockenkarta från 1652. Den senare finns bara kvar i en kopia från 1759. Båda de bevarade kartorna innehåller samma information. De är föga detaljerat ritade, och de ger ett förenklat, konventionellt intryck. Det är svårt att säga om kartorna från 1647 och dessa kartor från 1650-talet skall uppfattas som oberoende av varandra. För Svartvikens del finns skillnader som är intressanta.

På kartan från 1656 finns på den södra sidan av viken tre svarta punkter och texten "Fäbode Wallar". På norra sidan finns fyra punkter och texten "Swartwiken". De båda grupperna av punkter har nummer, men förteckningen över numren har gått förlorad. Det kan bara konstateras, att vid viken fanns fäbodardar och en plats med bebyggelse av något slag, som benämndes "Svartviken". Det är rimligt, att antalet ägofigurer på norra sidan hade minskat till fyra sedan 1647, medan antalet ägor på sydsidan ökat till tre.

Punkterna på kartan anger gårdar, torp och fäbodardar. Runt Svartviken fanns således åtskilliga fäbodardar och ett svårbestämbar antal torp. Enligt den geometriska jordeboken var de två till antalet.

Nästa karta är först från 1725. Det är således inte helt enkelt att fastställa antalet torp i Svartviken decennierna efter 1647. Min genomgång av människorna i Svartviken (kap. 4.2) pekar på, att antalet inte ökade under tiden från 1647 och framåt. Det bör ha funnits två hushåll i Svartviken i vardera ett torp i de två första generationerna. Saken är dock inte helt säker. Därefter minskade antalet hushåll till ett i den tredje generationen. Det är i överensstämmelse

med sockenkartan från 1725.

Sockenkartan från 1725 finns bevarad i en reviderad upplaga från 1730 (fig. 3). Den synes vara ritad med hygglig noggrannhet. Torp och fäbodlar är betecknade med likadana svarta punkter. För en del är namn utsatta.

Norr om viken i Stora Lönnvattnet står ”Suartwyke fäbodlar”, och vid utloppet för bäcken längst in i viken står ”Suartswyksbro”. På norra sidan av viken finns också det enda ordet ”Torp”. Det står ungefär på platsen för det östra hustecknet på den geometriska kartan från 1647. Gissningsvis är det Simon finnes torp. På södra sidan av viken finns ett flertal fäbodlar.

Det fanns rimligtvis endast ett torp ungefär 1725-1730. I detta bodde då Kerstin Andersdotter som änka tillsammans med en eller flera av döttrarna. Äldsta dottern Elisabeth Jansdotter (1695-1768) gifte sig 1735, och hennes första dotter av fyra, jämte en styvson, föddes 1729. Familjen bodde i Svartviken från ungefär tiden för giftermålet, gissningsvis i Kerstin Andersdotters torp. Mormor dog 1732.

Av de två ursprungliga torpen försvann således ett före 1720-talet. Syskonen, barnen till Simon finne, som bildade den andra generationen dog under tiden 1660-1700. I ett av torpen kom tydligen ingen efterföljare.

Det finns fäbodförteckningar för Stora Skedvi socken från 1664, 1695, 1701 och 1762 (Hyenstrand 1972). I samtliga anges att fäbodlar fanns vid Svartviken. Den identiska formuleringen i samtliga förteckningarna anger egentligen bara ett fäbodställe. Skrivarna tycks i ett århundrade ha skrivit av närmaste föregångare. Av kartorna att döma rörde det sig om ett varierande antal fäbodlar och hötäkter på båda sidorna om viken. Det framgår inte, om det fanns lador, bodlar eller andra byggnader. Rimligtvis gjorde det så.

Fäbodlar och täkter fanns redan 1647 enligt den geometriska jordeboken. En täkt anges där vara nyligen svedjad. De andra var gissningsvis äldre. Det går inte att i dag säga hur mycket äldre.

I byn Nyberget en mil söder om Svartviken finns en gård, som heter Fäbo. Dess ålder är också okänd, förutom att den är nämnd första gången 1608. På den geometriska kartan över byn från 1647 har flera av gårdarna namn på -bod. Det är en frestande tanke, att byn först varit bodland och sedan etablerats som en åretruntbebodd by i samband med öppnandet av silvergruvan i byn. Detta ägde möjligen rum på 1400-talet. Förloppet kan, dock med osäker kronologi, följas i pollendiagram från sjöarna i byn (Welinder 1992b:89-93).

Det finns inget bestämt skäl till att Svartviken skulle ha tagits upp som ett bodland väsentligen senare än Nyberget, men saken är inte möjlig att diskutera utifrån de tillgängliga källorna.

Svartviken bestod således under tiden ungefär 1620-1730 av först två, sedan eventuellt bara ett torp. Dessa eller det låg på norra sidan av viken med namnet Svartviken, och samma namn användes i den svenskspråkiga byråkratin för torpen. Efter 1730 finns ingen karta förrän den äldsta skogskartan från 1806. På denna kartan finns endast texten ”Fäbodställen” som förklaring till innehållet i ägofigurerna på båda sidorna av viken. Ur kyrkobokföringen kan en

annan bild utläsas (kap. 4.2). Enligt denna fanns kontinuerligt från ungefär 1750 två hushåll i Svartviken.

Efter Elisabeth Jansdotter bodde yngsta dottern Anna Danielsson (1736-1805) och styvsonen Hans Hansson (1724-1789), båda gifta och med familj, i Svartviken. Två barn och ett barnbarn till dessa båda bodde likaså med familjer i Svartviken. Omkring 1810 flyttade alla dessa bort utom en sannolikt ensam änka, som flyttade 1817. Därefter finns ingen bokförd under Svartviken förrän 1847, då egendomen, som vid den tiden bestod av en gård på södra sidan av viken, köptes av Anders Bäck (f. 1802). Han hade tidigare varit smed vid Engelsfors bruk i Husby. Hustrun hette Anna Cajsa Björk (f. 1790) och var från Ore socken. Det är en yngre släkting till dem, som i kapitel 1.1 inleder den här boken.

Från 1830- och 1840-talen, den sista från 1846, finns ett antal skogskartor. På dessa finns endast utsatta fäbodan på båda sidorna om Svartviken, dock ej med tecken för hus eller bebyggelse eller andra upplysande detaljer. Ett köpebrev från 1833 i Stora Skedvi sockens lagfartsbok 1828-1836 nämner ”alla på egendomen stående hus”, utan att det framgår vad slags hus som avses och var de stod.

En köpehandling från 1841 i Stora Skedvi sockens lagfartsbok 1837-1849 är däremot utförlig: ”... fastighet i Svartviken ... med derå befintlige uppodlingar samt den s.k. Slogmyran jemte betesmark, hagar, hus, fiskeställen, qvarn och qvarneställe ...”. Detta köpet jämte några till fick lagfarter 1864. Det framgår av beskrivningen, att egendomen låg på södra sidan av viken. Egendomen bör motsvara den eller de fastigheter, som frånflyttades tidigare på 1800-talet och som 1847 hade stått utan mantalsbokförda invånare i 30-35 år. Vid frånflyttningen bör hela bebyggelsen ha funnits på södra sidan av viken, där den finns ännu i dag (S. Carlsson 1972:37; Hyenstrand 1972:125).

Det hela är inte helt klart, men slutsatsen ligger nära till hands, att torpet Svartviken på norra sidan av viken på sockenkartan från 1730 före 1810 hade flyttats över till södra sidan av viken. Flyttningen kan ha ägt rum redan vid generationsskiftet efter Kerstin Andersdotter på 1730-talet eller vid något senare tillfälle. Närmast till hands ligger tiden för etableringen av Mats Perssons hushåll på 1760-talet. Det blev då återigen två hushåll i Svartviken, Mats Perssons och svågern Hans Hanssons. Den senare hade gift sig 1750. På 1760-talet fanns tre gifta par ur två generationer i Svartviken.

Varken kartorna eller andra källor anger med säkerhet, när det sista torpet på norra sidan av viken frånflyttades. Det bör ha varit någon gång i tidsperioden 1760-1800. Egendomen på södra sidan brukades efter 1847 av bofasta ägare, efter 1916 av arrendatorer under kommunen, fram till 1951. Ägorna brukades av en bonde i Nyberget ytterligare några år. På slutet av 1950-talet granplanterades åkrarna. Då stod ännu en lada kvar på norra sidan. Numera besås endast några små fält på norra sidan med viltfoder, på södra sidan brukas ingenting. Av gården finns ännu ett portlider och ett härbre kvar på tunet, som används för som-margudstjänster och andra sammankomster.

På generalstabskartan från 1894-1895 finns en stuga på norra sidan av viken, som ännu

var värd att markeras. I texten till en skogskarta från 1903 benämndes området ”fäboskog”. Fäbodriften upphörde rimligtvis liksom eljest i trakten mot slutet av 1800-talet (Hyenstrand 1972:124), men det är inte bekant exakt när. Enligt lagfarterna från 1864 synes fäbodrar då ännu ha varit i bruk på södra sidan av viken. Om den norra sidan sägs inget.

Sammanfattningsvis kan sägas att det under tiden från ungefär 1615-1620 till ungefär 1760-1800 omväxlande har funnits ett eller två torp på norra sidan av Svartviken. Därtill har det funnits ett växlande antal fäbodrar under hela den tiden och vidare fram mot slutet av 1800-talet. Markerna brukades fram till på 1950-talet. Antalet torp och antalet familjer eller hushåll är inte helt detsamma. Saken återkommer i kapitel 5.4.

5.3. Väderbacken

För Väderbacken saknas geometrisk karta. Den äldsta riktigt förtroendeingivande kartan är först från 1812, då storskiftesförrättningen inleddes med en kartering. Därefter finns en serie kartor från resten av 1800-talet. Äldre kartor är sällsynta liksom för Svartviken. En hygglig karta, ritad på samma sätt som de geometriska kartorna, finns från 1678. Den ritades i samband med Hinshyttans bruks rättstvist med finnarna på Väderbacken.

Den äldsta kartbilden av Väderbacken finns emellertid på sockenkartorna från 1650-talet (fig. 4). De är flera stycken, som alla förefaller vara inbördes kopior. Kartorna visar alla samma uppenbart felaktiga, men igenkännliga konturer av Kroktjärn och Kvarnsjön. Torp och gårdar är markerade med schematiska tecken och siffror. Texten till kartorna har gått förlorad.

På kartorna finns ett tecken för en gård eller ett torp ensamt väster om Kroktjärn, som på kartan heter ”Gubbe Tjernerne”. Ytterligare tre tecken finns i en klunga längre mot öster, mellan Kroktjärn och Kvarnsjön, som kallas ”Gubbe Tjärnan”. Att exakt försöka lokalisera dessa torpen är meningslöst. Antalet fyra är däremot intressant i förhållande till de äldsta mantals- och skattelängdernas uppräknings av fyra finnar. Detta behöver inte betyda något annat än att kartritaren stereotypiskt har ritat fyra tecken på sin karta, eftersom det borde vara så. Det kan emellertid försöksvis vara intressant att säga att det fanns fyra torp i Väderbacken under tiden ungefär 1610-1650.

Kartan från 1678 upprättades i anslutning till tvisterna mellan de finska torparna och Hinshyttans bruk (fig. 5). Den är ritad i samma stil och detaljeringsgrad, uppenbarligen i samma kartografiska tradition, som de geometriska kartorna. Den är således samtidigt både påfallande detaljrik och schematisk. Den bevarade kyrkliga byråkratiska mödans virrvarr av svåröverskådliga personer saknar således fullständigt motsvarighet på kartan, som visar och beskriver fyra torp och dessas brukade marker och gårdsgårdar. Det var syftet med kartan, och det kommer att utnyttjas av mig i kommande kapitel.

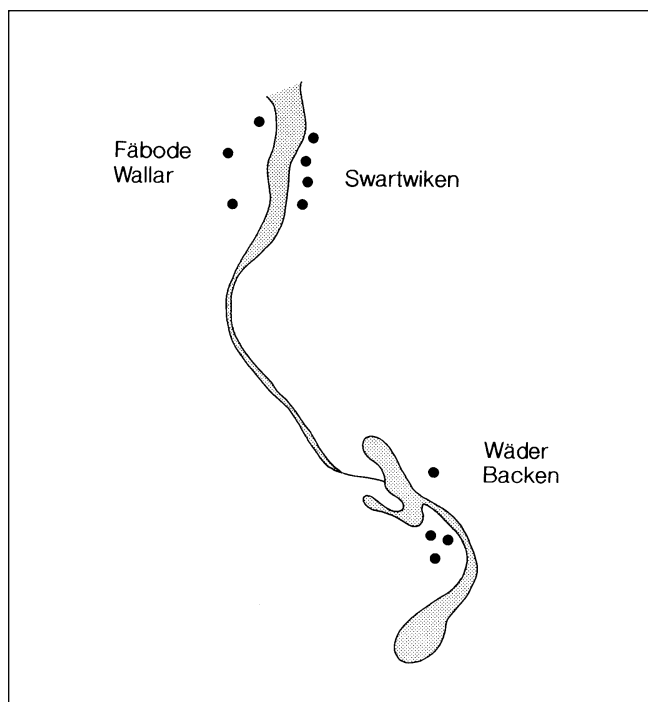

Fig. 4. Svartviken och Väderbacken på 1650-talets sockenkartor.

På kartan ligger längst i väster, ovanför Kroktjärn och i Stora Skedvi, "Finne fougdens Torp", som ägdes av Henrik Larsson men brukades av någon annan ej namngiven person: "Brukas under Hindrich Larsson". Längre mot öster, i Husby, ligger nära varandra tre torp: "Hindrich Larssons Torp", "Dito Ödesgårdh Brukas under Hindrich" och, längst i öster, "Bokhållarn Bängt Perssons Torp".

Bengt Persson var bokhållare på Hinshyttans bruk. Detta torpet brukades således av någon eller några av de svenska arrendatorerna. Alla de tre övriga torpen brukades av Henrik Larsson, den enda överlevande av Lars Henriksson finnes söner. Finnfogdens torp hade brukats av hans bror Lars Larsson, som var död sedan nästan 20 år när kartan ritades. Det tredje torpet, som angavs vara öde, kan ha varit det från vilket Olof Simonsson flyttade till Svartviken på 1670-talet.

Inga andra finnar än Henrik Larsson ägde eller brukad torp på Väderbacken enligt kartan från 1678. Det motsvarar den i kapitlet om människorna på Väderbacken i slutet av den andra generationen rekonstruerade situationen (kap. 4.3). Alla finnarna i den första generationen var bortflyttade eller döda, och i den andra generationen fanns endast barn till Lars Henriksson, av vilka endast Henrik Larsson levde och hade barn.

På sockenkartan över Stora Skedvi från 1725 finns utmärkt "Finfogden Torp" intill "Kroxtiern", som delas mitt itu av sockengränsen till Husby. Den delen av Väderbacken, som ligger i denna senare socken, är inte med på kartan. Ingen ägare eller brukare är angiven på kartan.

Namnet på torpet Finnefogdens stannade således kvar i några generationer efter Lars

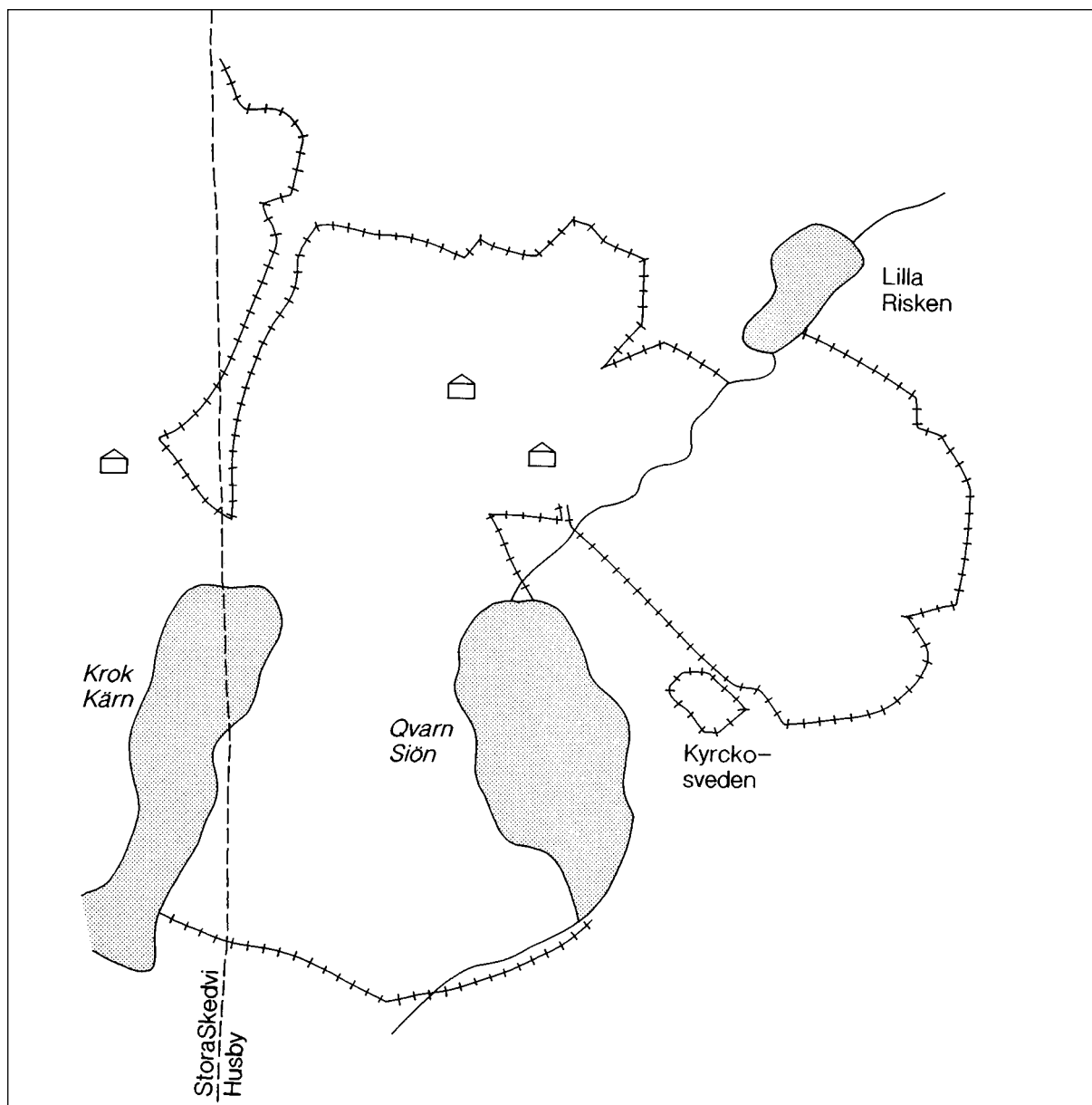

Fig. 5. Väderbacken på 1750-talets kartor över Hinshyttans bruks domäner.

Larssons död. Huruvida det gällde bara på kartorna eller om kartritarna förmedlade en levande tradition bland folket på Väderbacken låter sig inte vetas. Det senare namnet på torpet var "Smass" efter Hans Mattsson, som gifte sig dit ungefär 1687. Gissningsvis är detta ett exempel på att byråkrater, i detta fallet en kartritare, och människorna ute i byarna hade olika uppfattningar. Byråkraterna vidareförde föråldrade uppfattningar från gamla handlingar, medan livet i byarna var dynamiskt föränderligt.

Bruken, som utnyttjade skogen söder om Väderbacken, lät upprätta ett antal kartor på 1750-talet (fig. 5). På dessa är torpet längst i väster i Stora Skedvi, det vill säga Smass eller Finnfogdens, lätt igenkännligt. Ytterligare två torp längre mot öster inom Husby är markerade. Det är inte lätt att säga om deras schematiska placering på kartan skulle motsvara två av de

likaså schematiskt på 1678 års karta placerade tre torpen i Husby.

Släkttavlan över finnättlingarna i Väderbacken innehåller på 1750-talet tre kärnfamiljer med tre barnbarnsbarn till Henrik Larsson. En familj kan knytas till Smass. Där ägde ett generationsskifte rum just på 1750-talet, i det att Johan Göransson (1729-1790) bildade familj efter det att hans mor, Anna Hansdotter (1688-1763), hade blivit änka för andra gången 1751. I övrigt fanns i byn två halvbröder, Erik Larsson (1716-1773) och Jan Larsson (1733-1773), som ingendera lämnade barn efter sig i byn.

En rågångskarta från 1814 ger ett väl uppmätt och exakt ritat intryck. Den gjordes för att gränslägga det torpet i Väderbacken, som låg i Stora Skedvi i förhållande till allmänningsskog i socknen. På kartan är således i Stora Skedvi "Jan Sigfridssons gård" väl inritad och omedelbart öster om gränsen till Husby är ritad "Mygg Jan Anderssons gård". Jan Sigfridsson var gift med Johan Göranssons dotter Maria Jansdotter (1759-1786). Mygg Jan Andersson (1782-1836) var gift med en systerdotter till Maria Jansdotter, Anna Jansdotter (1754-1816).

Mygg Jan Andersson var son till den soldat Mygg, som dog i Finland i Gustaf III:s ryska krig. Denne hade gift in sig i den gamla finska släkten på Väderbacken och gett namn åt en gård, som sålunda självklart hette "Myggs". Gården har på kartan från 1814 ett lättbestämt läge omedelbart intill sockengränsen mellan Stora Skedvi och Husby, på husbysidan. Här finns inget torp på någon äldre karta. Gården torde ha byggts på en helt ny tomtplats, när soldat Mygg gifte sig till byn. Bygget bör ha skett åren runt 1780. Den äldsta handlingen i Hinshyttans bruks arkiv, som nämner torpet, är daterad 1783 och avser en uppdelning av betesmarkerna mellan de olika torpen på Väderbacken.

Storskifte förrättades i Väderbacken 1812-1820. Då den första sammankomsten hölls 1812, summerade man att det fanns åtta markägare och fyra gårdstomter i byn. Sju år senare förelåg ett förslag till markfördelning mellan de fyra gårdarna och de då sammanlagt nio markägarna, och 1820 infördes den nya ägofördelningen på grundkartan från 1812. Detta är en mycket detaljerad karta över byns inägor och byggnader.

Gården Smass i Stora Skedvi socken ägdes av Jan Sigfridsson. Runt och nära tunet låg tio byggnader. Myggs, ägd av Mygg Jan Andersson, var knappast en i vanlig mening gård. Den hade bara en liten byggnad, som gissningsvis i byn kallades för en stuga (cf. Welinder 1992b:52). Ytterligare två gårdstomter i husbydelen av byn ägdes den ena, med sju byggnader, av Klosters bruk och en hemmansägare i Långshyttan tillsammans och den andra, med åtta byggnader, av tre bönder i Aspåker och Sundfiske med en tredjedel vardera. Ytterligare två bönder från Aspåker och Smedby ägde mark men hade inte del i gårdstomter.

Dessa tre gårdarna motsvarar rimligtvis de tre gårdarna på kartorna från 1750-talet. Därjämte fanns den kanske på 1780-talet tillkomna Myggs. Av de äldre gårdarna var fortfarande Smass i finnättlingarnas ägo, medan de två andra ägdes av Klosters bruk och utombys husbyfolk. Klosters bruk förvärvade Myggs 1836, då Jan Andersson dog, och Smass 1845, då den siste enskilde ägaren, som hade förvärvat gården genom gifte, fick se gården gå på exeku-

tiv aktion. En av eller båda de andra två gårdarna hade redan tidigare gått de gamla finnläkterna ur händerna. De två bröderna Larsson, som dog 1773, fick aldrig några släktingar som efterföljare i byn. Från 1780- och 90-talen finns ett par köpekontrakt på hemman eller hemmansdelar i Väderbacken bevarade. De kan avse bröderna Larssons ägor och vara de två på storskifteskartan som Klosters bruks och utombysfolkets markerade gårdarna.

Det låter sig inte utan svårigheter rekonstruera hur 1750-talets gårdar i Väderbacken motsvarar 1820 års gårdar. Vart bokhållarens på Hinshyttans bruk, Bengt Persson, torp tog vägen låter sig inte heller utan svårigheter utredas. Kanske går det inte alls.

Om man bara räknar antalet kartlagda torp med av diverse byråkratiska skäl nerskrivna ägare eller brukar, så fanns på Väderbacken 1678 fyra torp. Ett försvann före 1750-talet. På 1810-talet fanns åter fyra torp som också kallades gårdar, varav tillkomsten av ett, gården Myggs på 1780-talet, kan rekonstrueras. Det vore således tänkbart att det skulle gå att följa tre torp från 1600-talet, sannolikt då från 1608, till in på 1800-talet som längder av ägare, markeringar på kartor och som hushåll knutna till torpen. För Smass i Stora Skedvi, med det äldre namnet "Finnefogdens", låter detta sig göras. Torpen i husbydelen av byn är mera svåröverskådliga. Saken återkommer i de närmast följande två kapitlen (kap. 5.4 - 5.5).

Vid mitten av 1800-talet hade Klosters bruk förvärvat hela Väderbacken. Bruket lät göra en kartläggning av byn 1867. Det blev en mycket detaljerad ekonomisk karta i stor skala. Den innehåller tre gårdsplatser och därtill spridda ekonomibyggnader av olika slag. På platsen för Smass finns utritat fyra byggnader. På platsen för Myggs finns sju byggnader. På platsen för den gården som delägdes av tre olika ägare vid storskiftet fanns bara en byggnad kvar. Slutligen hade på platsen för den fjärde gården både rivits och tillkommit många byggnader. Bland annat fanns i närheten ett stort kolupplag.

Förändringarna mellan 1820 och 1867 års kartor hade varit stora. Klosters bruk hade kommit att präglade byn, i vilken det vid tiden för den senare kartläggningen bodde bara arrendatorer och arbetsfolk som kom och gick efter årstider och konjunkturer.

Åren 1893-1920 saknades fastboende brukare av åkrarna och ängarna. På generalstabskartan från 1894-1895 finns däremot en fäbod, som också är ihåkommen av berättare i trakten. Möjligen hade någon av de gamla gårdarna blivit fäbod. Den är inte med i 1916 års fäbodförteckning (Olofsson 1984:32-33), men det berättas i Arkhyttan hur de såg korna och getterna på några av byns gårdar på 1920-talet gå till Väderbacken. Under mellankrigstiden brukades den sista gården av arrendatorn Sundberg något decennium. Hans hus är i dag jaktstuga åt Korsnäs AB:s jaktklubb (Olofsson 1990:14).

5.4. Hushåll

De två begrepp, som den svenska maktstatens byråkrati använde för att skapa överblickbar ordning i sin befolkning och i sina beskattningsbara resurser var "kärnfamiljer" och "gårdar"

eller ”torp”. Kyrkobokföringen ordnade människorna i kärnfamiljer för att kunna räkna dem och veta vilka som hade att betala avgifter för vigslar, dop och begravningar och vilka som skulle komma till nattvarden och husförhören enligt den lutheranska ortodoxins turer och bestämmelser. I skattlängderna ordnades de skattebetalande männen och änkorna efter gårdar, byar och socknar. Kartritarna avbildade de gårdar och torp som hade brukare och ägare, det vill säga skattebetalare.

Allt detta var ingalunda oviktigt för människorna i byarna i Storskogen, i Svartviken och på Väderbacken, men själva torde de ha levt med en annan indelning av sig själva i vardagen. De bildade hushåll, varmed jag menar en daglig arbetsgemenskap och ett matlag. Detta kunde vara en kärnfamilj, som brukade ett torp, men det kunde också vara en utvidgad familj, eller en flergenerationersfamilj, i ett och samma torp. Ett torp kunde också ha flera brukare, som delade på torpet utan att bilda ett och samma hushåll, och en familj, kärnfamilj eller utvidgad familj, kunde bruka flera torp. Den flexibla verkligheten, med familjebildningar och generationsskiften, i små byar där torpen kom och gick genom att man byggde eller flyttade timmerhus och genom att man stängde gårdsgårdarna i olika ägofigurer från ett år till ett annat, kunde inte fångas av de avlägset sittande byråkraterna, som sällan besökte byarna i den avlägsna skogen. De var utelämnade åt bybornas egna berättelser eller åt hörsägen och skvaller, när de inte resignerade eller fuskade och skrev av sin föregångares listor.

Jag skall göra ett försök att tränga igenom de byråkratiska tvångströjorna och skissera hur de finska, och så småningom försvenskade, hushållen kan ha sett ut. Det kan löna sig för de tidpunkter som är dokumenterade med både kartor och skrivna uppgifter om människorna i kartornas torp och gårdar.

Svartviken

Den äldsta tolkbara situationen är den som är sammanfattad i den geometriska jordeboken från 1647. Kartan visar två torp, och dess text jämte spridda uppgifter i diverse byråkrati gör det möjligt att placera människor i de två torpen (tab. 4).

I det ena torpet bodde Simon Persson med hustru och minst tre barn, av vilka den gissningsvis äldste var sonen Olof på 16 år. Hustrun hette eventuellt Elin. Andra personer är inte kända. Gissningsvis bodde i detta torpet en kärnfamilj, som omfattade en generation. I det andra torpet bodde Anna Erikdotter, som var änka eller snart nog skulle bli det. Det är okänt ifall hon hade barn.

Den fem år yngre sockenkartan visar inte ett bestämt antal torp, i det att torp och fåbodrar är angivna med samma tecken på kartan. Det fanns dock fortfarande minst två torp. I det ena bodde fortfarande Anna Erikdotter. Hon gifte om sig 1654. Här bodde således en kärnfamilj. Barn och andra människor i torpet är okända. Inga vuxna barn synes ha bott kvar i Svartviken. I det andra torpet ägde ett generationsskifte rum under 1650-talet. Simon finne dog 1650, hans hustru möjligen 1651. Sonen Olof gifte sig före 1659, som är hans i övrigt okända

hustrus dödsår. Möjligen bodde han kvar i torpet, möjligen flyttade han till Väderbacken. Inget annat syskon gifte sig veterligen före 1660. Inga barnbarn födda på 1650-talet är kända. I Simon finnes torp bodde således eventuellt en syskonskara i vilken en var gift.

Tabell 4. *Svartviken. Människor och familjer i torpen vid tidpunkterna för kartläggningar.*

Kartor	Antal torp på norra sidan	Antal mantalsskrivna hela kärnfamiljer	Tolkning
1647	2	1-2	1: Simon finne med hustru och 3-4 barn 2: Anna Eriksdotter med eller utan man och ett okänt antal barn
1650-tal	Max. 4 (1)	1-2	1: Möjligen Simon finnes hustru, ett okänt antal barn och svärbarn, möjligen barnbarn 2: Erik Mårtenson, Anna Eriksdotter och ett okänt antal barn
1725 (1730)	1	0	1: Kerstin Andersdotter, möjligen en dotter och ett barnbarn
1894-1895	0	0	All bofast bebyggelse är flyttad till södra sidan

(1) = svarta punkter på kartan, som kan vara torp eller fäbodrar

Mönstret av giftermål och barnafödande bland syskonen Simonsson på 1660-talet är ofullständigt bekant. Samtliga kända syskon utom Olof dog dock under tiden 1660-1680. Inte mer än två kärnfamiljer synes ha funnits samtidigt i Svartviken, under förutsättning av att Olof Simonsson hade flyttat till Väderbacken. Han är belagd där på 1670-talet samtidigt som den yngre brodern Erik Simonsson bildade familj. Det blir en kärnfamilj i vardera torpet, men ägare- och brukareförhållanden är helt okända för torpen, som möjligen inte ens var två.

Inga barn till syskonen Simonsson är belagda som vuxna i byn utöver en son till Olof Simonsson. Endast ett barnbarn till Simon finne bosatte sig således i Svartviken. Sockenkartan från 1725 visar också bara ett torp. I det bodde det året Kerstin Andersdotter som änka. En dotter till henne bodde möjligen hemma, möjligen som piga på annat håll. Ett styvbarn till dottern föddes 1724 i Svartviken. Saken förefaller delikat. Ett årtionde senare var änkan död, och dottern bodde jämte man och fyra barn i torpet.

Härefter finns inga upplysningsrika kartor för Svartviken förrän 1894-1895. Då fanns en gård på södra sidan av viken i Stora Lönnvattnet och inga torp eller gårdar på den norra. Köpehandlingar och dylikt visar att bebyggelsen hade flyttat över till sydsidan redan vid tiden för ödeläggandet på 1810-talet.

Under tiden 1690-1750 fanns med säkerhet bara ett torp. Där blev det trångbott, då Hans Hansson gifte sig 1750 och systemen Anna Danielsson 1760. Deras föräldrar levde till

1766 och 1768. Fyra barn föddes 1753-1766. Det är en rimlig gissning att ett nytt torp anlades på södra sidan av viken vid denna tiden. Kanske byggdes det av Anna Danielssons man Matts Pehrsson från Leksand. Han var den veterligen ende i Svartviken, som höll både piga och dräng efter det att svärföräldrarna hade dött på slutet av 1760-talet.

Det sammanfattande intrycket är att det i Svartviken under hela den aktuella tiden från ungefär 1615-1620 till ungefär 1780 funnits omväxlande ett eller två torp med vardera en kärnfamilj. Hushållen har bestått av dessa kärnfamiljer jämte en eller två föräldrar under några få år i anslutning till generationsskiftena. I kärnfamiljerna föddes 2-5 barn. Utvidgade familjer med minst två gifta syskon har funnits. Ogifta syskon ingick undantagsvis i hushållen. Tjänstefolk var ovanligt. Endast vid ett eller två tillfällen synes en änka eller änkeman ha bildat ett eget hushåll, eventuellt tillsammans med något barn.

Normen bland finnarna, svenskarna och de försvenskade finnarna i Svartviken var att bo kärnfamiljevis i olika torp (tab. 4). Undantag gjordes pragmatiskt vid generationsskiftena. Antalet torp växlade med antalet barn i varje generation, som kunde eller önskade bo kvar i Svartviken. Åtskilliga barn flyttade ut, hellre än att ingå i utvidgade familjer eller bygga nya torp. Det återstår emellertid att konfrontera den gjorda rekonstruktionen med husgrunderna i terrängen.

Väderbacken

Den tydligast gripbara äldre situationen på Väderbacken är tecknad i kartan från 1678 (tab. 5). Här finns fyra torp, vilket överensstämmer med nedsättningsbrevet, listan över skattebetalare enligt Älvsborgs lösen och sockenkartorna från 1650-talet. Det är däremot svårare att peka på fyra och endast fyra familjer eller hushåll, som skulle fylla torpen 1678. Antalet mer eller mindre kända kärnfamiljer är för stort. Ett torp skulle ju också enligt kartans text vara öde.

Den ende av finnarna och finnättlingarna, som bodde på Väderbacken, var Henrik Larsson och hans familj. Två av hans söner var gifta och hade egna barn. Detta blir ju lagom många kärnfamiljer till de torp som på kartan anges vara ägda eller brukade av Henrik Larsson. Emellertid bildade eventuellt också en dotter och måg familj på Väderbacken. I det torp som på kartan anges som bokhållaren Bengt Perssons på Hinshyttans bruk bodde arrendatorn Karl Karlsson med hustru, ogift syster och ett antal barn. Därmed är kartans fyra torp hjälpligt befolkade med vardera en kärnfamilj. Sedan börjar svårigheterna.

Bengt Perssons räkenskapsbok för Hinshyttan finns för åren 1673-1683 delvis i behåll. Den innehåller ”Debett” och ”Creditt” under fyra olika rubriker:

Fordom Finnefougdens Lars Larssons torp på Wäderbakkan

Hindrich Larsson på Wäderbakkan

Lång Hindrich på Wäderbakkan

Carl Carlsson på Wäderbakkan

Det framgår av detaljerna att det var Christoffer Henriksson som brukade Finnefogdens. Den andre gifte sonen, som eventuellt skulle ha brukat ett torp, hette Johan Henriksson. Det går dock att läsa mellan raderna i Bengt Perssons listor över arbete och betalningar, att saken inte var så enkel:

1678 julij	3	ankommo till dagswerke på sin kost Christoffer och Johan hora 6 1/2 pro merid. med 2 qwinfolk och warit till qwällen
	10	woro Christoffer, Johans hustru hela dagen Christoffers hustru och en soldathustru ankommo Hora 7 pro merid.
	17	Johan Hind. Med 1 soldath:u och Johan Giliussons piga warit
1680 jan.	1	NB. Saldo d. 3 jan. 1680 med Hindrich och sonen Christoffer som är lofwader 8:7 1/2 (häremot hafwer iag en mössa i pant) med första att klara
1674 Julij	20-24	giort på sine söner Christopher, Johan och Johans hustru sampt Carl Pirkom Soldaten, pro A:o 1673 åt mig på ängen på sin kost, dagsw. 12
1678 febr.	8	forlön ifrån Hinshyttan och till Horndahl medh 2 lass af mitt 1677 åhrs tijonde Järn som Christoffer och Johan dit förde NB: Saldo d. 14 april 1678 sluttin med Sonen Christoffer i gubbens närwaro

Intrycket av räkenskaperna är att Henrik Larsson och hans båda gifta söner delade arbete och plikter i en arbetsgemenskap. Det går inte att rekonstruera hur deras tre kärnfamiljerna, och eventuellt dottern med man, var fördelade på torpen, utan problemet är felformulerat. Två generationer, far och söner, bildade en samarbetande grupp, som byråkratiskt i samtidens kyrkliga och fiskala längder och listor uppfattades som tre torp och tre kärnfamiljer. I realiteten kan gruppen uppfattas som ett arbetslag, kanske som en utvidgad tvågenerationersfamilj. Det senare är dock tveksamt, eftersom man bodde i två eller tre olika torp.

”Långe Hindrich” är en i övrigt okänd person. I det finstilla i räkenskaperna finns också ”Lill Hindrich”. En skrivelse, som avfattades som ett led i konflikten mellan finntorparna och Hinshyttans bruk (kap. 7.4), är undertecknad av två landbor under bruket: Karl Karlsson och ”hindrik Joensson”. Den senare var väl antingen lång eller kort.

Det blir åtskilliga personer utöver finnsläkten och Karl Karlssons familj på Väderbacken. Såväl räkenskaperna som andra källor, mantalslängder och annat, nämner nämligen också ytterligare personer i Väderbacken: soldater med och utan hustrur, en smed, en piga, personer, både kvinnor och män, som bara är namn, gifta eller ogifta. Dessa bodde på

Väderbacken, okänt hur. Gissningsvis hade de stugor, som kartritaren inte brydde sig om att markera. Kanske var några inhyta i torpen. De arbetade åt Hinshyttan, ibland också åt Henrik Larsson och hans söner.

På 1670-talet bodde en svåröverblickbar massa människor på Väderbacken. De var uppenbarligen inte organiserade efter den byråkratiska ordningens ideal såsom kärnfamiljer i torp. Släktskap och ägareförhållanden skapade en annan verklighet.

Också sockenkartorna från 1650-talet anger fyra torp på Väderbacken. Vid de tiden var alla i den ursprungliga kvartetten finnar borta. Tre söner till Lars Henriksson bodde i byn som gifta med hustru och barn. Antagligen var deras föräldrar döda. Hur det var med deras två farbröder och eventuella ingifta fastrar och kusiner är okänt. Därtill innehades ett torp av Olof Simonsson från Svartviken, eller den svårfixerade namnen som förförde flickor och idkade slagsmål, och i ett torp bodde arrendatorn under Hinshyttan Jon Jonsson. Ekvationen går ihopa, om de tre bröderna sambrukade två torp. Det hela är oklart, och totalbilden blir endast dunklare av att på 1650-talet var situationen med avseende på ytterligare personer i byn utöver finnsläkten och den kände arrendatorn densamma som på 1670-talet. Det måste konstateras att kartornas fyra torp är ett byråkratiskt ideal. Verkligheten innehöll allehanda slags bostäder för en flexibel mängd människor, som delvis kan ordnas i ideala kärnfamiljer i vardera ett torp, delvis inte kan ordnas alls med de tillgängliga källorna.

På 1750-talet fanns tre torp på Väderbacken. Det excerperades källmaterialet tillåter ingen detaljtolkning av hur dessa förhöll sig till människor och hushåll. Av den finska släkten fanns två änkor, en dotterdotter och en sonsonhustru till Henrik Larsson. De hade vardera en gift son och ett respektive två ytterligare ogifta barn. Möjligen bebodde och brukade dessa två torp, medan det tredje var ett arrendetorp under Hinshyttans bruk. Finnsläktens medlemmar skulle därmed ha varit organiserade som två kärnfamiljer med ytterligare en vuxen person ur den äldre generationen, således tvågenerationersfamiljer, och syskon till mannen i de gifta paren.

De informationsrika kartorna och den noggrant förda kyrkliga folkbokföringen från 1800-talet visar hur finnättlingarna fram till 1830-talet bodde som två kärnfamiljer i två gårdar. I samband med generationsskiftena kunde en förälder och syskon bo kvar.

Genom 1600-talet angav den kyrkliga ordningen flera kärnfamiljer på Väderbacken än vad den världsliga ordningen angav torp. Mitt förslag till hur verklighetens ordning såg ut är, att de två, tre första generationerna finnar själva uppfattades sig som ett samarbetande arbetslag snarare än som kärnfamiljer, som bodde i och brukade olika torp. I den första generationen från 1608 fanns tre bröder Jöns, Lars och Matts Henriksson, eventuellt också en fjärde Olof. Ytterligare två finnar lämnade ganska snart byn. Därefter fanns de tre bröderna Anders, Henrik och Lars Larsson på Väderbacken på 1630-, 40- och 50-talen. Om dessa båda generationer bröders inbördes förhållanden är intet känt utöver släktskapet. En tredje krets utgjorde från 1670-talet Henrik Larsson och hans söner Christoffer och Johan Henriksson. De har stått modell för mitt förslag genom bokhållaren Bengt Perssons uppgifter om deras arbetsgemenskap

Tabell. 5. Väderbacken. Människor och familjer i torpen vid tidpunkterna för kartläggningar.

Kartor	Antal torp eller gårdar	Mantalskrivna hela kärnfamiljer	Tolkning
1650-tal	4 (1)	1: Lars Larsson med hustru och minst ett barn 2: Henrik Larsson med hustrun Anna och minst tre barn 3: Anders Larsson med hustrun Karin och minst ett barn 4: Olof Simonsson med hustrun Karin och minst ett barn 5: Jon Jonsson med hustrun Elin och minst ett barn 6: Flera svårgripbara par och personer	2 torp med vardera en kärnfamilj 2 torp med tre brukare i samarbete Flera egendomslösa par och personer inhysta eller med egna stugor
1678	4	1: Henrik Larsson med hustrun Anna och ungefär tre barn 2: Christoffer Henriksson och Margareta Marcusdotter med minst två barn 3: Johan Henriksson och Kerstin Andersdotter med minst ett barn 4: Sara Henriksson och Per Persson 5: Karl Karlsson och Karin Andersdotter med minst tre barn och möjligen en syster till Karl Karlsson 6: Flera svårgripbara par och personer	3 torp med en grupp av tre samverkande kärnfamiljer 1 torp med en kärnfamilj Därtill svårgripbara egendomslösa par och personer inhysta eller i stugor
1750-tal	3	1: Kerstin Andersdotter med en gift och en ogift son 2: Anna Hansdotter med en gift son och två ogifta döttrar 3: En arrendatorsfamilj	
1812	4	1: Jan Sigfridsson med hustru och en dotter 2: Mygg Jan Andersson med hustru och en dotter 3: Eventuellt en kärnfamilj utan barn	
1867	3	6 kärnfamiljer	1 torp med Klosters bruks jordbrukare Klosters bruks arbetsfolk
1894-1895	0		Ingen bofast befolkning

(1) = svarta punkter på kartan, som rimligtvis är torp

och inbördes ansvar för till deras tre torp knutna förpliktelser och skulder.

Huruvida begreppen ”utvidgad familj” och ”flergenerationersfamilj” är adekvata för att beskrivna situationen är tveksamt. Alla de inblandade männen bodde inte på samma torp, i samma bostadshus, med sina hustrur och barn. I vissa avseenden, till exempel arbetsgemenskapen och det gemensamma ekonomiska ansvaret, utgjorde de ett hushåll, i andra avseende var det inte så, till exempel boendet.

Senast med Henrik Larssons död 1697 kan det inte längre följas att samtliga manliga finnar eller finnättlingar på Väderbacken utgjorde en samarbetande grupp baserad på nära släktskap. Efter de första generationerna, senast från 1700-talets början, var finnättlingarna på Väderbacken organiserade i kärnfamiljer i torp med en variation endast bestämd av generationsväxlingarna. Detta gällde för hushållen, som fanns vid 1820 års kartläggning för storskiftet. I Smass, det gamla Finnefogdens, och Myggs bodde Jan Sigfridsson respektive Jan Andersson med hustrur och vars en dotter. På det aktuella uppslaget i kyrkboken har prästen i Husby socken skrivit ytterligare fyra personer under Jan Sigfridssons hushåll med oklara benämningar och rubriker, två pigor och två drängar. En av drängarna är också angiven som ”svarfvare”. Har var gift med en av pigorna. Antagligen fanns det både piga och dräng i Jan Sigfridssons torp. Möjligen bodde en arbetare med hustru i ett eget torp eller i en stuga. Minst ett, kanske två, av de fyra torpen stod obebott.

Den detaljerade kartläggningen 1867 anger tre gårdsplatser på Väderbacken. Här bodde sammanlagt sex kärnfamiljer och en vuxen bror till en av familjefäderna. Det var en rättare och fem dagkarlar. Gissningsvis bebodde rättaren ett torp och brukade samtliga åkrar och ängar, medan dagkarlarna arbetade åt Klosters bruk med skogshuggning, kolning och foror. Tre decennier senare var hela byn obebodd. Det fanns bara en fåbod.

5.5. Husgrunder

Både Svartviken och Väderbacken ligger i dag i skog, som nås på smala körvägar som följer samma sträckningar som på de gamla kartorna. Nära Svartviken finns några sommarstugor, och gården på södra sidan av viken har ännu karaktären av ett gårdstun. Där hålls årligen midsommargudstjänst med barndop. Arrendatorsgården på Väderbacken från 1920-talet står ännu kvar som jaktstuga åt Korsnäsbolagets arbetare och tjänstemän. Eljest är båda platserna i övrigt kulturminnen med nummer i Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister. I terrängen är de husgrunder och allehanda andra lämningar.

Kartorna över kulturminnena fångar sin egen verklighet, där kyrkböckernas rader och kolumner och lantmätarnas kartor fångar två andra verkligheter. Torpen hade stugor som människorna bodde i, och de hade lagårdar, stall, härbren, uthus och smedjor. Allt detta är i dag husgrunder, källargropar, eldpallar och andra lämningar. Somt finns kvar och somt är borta. Det som finns kvar är den samlade mängden av lämningarna efter vad som har kommit och

gått genom århundradena. I bästa fall går det att peka på vilka husgrunder och vilka fornlämningsnummer som motsvarar kyrkböckernas människor och lantmätarnas schematiska torptecken. På kartorna från 1800-talet finns varje byggnad på torpen utritade med stor noggrannhet. Det går att sätta fingret på ett hus på kartan, samtidigt som man står i motsvarade husgrund i terrängen. På de äldre kartorna går det däremot inte ens alltid att känna igen vilket av lantmätarnas torp som motsvarar en samling husgrunder ute i skogen.

Att konfrontera kulturminnena med den historiska byråkratin konkretiserar de historiska människorna, men det visar också hur den byråkratiska verkligheten och det verkliga landskapet är två olika saker. Den historiska verkligheten finns bara som ett möte mellan många olika verkligheter. Mötet äger rum i nutiden och är arrangerat av mig. Närmast följer protokollet över mötet mellan kartorna och kulturminnena. I den mån det är möjligt blir också den skrivna byråkratin människor inbjudna att vara med.

Svartviken

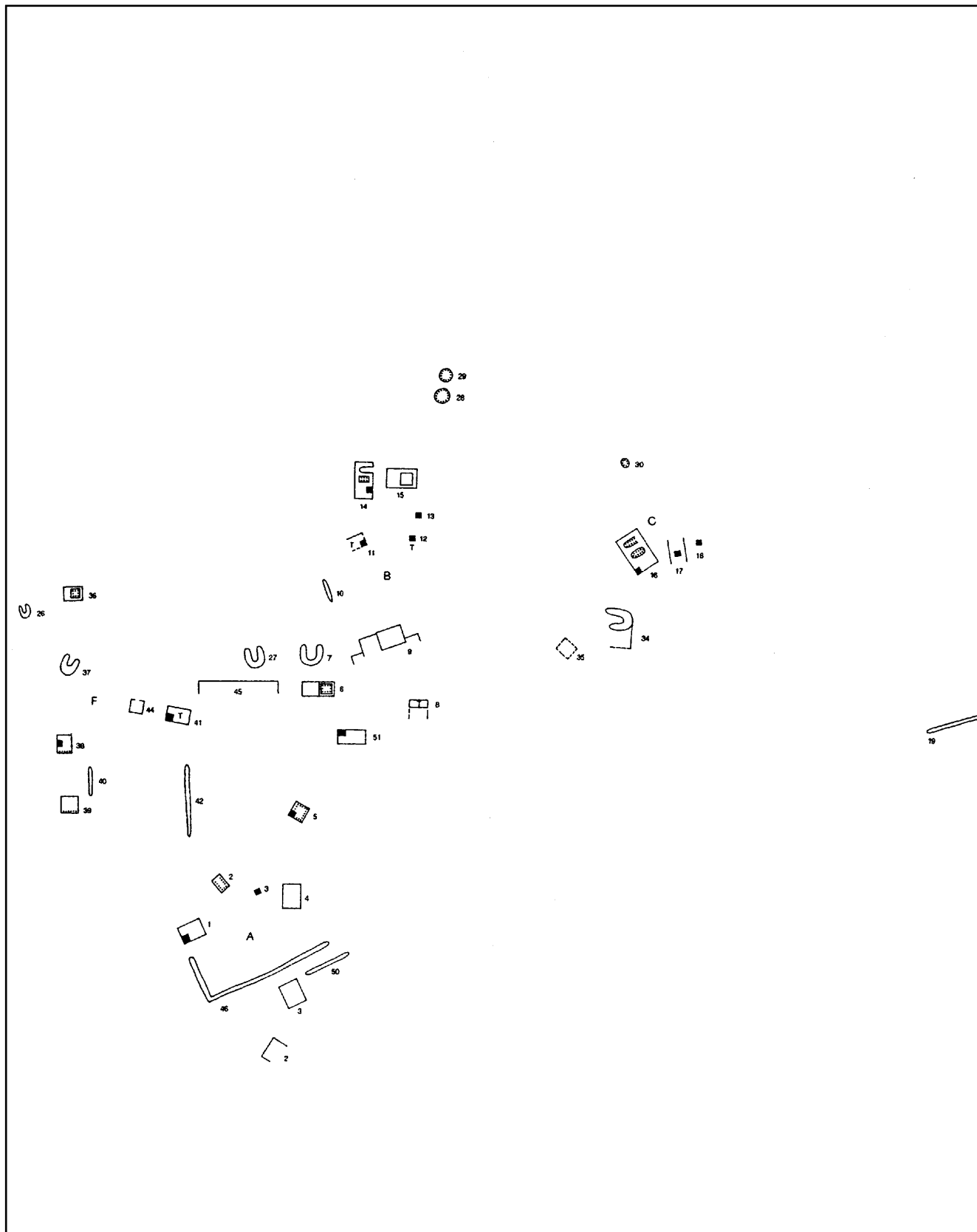
Fornlämning nr 310 i Stora Skedvi socken är rubricerad ”Fäbodlämning, fossil åkermark” med namnet ”Svartviksbodarna” i fornlämningsregistret. Den är beskriven som ett 120-220 x 750 m stort område med husgrunder, röjningsrösen, odlingsytor och stenvallar med röjningssten. Min kartering, som inte har omfattat de fossila röjnings- och odlingsspåren, upptar följande 52 kulturlämningar (fig. 6):

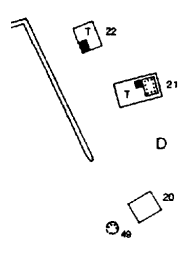
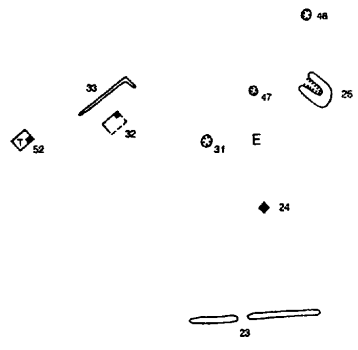
Husgrunder med spisiröse och källare	3
Husgrunder med spisiröse	9
Husgrunder med källare	5
Husgrund med ugn	1
Övriga husgrunder	10
Spisirösen	4
Källare	5
Gropar med vall	7
Stengärdsgårdar	8

Alla kulturlämningarna inom områdena A-F på kartan är lätta att känna igen som lämningar efter fäbodrar från 1700- och 1800-talen: bustugor med och utan källare, uthus, nedgrävda källare med breda u-formade väggvallar av sten och jord, eldpallar och ett torkhus med en välvd stenugn. I en del av spisirösen finns tegel. Groparna är möjligen stukor. Stengärdsgårdarna ser ut att avgränsa täppor eller tunen.

Hur många bustugor eller fähus som var i bruk samtidigt går inte att avgöra ur detta konglomerat av husgrunder. Av grupperingen i terrängen att döma kan det ha varit 5-6 stycken. Det kan ha varit färre men rimligtvis inte flera fäbodrar, som tillsammans bildade en fäbo-

Fig. 6. Fornlämningskarta över fornl. 310 i Svartviken i Stora Skedvi socken.

Svartviken
Fornlämning nr 310
Stora Skedvi sn
Dalarna
Stig Welinder 1997 - 1999

vall utefter vägen från bygden upp genom skogen.

Den sist i bruk varande bustugan, den enda på generalstabskartan från 1894-1895, är i dag en vällagd stengrund om 4,5 x 7,7 m med en stensatt rektangulär källargrop, till vilken en stentrappa leder ner inifrån stugan. Spispallen är lagd av staplad sten, halvannan meter stor och drygt en halvmeter hög. Tegel är synligt i huslämningen. Husgrunden är lätt synlig och har varit väl känd för folk som färdats i trakten. Den har beteckningen D 21 på kartan (fig. 6). Bland arbetsfolket, som planterade gran på Svartvikens åkrar på 1950-talet, omtalades den som finnarnas hus. Det har den inte varit, men frågan är om några andra kulturlämningar ännu kan ses efter finntorpen på norra sidan av Svartviken.

De två torpens läge är bara schematiskt markerat på de gamla kartorna. Mest till hjälp är kanske den geometriska kartan från 1647 (fig. 2). Den visar några karaktäristiska krökar i strandlinjen och hur gränserna för hur de båda torpen låg i förhållande till dessa krökarna. Ägogränser var viktiga för lantmätarna. Hustecknen ger däremot intryck av att vara ritade bara på ett ungefär mitt i ägofigurerna. Också det är emellertid till nytta. Platserna E och G är tänkbara tomter efter torpen (tab. 6).

Simon finnes torp synes ha legat i norra utkanten av fäbovallen. Där finns en grupp husgrunder och en stengårdsgård, E 32-33, 52 på kartan (fig. 6), som skiljer sig från de uppenbara fäbolämningarna. Den ena husgrunden är lagd med tre sidor av ganska stora stenar i svagt sluttande mark. Den fjärde sidan, högst upp, saknar sten. Intrycket är ett ungefär 4 x 7 m stort

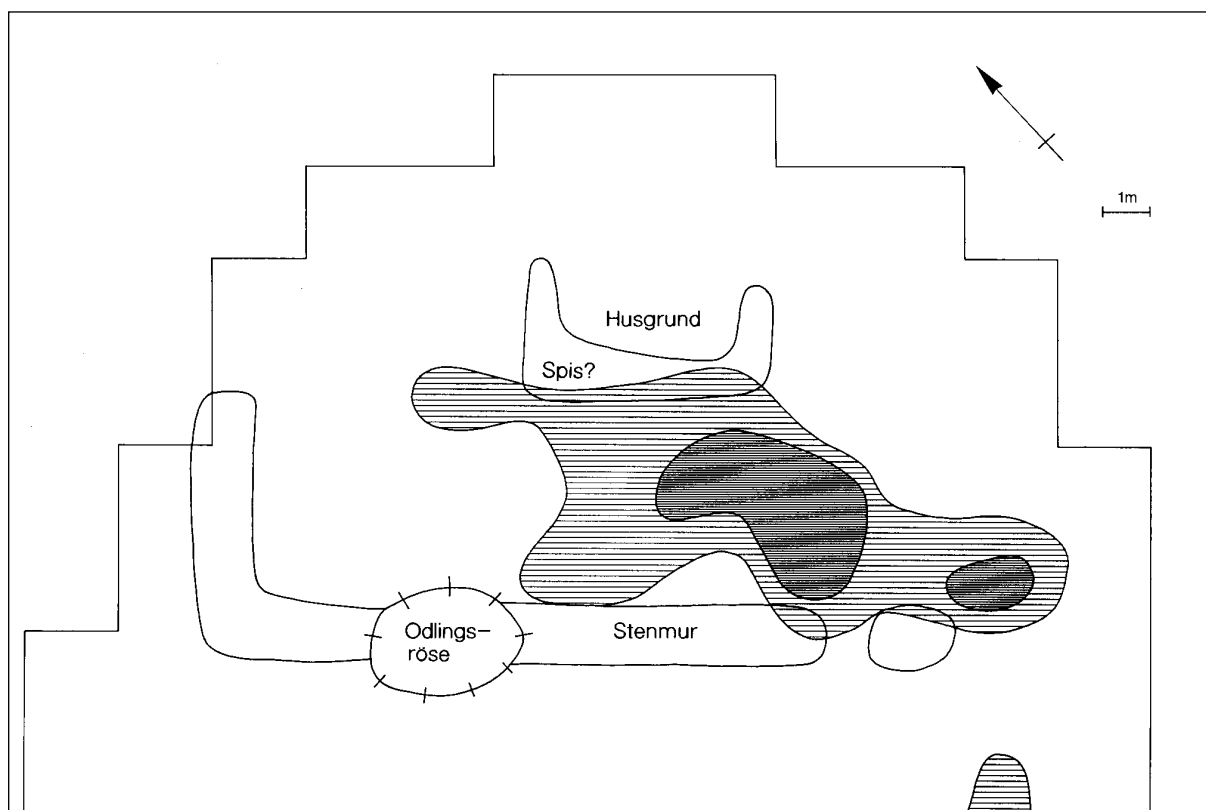

Fig. 7. Fosfatkarta över lämningarna E 32-33 (fig. 6) i Svartviken (>300 och >400 fosfatgrader).

hus. I ett hörn finns en stenhög som åtminstone delvis består av uppkastad odlingssten. Några meter från huset på nersidan, som samtidigt är sjösidan, finns en ungefär 20 m lång stenvall utefter en terrasskant.

Mellan husgrunden och terrasskanten är fosfathalten i marken mycket hög, 300-600 fosfatgrader medan den är endast 20-60 fosfatgrader ett stycke bortom det avgränsade området (fig. 7). Om huset har haft sin ingångsdörr mot sjön, så skulle snett framåt till vänster om dörren ha legat en stor avfallshög. Detta bekräftades av de arkeologiska undersökningarna 2001-2003. I avfallet ingår bland annat kritpipor från andra halvan av 1700-talet. Detta pekar mot tiden efter det att de skogsfinska torpen skulle vara borta från norra sidan av viken. Saken är oklar. Huset är preliminärt tolkat som ett fähus med utgödslingsluckan på en gavel mot sjön. På gödselstan har kastats hushållsavfall.

Det tillhörande bostadshuset ligger strax intill, E52. Husgrunden är 4,5x4 m stor med en eldpall i ett hörn.

Lars Hindriksson finnes torp skulle ha legat norr om och utanför fäbovallen. Det området är i dag stenröjt och grundligt plöjt. Här finns stora odlingsrösen och stenvallar. Ett av odlingsrösen ligger ovanpå en rektangulär stenplattform, som synes vara en husgrund av annat slag än bustugornas stenramar. Vid den ena gaveln tycks stenarna i röset vara lodrät staplade på ett sätt som har fått mig att tro att odlingsröset ligger ovanpå ett spisröse. Lämningen, som på kartan heter G 43 (fig. 6), är svårbedömd.

Markens fosfathalt på platsen runt G 43 har ett bakgrundsvärde om ungefär 10-50 fosfatgrader. I anslutning till den förmodade husgrunden finns värden om 80-100 fosfatgrader och ett enstaka värde om 700 fosfatgrader (fig. 8). De högsta fosfatvärdena pekar ut en avfallshög i ungefär samma läge i förhållande till en tänkt ingångsdörr som vid husgrunden E 32-33. De arkeologiska undersökningarna visade att platsen inte är en husgrund.

Tabell 6. Svartviken. Tolkning av sambandet mellan husgrunderna i terrängen, äldre kartor och de dokumenterade människorna och familjerna.

Kartor	G	E 32-33	A-F
1960	En lada i närheten	Inga byggnader	Inga byggnader
1894-1895	Inga byggnader		En fäbod
1725	Kerstin Andersdotter, möjligen en dotter och ett barnbarn i ett av torpen (sannolikt Simon finnes torp)		Fäbodar
1650-tal	Lars Henrikssons torp (Erik Mårtensson och Anna Eriksson)	Simon finnes torp (Simon Perssons änka och ett okänt antal barn och svärbarn)	Minst två fäbodar med byggnader
1647	Lars Henrikssons torp (Anna Eriksson med eller utan man)	Simon finnes torp (Simon Persson med hustru)	Fäbovallar med eller utan byggnader

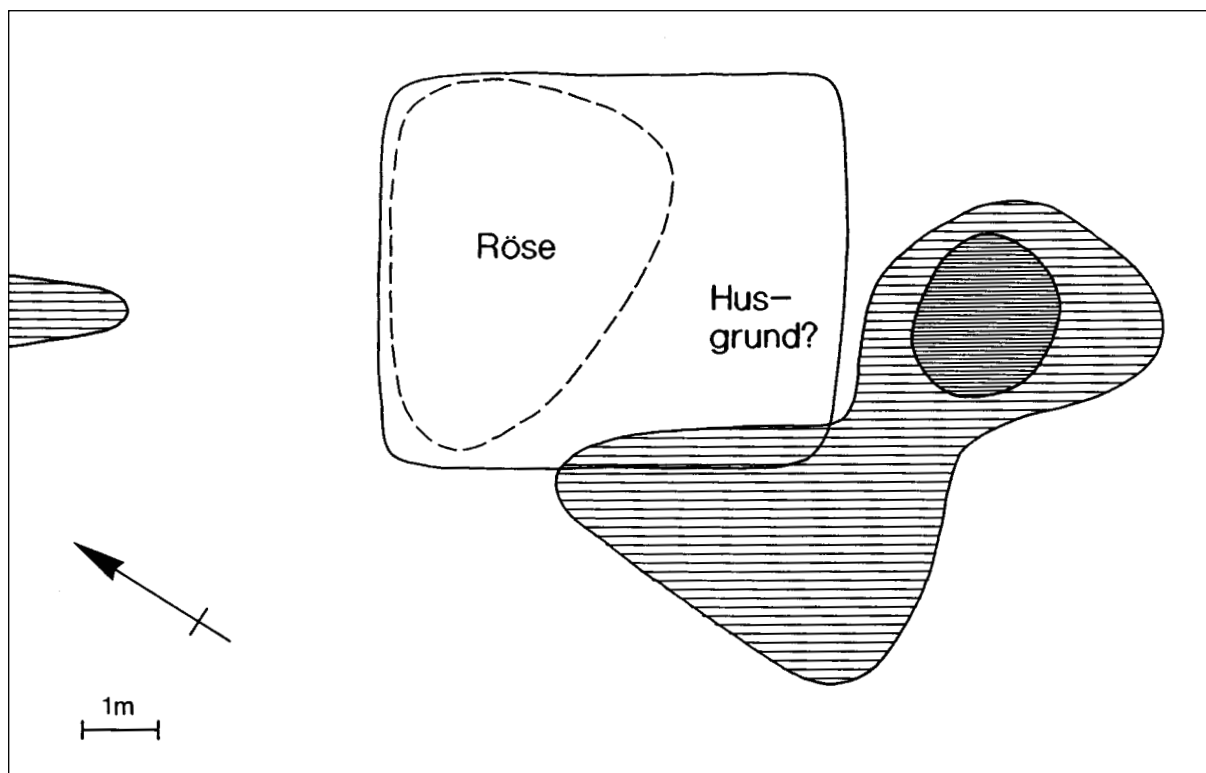

Fig. 8. Fosfatkarta över lämningen G 43 (fig. 6) i Svartviken (>70 och >300 fosfatgrader).

Kanske är det önsketänkande, att de båda platserna E 32-33, 52 och G 43 är de båda finntorpen från början av 1600-talet (tab. 6). Fäbodarna, som finns på sockenkartorna från 1650-talet, synes också ha haft byggnader. Dessa kan inte pekas ut i dag. Torpet, som finns på kartan från 1725 borde vara ett av de två torpen som fanns redan på 1647 års karta. Läget av torptecknet synes ligga närmast tecknet för Simon finnes torp. Min gissning är att E 32-33, 52 är det torpet av de två. Det fanns kvar ännu efter 1750 enligt fynden i hushållsavfallet.

Kanske är det säkrast att säga att 1600-talets finntorp är försvunna under konglomeratet av fäbodor och stenröjd mark. Kanske har torpens husgrunder brutits upp och plöjts över. Kanske finns de kvar efter att en gång ha byggts om till bustugor.

Väderbacken

Byn är i dag tre olika fornlämningsnummer i två socknar, fornlämning 235 i Stora Skedvi socken och fornlämningarna 349 och 401 i Husby socken. Alla tre är rubricerade "By/gårdstomt". Ute i terrängen finns emellertid fem grupper av kulturlämningar. De två som saknas i fornlämningsregistret får i fortsättningen heta "utan nummer" i vardera Stora Skedvi och Husby socknar. Bara den senare har intresse i det här sammanhanget. Om jag inget annat skriver, så syftar "fornl. u.nr" på den gruppen av kulturlämningar.

Kulturlämningarna består huvudsakligen av husgrunder och källare (tab. 7). Därutöver finns mycket stora stenröjda och plöjda områden med obegränsat många odlingsrösen. Områ-

Tabell 7. Väderbacken. Kulturlämningar i terrängen ordnade efter Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister.

	Stora Skedvi sn		Husby sn		
	Fornl. 235	Fornl. u.nr	Fornl. 349	Fornl. 401	Fornl. u.nr
Husgrunder med spisröse	1		(ej kartlagd)	2	2
Husgrunder med källare				1	
Husgrunder	1			2	5
Källare	2			1	1
Spisrösen	2				
Ugnar		1			
Stenfyrkant		1			
Gropar med vall	1				
Stengårdsgårdar				1	

det har brukats länge och grundligt. Gamla gårdstun synes ha blivit stenröjda och upplöjda. Möjligheten att identifiera någon av de första finntorpens husgrunder är mycket liten. Hus har kommit och gått i närmare 400 år.

På de äldsta kartorna finns ett torp i väster och tre torp är markerade tydligt för sig själv längre österut. Sjöarna är så felaktigt ritade att det inte går att placera ut dessa fyra torpen på dagens karta. Det kan emellertid inte råda någon tvekan om att det ensamma torptecknet i väster är torpet i Stora Skedvi socken, som på 1678 års karta heter "Finnefougdens Torp", som senare heter Smass, och som på 1814 års karta benämns "Jan Sigfridssons Gård". På kartorna från 1820 och 1867 är torpet detaljerat ritat med varenda hus. Detta är uppenbarligen fornlämning nr 235 i Stora Skedvi socken.

För tomtplatsen, som i fornlämningsregistret för Stora Skedvi har nummer 235, kan längden av brukare rekonstrueras med rimlig säkerhet. De understrukna personerna representerar den finska släkten, som började med Lars Henriksson finne, i rakt nedstigande led:

Jan Andersson (gift med Greta Olsdotter)

Anders Olsson (gift med Margareta Jansdotter, omgift med Greta Olsdotter)

Jan Sigfridsson (gift med Maria Jansdotter, omgift med Kerstin Andersdotter)

Johan Göransson (gift med Anna Johansdotter)

Göran Hansson Björnunge (gift med Anna Hansdotter)

Staffan Andersson Tjäder (gift med Anna Hansdotter)

Hans Mattsson (gift med Sara Henriksdotter)

Per Persson (gift med Sara Henriksdotter)

Henrik Larsson och hans söner

Lars Larsson (finnfogde)

Lars Henriksson eller någon av hans bröder

Kartan från 1820 är den första som visar varje byggnad. Det fanns tillsammans tolv olika hus. I något av dessa bodde då Jan Sigfridsson och hans andra hustru Kersti Andersdotter. Dottern i Jan Sigfridssons första äktenskap, Margareta Jansdotter, bodde kanske i samma, kanske i ett annat hus med sin man Anders Olsson. I nästa generation såldes gården till Klosters bruk. På 1867 års karta finns bara fyra byggnader. Vid en jämförelse mellan kartorna ser det ut som om tio hus har rivits och två har tillkommit. I dessa fyra husen bodde ett okänt antal dagkarlar med familjer och annat arbetsfolk, som arbetade åt Klosters bruk.

I terrängen finns på fornlämning nr 235 tre spisrösen och två källare (fig. 9). Området är emellertid stenröjt, plöjt, skogsplanerat och avverkat. Det är inte anmärkningsvärt att mängden kulturlämningar är liten. Med en viss tvekan kan två av byggnaderna på 1820 års karta kännas igen. Detta gäller ett hus med två rum, varav ett med spis, och ett uthus. Det går inte att säga om Hans Mattsson, som ett sekel tidigare fick ge sitt namn åt gården, har bott i det huset. Det är osannolikt att det fanns, och att det i så fall bodde finnar i det, ytterligare ett sekel tidigare.

Den ena källaren ligger så pass långt ifrån alla på kartor och i terrängen kända hus att det är frestande att fundera kring om det har funnits hus, som byggts och rivits mellan de två kartläggningstillfällena eller efter det sista utan att det i dag finns några lämningar kvar efter dem. Kartorna känns otillräckliga för att fånga en dynamisk verklighet. De ger statiska bilder av ett fruset tillstånd under två år av tre århundradens förändringar. Kulturlämningarna, som syns i dag, är de ackumulerade resterna efter hus, som har både kommit och gått. Också de ger en statisk bild, men en bild som har byggts upp av under lång tid hopade fragment.

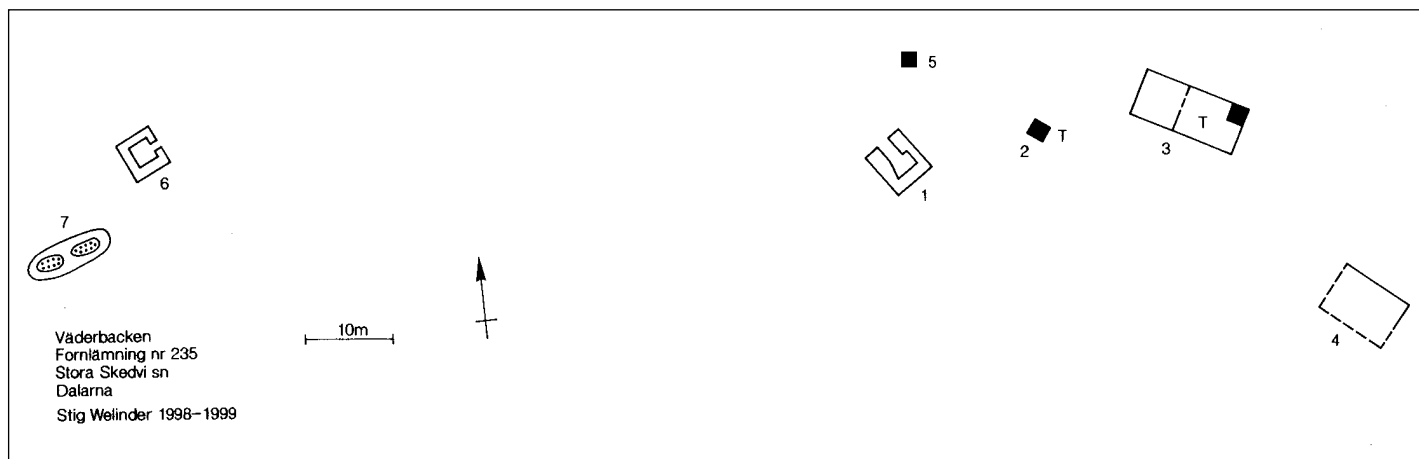

Fig. 9. Fornlämningsskarta över fornl. 235 på Väderbacken i Stora Skedvi socken

De tre torpen i öster på 1600-talets kartor, i Husby, torde gömma sig i fornlämningarna 349 och u.nr, men det går inte att säga vilka av kartornas torp som en gång låg på platsen för vilken av dagens fornlämningar.

Klart är dock att fornlämning 401 är gården Myggens. Den har ett på de detaljrika kartorna från 1820 och 1867 lätt igenkännbart läge omedelbart invid sockengräsen. Den gården tillkom på Anders Andersson Myggs tid, kanske omkring 1780. Första belägget är från 1783. På 1820 års karta finns bara en byggnad. I den bodde då Mygg Jan Andersson och Lisa Andersdotter. På nästa karta från 1867 finns en hel gård med sex byggnader. Den var då sedan några decennier i Klosters bruks ägo och beboddes av en okänd mängd dagkarlar med familjer och kanske annat arbetsfolk. Kulturlämningarna på platsen utgörs av två hus med spisrösen, tre uthus och en källare (fig. 10). Något av bostadshuset torde vara det av den förste Myggen byggda.

Fornlämning 401 är inte lämningarna efter något av 1600-talets finntorp. Den nybyggdes mot slutet av 1700-talet. Den första hustrun i huset var född 1754 och sondotterdottersondotter till Lars Henriksson finne. Finntorpen från 1600-talet får sökas inom fornlämningarna 349 och u.nr.

På kartorna från 1750-talet finns två schematiska hustecken i husbydelen av byn. Det är en rimlig gissning att de motsvarar de båda tunen som finns på 1820 och 1867 års kartor utöver den relativt nybyggda gården Myggens. Det östliga av de två tecknen skulle då kunna motsvara det gårdstecken, som på 1678 års karta benämnes ”Bockhållarn Bängt Perssons Torp”, och det västra skulle motsvara något av de två av Henrik Larsson brukade torpen. Det tredje torpet kan inte längre spåras i terrängen. Gissningen är enkel men överförenklar säkerligen kommandet och gåendet av stugor och torp under 1600- och 1700-talen. Gissningen får vara en gissning, och det får vara nog att försöka finna mening i kulturlämningarna inom fornlämningarna nr 349 och u.nr med hjälp av 1800-talets detaljerade kartor.

Avvikelsena mellan kartan över kulturlämningarna på fornlämning u.nr och 1820 års karta är små (fig. 11). Två hus på kartan fattas bland husgrunderna, två husgrunder är på kartan ritade som ett hus, och i terrängen finns en källare som inte är utritad på kartan. Med 1867 års karta förhåller det sig mycket annorlunda. Ingen av husgrunderna finns som hus på kartan, och kartans enda hus, ett stycke vid sidan om platsen för de äldre husen, kan inte återfinnas bland husgrunderna. Tydligt har hela huskomplexet på 1820 års karta ödelagts och rivits ner i samband med försäljningen till Klosters bruk och endast ett hus nybyggt utanför det gamla tunet. Husgrunderna motsvarar således ganska väl gården sådan den såg ut omkring 1820.

Gården på platsen för fornlämning u.nr ägdes 1820 av tre utombysbönder från Aspåker och Sundfiske med lika stora andelar: ”1/3 i hustomten nr 3”. Veterligen bodde ingen på gården, och hur den brukades är oklart. Intressant är hur det utanför det kringbyggda tunet på kartan är ritat tre likadana, parallellt liggande byggnader. Två av dem finns kvar som husgrunder med vars en rektangulär stenram och en förstuga på ena gaveln. Det ser ut som om var och en av de tre delägarna hade vars ett likadant hus för diverse bruk.

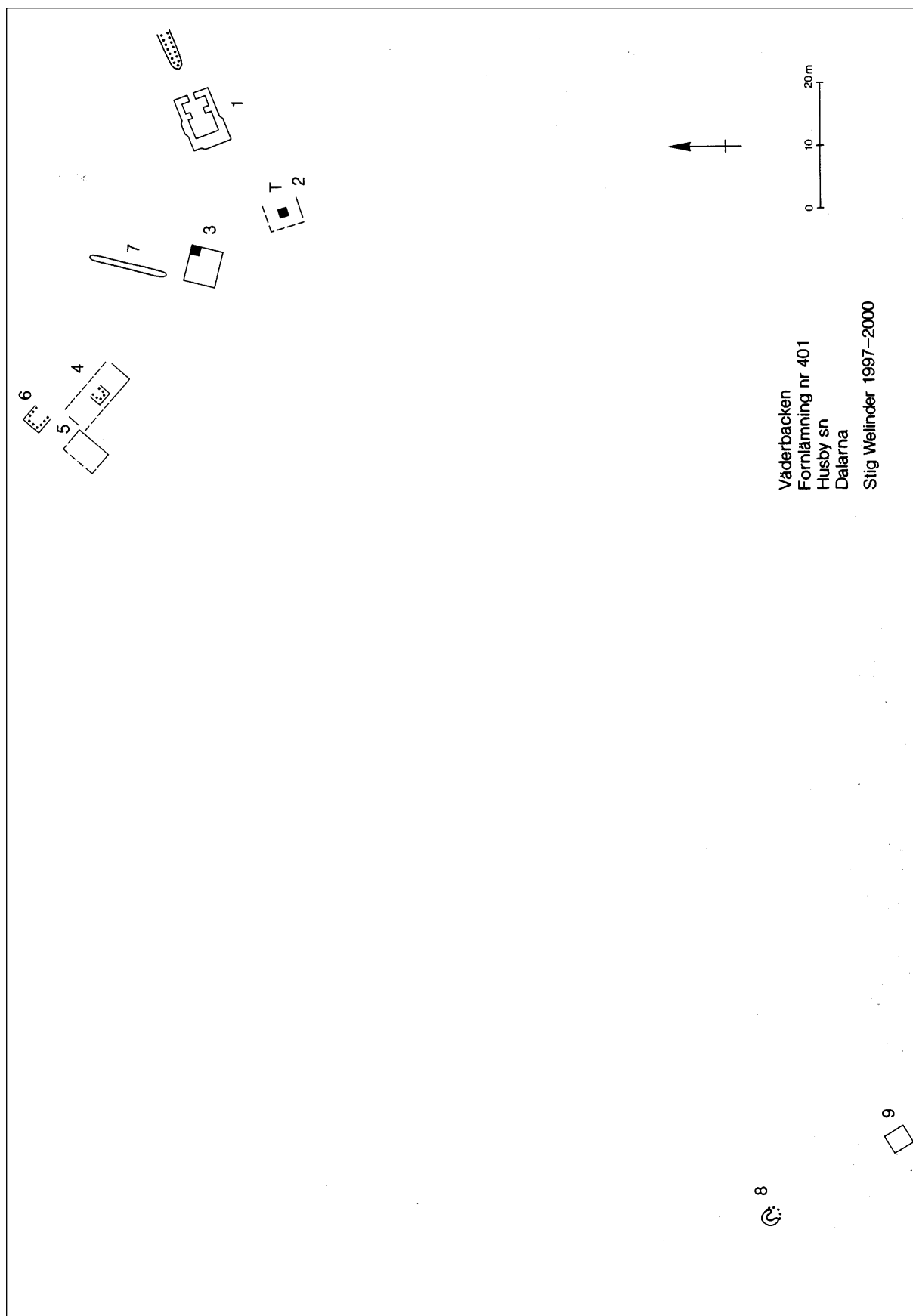

Fig. 10. Fornlämningskarta över fornl. 401 på Väderbacken i Husby socken.

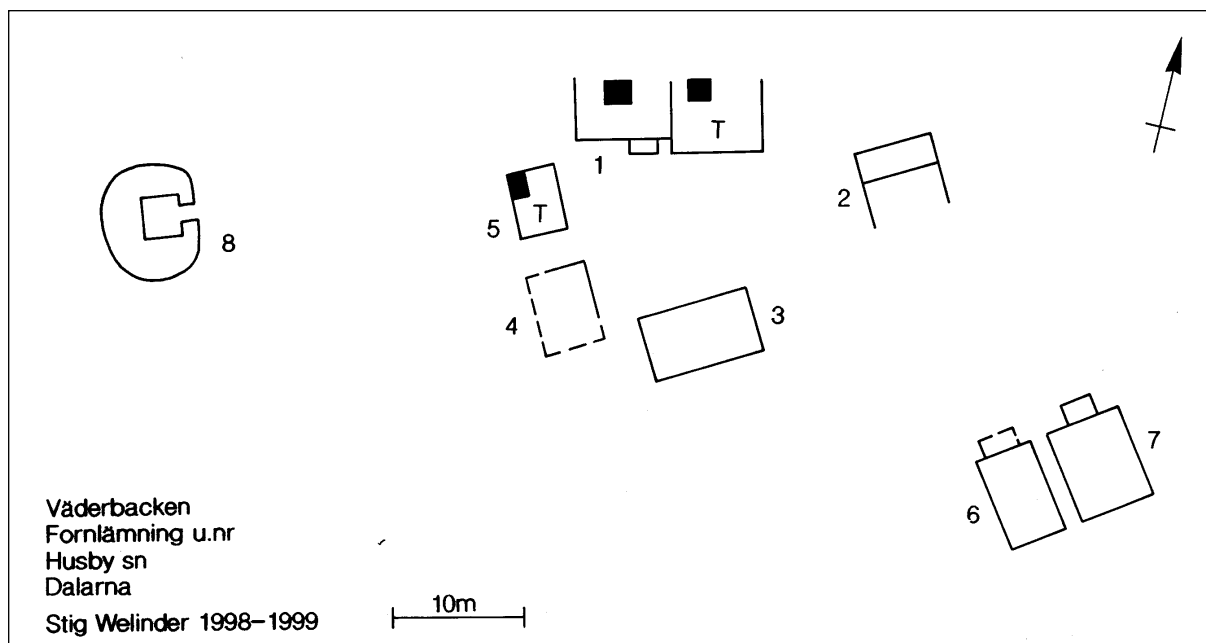

Fig. 11. Fornlämningskarta över fornl. u.nr på Väderbacken i Husby socken.

I övrigt finns bland husgrunderna två hus med spis. Det ena består av två rum om vardera 7-7,7 x 5-5,5 m med vardera en spis mitt på långsidan, som vänder bort ifrån gårdsplanen. Det östra rummet med en halvannan meter stor kvadratisk spis, som innehåller tegel, är tillbyggt till det västra rummet, som har en rektangulär 2,5 x 1,5 m stor spis utan tegel. Det andra huset är en 4 x 5 m stor stenplattform med ett spisiröse i ett hörn.

Det går inte att säga vilka människor som bodde i gården, som motsvarar fornlämning u.nr, före 1820 års karta. Gissningsvis ligger gården på platsen för ett av de äldsta torpen på Väderbacken och är en av de svarta punkterna på den äldsta kartan från 1650-talet. De två husen, med tillsammans tre rum med spis, visar hur bostadsutrymmen har byggts i takt med behov av utrymme vid generationsväxlingar och vid behov av modernare bostäder. Det går dock inte att säga vilket av de tre som är äldst och vilket som är yngst. I något av dem kan finska familjer ha bott, om än gissningsvis inte den första generationen på 1600-talet.

Området med husgrunderna med spis har mycket höga fosfatvärden i marken, upp till närmare 700 fosfatgrader (fig. 12). De högsta värdena finns på gårdsplanen mellan husen. Avfallet hoppades närmast utanför husens ytterdörrar. Provtagningen för fosfatkartan visade att där också finns gott om kol, tegel, krukskärvor, fönsterglas och rostigt järn i marken.

Bara två av husen på 1820 års karta inom fornlämning nr 349 går att känna igen från 1867 års karta. Rivandet och nybyggandet var omfattande efter Klosters bruks inköp av gården. Husgrunderna i terrängen kan delvis kännas igen från 1867 års karta. Det gäller bland annat ett stort kolhus. Åtskilliga hus på kartan kan emellertid inte återfinnas, och många av husgrunderna i terrängen saknar motsvarigheter på kartan. På den plats, som på både 1820 och 1867 års karta ger intryck av att vara en gammal gårdsplats, finns i dag en grupp husgrunder, som inte helt överensstämmer med någondera av kartorna.

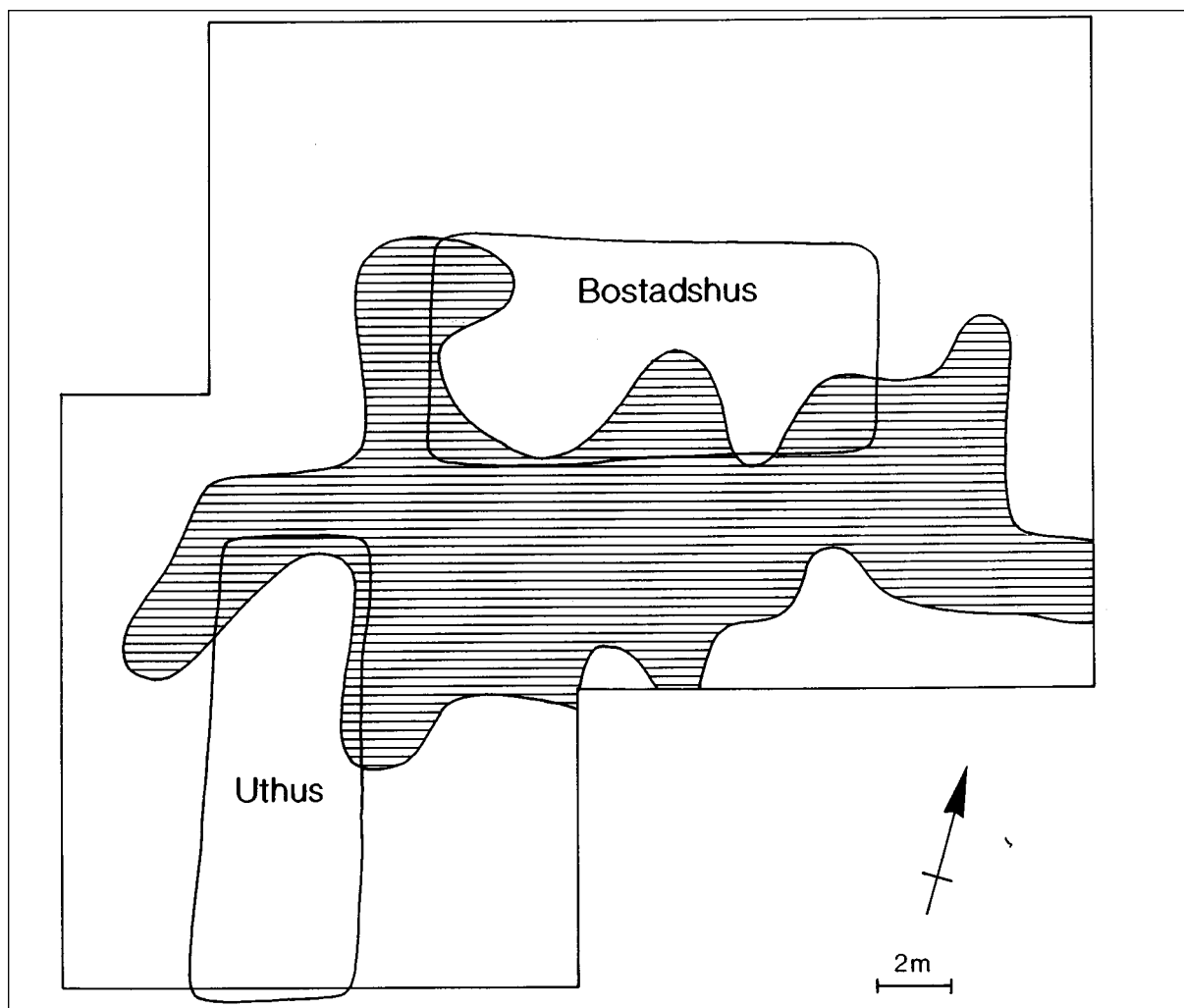

Fig. 12. Fosfatkarta från fornl. u.nr (fig. 11) på Väderbacken(>300 fosfatgrader).

Området för fornlämning nr 349 är präglad av tiden efter Klosters bruk övertagande. Jag har avstått från att kartlägga dess kulturlämningar. Fornlämningsregistret förtecknar ”5 husgrunder, 1 källargrund och 1 brunn, samt några odlings/röjningsrösen, tillhörande två gårdar, en i N och en i S”. Det är den norra gruppen som återfinns på 1800-talskartorna. Den södra gruppen ger ett uppenbarligen yngre intryck. Till dessa husgrunder ska så läggas de ännu stående byggnaderna efter 1900-talets arrendegård. Att finna lämningar från den finska tiden, eller efter ”Bockhållarn Bängt Perssons Torp”, verkar ogörligt eller mycket svårt, om platsen alls är den rätta att leta på. Fornlämningsregistrets norra gård torde vara det bästa förslaget, men också den ser ut att vara präglad av rivandet och nybyggandet av hus under relativt sen tid.

Såväl kartornas hus, torp och gårdar som terrängens husgrunder på Väderbacken återspeglar den flerhundraåriga historien av hur familjer och enskilda har kommit och försvunnit, har flyttat in och ut, har byggt och rivit. Ingenstans går det att ställa sig i en husgrund, framför spisen, och säga namnet och levnadstiden för en husmor som hade ansvaret för den familj eller grupp av människor, vars mat lagades på den spisen. Inte heller betraktade som ett kollektivt kan de finska inflyttarnas och deras närmast efterföljande generationers hus pekats ut med

Tabell 8. Väderbacken. De olika kartläggningarnas information om byggnader och brukare på de olika fornlämningarna i Riksantikvarieämbetets register.

Kartor	Fornl. 235	Fornl. u. nr	Fornl. 349	Fornl. 401
1960	Inga byggnader		3 byggnader Korsnäsbolaget	Inga byggnader
1894-1895	Inga byggnader		1 fäbod	Inga byggnader
1867	4 byggnader Klosters bruk	1 byggnad Klosters bruk	8 byggnader Klosters bruk	6 byggnader Klosters bruk
1820	12 byggnader Jan Sigfridsson	8 byggnader Tre utombys ägare	7 byggnader Klosters bruk med flera	1 byggnad Mygg Jan Andersson
1814	”Jan Sigfridssons Gård”	Utanför kartan		”Mygg Jan Anderssons Gård”
1750-tal	Ett hustecken	Ett hustecken	Ett hustecken	Inga tecken
1725	”Finfogden Torp”	Utanför kartan		
1678	”Finnefogdens Torp. Brukas under Hindrich Larsson”	”Hindrich Larssons Torp” ”Dito Ödesgårdh. Brukas under Hindrich” ”Bockhållarn Bängt Perssons Torp”		Inga tecken
1650-tal	”96” (en svart punkt)	”97” (tre svarta punkter)		

fullgod säkerhet. Överallt har försvenskade familjer och svenska familjer, inte minst Klosters bruks dagkarlar, rivit, byggt och bott på samma platser. Några platser för de första finntorpen överensstämmer med rimlig säkerhet med fornlämningsregistrets och terrängens grupper av husgrunder, andra platser kan helt ha försvunnit i århundradens stenröjning och plöjning. På de förra platserna finns kanske stensyllar och spisrösen från den finska tiden kvar, kanske inte (tab. 8). Kanske är en del av fosfaterna inom fornlämning u.nr de sista resterna av köksavfall och latrin också efter 1600-talets finnar, kanske inte.

Inte heller kan varken kartorna eller husgrunderna ge en bild av hur ett torp såg ut på 1600-talet. De visar inte ens hur många byggnader som fanns på ett torp, än mindre vad de brukades till. Till detta kan emellertid en tredje lyckligt bevarad källa användas.

Henrik Larsson dog 1697, drygt åttio år gammal. Efter honom förrättades bouppteckning. Boet skulle delas i fyra delar motsvarande hans tre söner och enda dotter: sönerna Christoffer Henriksson och Lars Henriksson, sonsonen Per Johansson, son till Johan Henriksson, och mågen Hans Matsson, gift med Sara Henrikdotter, vilket hon heter i alla dokument utom denna bouppteckningen, där hon har fått heta Kerstin.

De uppräknade byggnaderna förefaller motsvara ett torp, även om Henrik Larsson synes ha ägt både två och tre torp emellanåt. Det är totalt elva hus med ordentligt åsatta värden räknade i daler:

Vardagsstuga med kammare	30
Rökstuga	10
Stall	10
Fähus	12
Getfähus	4
Kornlada	25
Källare och ho	6
Matbod	5
Stolphärbre	12
Vedlider	15
Badstuga	18

I listan står tre hus med spis eller ugn. Det fanns en stuga med två rum. Det var inte oväntat torpets högst värderade hus. Gissningsvis avses här en vanlig stuga med en eldpall i ett hörn och en tegelmurad skorsten. Så bodde de flesta på landsbygden i Sverige mot slutet av 1600-talet. De två andra byggnaderna är mera uppseendeväckande.

”Rökstuga” och ”badstuga” är båda ord, som kan användas som likabetydande med det finska ”pöрте” (Norén 1985:127). Gissningsvis betyder ”badstuga” i bouppteckningen, som är uppsatt av en svensk skrivare, den kombination av torkhus för säd och rökhus för korv och skinka, som allmänt förekom på svenska gårdar. Naturligtvis kunde ett sådant hus också användas för bastubad, vilket på 1600-talet ännu var vanligt i finnmarkerna, medan den sortens badande hade försvunnit i de svenska bygderna.

Rökstugan i bouppteckningen är rimligtvis ett pöрте (Hämäläinen 1945:38-53), en enrummig byggnad med en ugn som kunde uppta en fjärdedel av golvytan. Den hade ingen skorsten, utan den eldades upp en gång om dygnet, varvid röken så småningom lade sig under taket och försvann ut genom en rököppning. Det väldiga stenmagasinet höll värmen.

Rökstugan värderades mindre än fähuset eller härbret på torpet men lika med stallet. Det får bli mest en gissning, att rökstugan var liten och förfallen, och att man bodde i en vanlig stuga, som hade uppförts när pörtet började luta, när det kändes för litet, eller när det inte längre kändes rätt att bo i ett pöрте, då alla andra i trakten bodde i stugor.

Också från 1763 finns en bouppteckning från Väderbacken. Den upprättades efter Anna Hansdotter, som var dotter till Sara Henriksdotter, då hon dog tolv år efter sin man.

Hennes bo delades mellan tre barn, varav sonen Johan Göransson bodde på den gamla gården Finnefogdens.

Efter Henrik Larsson hade Sara Henriksdotter, och efter henne dottern, ärvt stugan och källaren. I 1763 års bouppteckning står bland femton byggnader tre skrivna som ”gl”, vilket torde betyda ”gamla”:

Stuga utan mellantak och golv

Förlorat fähus

Källare med bod över

Ett sekel är ingen ålder för ett timmerhus, men det är kanske störst chans att det skall finnas 1600-talshus bland dessa tre i bouppteckningen, som i övrigt upptar byggnader av samma slag som i bouppteckningen efter Henrik Larsson och därtill smedja och ängslador för både korn och hö. Ett hus utan mellantak kunde vara en rökstuga. Det var inte regel att de hade sådant. Saken får lämnas öppen. Tydligen var det dock på 1700-talet anmärkningsvärt att stugan saknade brädgolv. Gissningsvis kan det ha gällt också för pörtet i 1697 års bouppteckning, fastän det då inte var aktuellt att anteckna något självklart.

Det bebodda boningshuset var 1763 en ”vardagsstuga med mur och kammare med förstuga, bord och bänkar, 2:ne nagelfasta sängar och en stocksäng i kammaren.” Beskrivningen överensstämmer faktiskt med en av husgrunderna i fornlämning nr 235, vilket är suggestivt men kanske inte mer än så.

I bouppteckningarna anas att den speciellt finska byggnadstraditionen kom till användning, då de första torpen byggdes på Väderbacken på 1600-talet. Dessvärre kan de olika skriftliga källorna och de kartlagda husgrunderna i terrängen inte passas samman. Det går med andra ord inte att peka ut i vilka husgrundsgrupper som det rimligtvis finns eller har funnits hus uppförda enligt den finska traditionen.

6. LANDSKAP

I Svartviken och på Väderbacken bodde en handfull finska familjer i början av 1600-talet. Antagligen bodde där bara skogsfinnar de första åren omkring 1610-1620 på Väderbacken och 1620-1630 i Svartviken, efter det att de hade nyanlagt skogstorp i tidigare inte helårsbebodda områden. Därefter bodde en betydligt mera blandad skara människor av olika skäl på båda platserna under decennier och århundraden.

Frågan är, om det ur kartorna, dokumenten, kulturlämningarna och andra fragmentariska och problematiska lämningar går att förstå hur alla dessa människors landskap har skapats och förändrats genom tiderna. Den centrala delfrågan är, om det fanns ett särskilt skogsfinskt landskap i början på 1600-talet eller senare.

6.1. En ekstock

Örnulf Tigerstedt har gett en lyrisk vision av "Väderbackens finnar" (1964:232-233) och deras landskap:

[...] dröjer det inte länge innan man bortom Hinshyttan ser Älgsjöklacks röda granitväggar och Högsjöklacks mörka bergmassiv resa sig i väster och nordväst. Här började fordom en annan värld än tegarnas och stångjärnshamrarnas nere i de breda dalstråken: skogsfinnarnas gåtfulla vildmark.

Som ett stickande, grått dis förnam man om somrarna röken från de stora svedjebränderna uppe bland bergen. Vid de ensliga ödemarkssjöarna kunde man få se finnarnas nätbodas, nävermjärdar och egendomligt formade båtar. I skogarna och vid de risslande bäckarna stötte man ofta på deras fågelsnaror och listigt uppriggade giller för hare, räv och utter.

Vågade man sig in i den stiglösa ödemarken ända upp till de mörka skogstjärnarna i bergmassivens inre, då förkunnade redan på långt håll ilsket hundskall att man nalkades de fyra finntorpen uppe på de ensliga Väderbackarna. Låga omålade rökpörten av timmer med tak av bräder, näver och torv. På gårdstunet ett vårdträ, vanligen en rönn. Runt tunet och i oregelbunden krets ett antal visthusbodas på låga stolpar, fähus, ria, bastu, vedbod, smedja och potatiskällare. Och spridda i terrängen några åkerlappar med väldiga rösen och långa murar av undanröjd och hopsamlad sten. Koskällans pinglande, skvaltkvarnens långsamma rasslande nådde örat. I fjärran måhända det kallande ljudet av en näverlur.

Vad som står mellan raderna i denna bilden får diskuteras i kommande kapitel. Här skall jag börja med att det faktiskt är funnet en båt i kanten av Kroktjärn, och att den båten av allt att döma ännu finns kvar.

Författaren Bernt Hage, pseudonym för Paul Gustafsson, var en av grundarna av Stora Skedvi hembygdsförening. Han höll tal på hembygdsgården 1937, då föreningen firade sitt första jubileum efter 10 år:

Den förste av dem, som jag har att nämna i kväll är smal och ivrig. Så bråttom, som han hade kunde man förstå att han inte skulle leva länge. Han lade grunden till hembygdsgården. Janne Eriksson. Jag var med honom i hans bil till Värbacken för att rädda en gammal kanot, som låg i sjön. Hela vägen dit talade han så ivrigt om sina planer på den här gården, att han körde av vägen vid Jungfruhällarna.

”Hembygdsgården” och ”den här gården” är hembygdsgården i Stora Skedvi, som grundlades 1928. I ett magasin bland de faluröda byggnaderna ligger en trasig stockbåt. Gissningsvis är det den som Janne Eriksson och Bernt Hage hämtade hem, då de körde i diket. De blev för övrigt hjälpta upp igen av Matsknuts Johan.

Stockbåten har inventarienummer SSH 1385. Numret är ett av 201 stycken, SSH 1189 - 1389, som infördes på samma gång med en och samma penna och handstil i föreningens föremålskatalog. Det närmast följande numret, SSH 1390, är infört av en ny pennhållare, som i kolumnen för förvärvsår har skrivit året 1960. Serien om 201 nummer är notoriskt fattig på uppgifter utöver en typbenämning på föremålen. Om stockbåten står således intet utöver att det är en ”ekstock”. Det är således svårbestämt, när föremålen är införda och än svårare att bestämma när de är förvärvade. SSH 1232 - 1233 är försedda med förvärvsåret 1947, SSH 1217 anges vara skänkt av Bernt Hage, och SSH 1219 anges vara skänkt av Johan Eriksson, rimligtvis samme Janne Eriksson som körde i diket.

Förändret av en korrekt inventarie- och nyförvärvskatalog för hembygdsföreningens samlingar verkar ha upphört omkring 1930. Därefter har föremål förts in lite då och då, och ofta många i taget liksom den här aktuella serien om 201 nummer. Det är karaktäristiskt att uppgifter utöver föremålets art saknas i katalogen. Gissningsvis katalogiserades stockbåten på 1950-talet efter att ha legat på hembygdsgården i åtskilliga år. Kanske är det stockbåten från Väderbacken, kanske inte. I fortsättningen låtsas jag att stockbåten i herbret på hembygdsgården är ekstocken från Väderbacken.

Stockbåten är i ofullständigt skick knappt 3 m lång. Dess flata botten böjer upp i båda ändarna, så det fattas måttligt mycket. Ursprungligen var den drygt en halv meter bred. Fribordet var lågt. Avståndet från botten till relingens överkant är ungefär 30 cm. Båten har bilats ut ur en furustock med diametern ungefär 50 cm. Sidorna är några få centimeter tjocka, men i aktern sparades hela stockens bredd av båtbyggarna. Även om kärnan av stocken i dag har fallit bort, så kan årsringarna i furan ännu studeras i ett avsnitt om 10 cm vinkelrät mot trädets årsringar i detta akterparti och i ett avsnitt om 5 cm där botten är som tjockast.

De mätbara årsringarna i furustocken tillhör tiden 1339-1458. Det går att uppskatta att trädet började växa ungefär 1200-1300. Dess totala ålder blev, innan det fälldes, ungefär 250-300 år, om tillväxten av årsringarna var lika stor under trädets hela livstid. Det skulle således ha fällts ungefär 1500-1600. Kanske var det de första finnarna, som yxade ut båten, då de byggde sina torp 1608. Kanske fann de en båt, som var någon generation gammal, liggande i kanten av Kroktjärn, när de gick runt sjön första gången.

Furan var framemot 1550 ett rakt och ståligt träd, som hade vuxit jämt utan synliga störningar av skogsbränder eller svedjebränder, av stormfällning eller kalhuggning. Det var ett gott, ännu växande träd, som valdes till stockbåten. Bokhållare Bengt Persson på Hinshyttan kunde ha pekat på stockbåten på 1670-talet och sagt: ”Se där, sådana träd fanns i skogen, innan finnarna kom hit och började bränna på min salig mors tid.”

Frågan är emellertid, om furan var ett ovanligt träd i trakten av Väderbacken. Barrskogar brukar, om de lämnas i fred av brandbevakningen och brandkåren, brinna med ungefär 40-50 års mellanrum. Gamla träd utan spår av skogsbränder i årsringarna var nog inte vanliga (Oldhammar 1994:260-263).

6.2. Storsvedjande och täkter på Väderbacken

Då Gustav II Adolf reste i Dalarna 1613 undertecknade han en rad nedsättningsbrev för finska torpare. De fyra finnarna på Väderbacken fick sitt brev i Garpenberg den 18 oktober. Brevets innehåll består till största delen av standardiserade formuleringar, som emellertid kan antyda något om hur torpen fungerade på 1610-talet (Waaranen 1874:207):

Anno 1608 hafue the begutt rödia och vptage sigh hwardere ett Torpeställe i Huseby Sochn oppå Cronones skogh och egendom, [...] måge obehindratt och oqwalde, erfuinge effter Erfuinge, niutha och beholla medh all dess lägenheetter i Skogh, marck, Fiske och Fiskewatn, när by och fierran, inthet vndantagandes, som the siel-fue här till fijckt och faritt hafue eller här effter vrödia kunne.

Brevet antyder att torpen röjdes i ditintills obrukad skog. Det antyder också med en i likartade brev ständigt återkommande formulering, hur torpen hade en varierad ekonomisk försörjning utifrån olika resurser i den skog som omgav torpen.

Mera specificerad är en passage om en omtvistad äng. Den antyder något om hur de finska torpens röjningar kunde vara belägna (Waaranen 1874:207):

[...] een Bergzman Johan Persson benemdt, will tilfoge dhem hinder oppå een Engh, som the hafue vprödt af Khärr och Måsa sigh till gode, och ähr boendes thwå miljor der ifrån; [...]

Detta torde avse en slogmyr, som utvidgats genom att krattskogen närmast runtomkring huggits eller bränts bort. Den låg ungefär 5-20 km bort ifrån torpen på Väderbacken, beroende på vilken slags mil som hade använts av de som berättade om slätterängen för den kunglige skrivaren.

En annan inäga i utmarken, en äng eller en beteshage, är omnämnd i 1670-talets räkenskaper för Hinshyttans bruk, där det står att brukaren till ett av torpen hade "bek:tt 1 ny kya". Detta torpet brukades dock av en svensk arrendator, och det är inte bekant var kyan låg.

Ett skogsfinskt torp får sålunda uppfattas som ett område med en radie på flera kilometer, inom vilket fanns skog, fiskevatten, slogmyrar och en hel del till. Då det blev aktuellt att dela upp sockenallmänningsskogarna under loppet av 1700-talet tilldelades Väderbacken först 1776 den skog, som man av hävd hade använt. Det synes ha varit ungefär 75 ha enligt vad andra torp erhöll i förhållande till storleken på sin kolskatt (J. Carlsson 1999:71-72). Vid den slutliga uppdelningen 1810 erhöll Väderbacken ungefär 3 km² skog (J. Carlsson 1999:74-75). Detta gäller de gårdar som låg i Husby socken.

Ett torps totala område under första halvan av 1600-talet kan således inte anges särdeles noggrant med avseende på storleken. I centrum av området låg emellertid torpets tun med bostadshuset och andra byggnader. Hur det såg ut närmast tunen på Väderbacken visar kartan från 1678 (fig. 13).

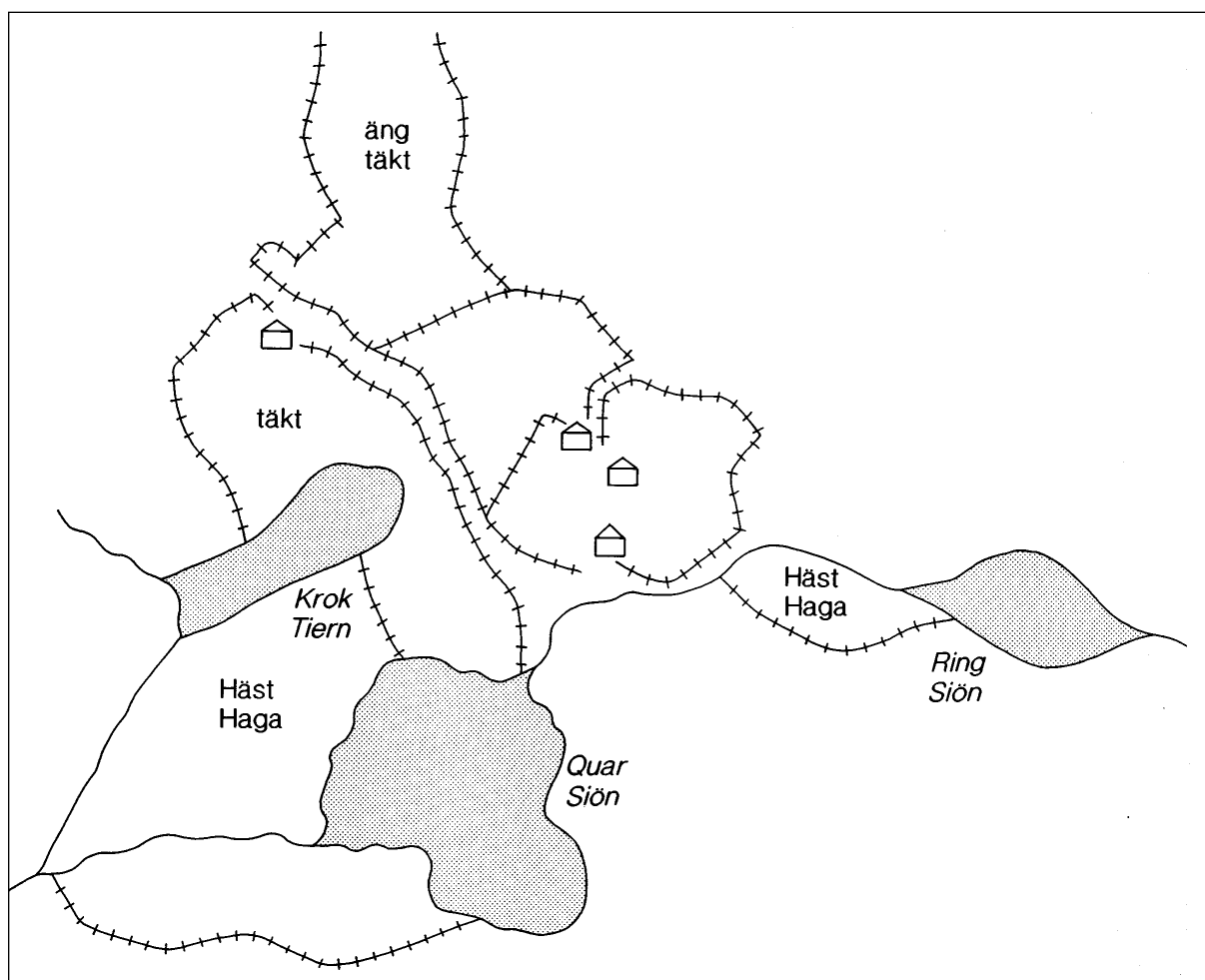

Fig. 13. Väderbacken på 1678 års karta, ritad i samband med Hinshyttans bruks process mot de finska torparna (sjöar, torp och inmarksgränsen).

Kartan är ambitiöst ritad med en skallinje och många detaljer. Dess avstånd, vinklar och proportioner går dock inte riktigt att förena med de moderna flygfotokartornas. Det är därför svårt att ange med stor exakthet hur stora de olika sorternas mark runt torpen var. Emellertid är ett område om ungefär 0,5 x 1,5 km ritat som inhägnat av gårdsgård. Det sträcker sig från tjärnarnas stränder förbi torpen och ett stycke uppåt. Detta området om ungefär 0,5 km² är i sin tur indelat i flera delar svarande mot olika markägare och användningar. Genom detta inmarksområde sträcker sig också byvägen kantad av gårdsgårdar. Kartans textförklaringar innehåller korta beskrivningar av de olika ägorna:

Tächt

Dito Tächt

äng

Hindricks g:a Häst Haga

Häst Haga Näst förfallen

Den med gårdsgårdar avgränsade inmarken runt torpen synes ha varit först och främst betes- och slåttermark. Kartan själv har inget att säga om förekomsten av åkrar. Den tillhörande texten nämner däremot ”Åker gierden”.

Torparna på Väderbacken, både finnättlingar och svenskar, betalade 1667 skatt i träkol, rovor och dagsverken, med eller utan häst. Dagsverkena utfördes på Hinshyttans bruk. Brukets räkenskaper för halvannat decennium åren runt ritandet av kartan finns bevarade. Här framgår det i rader av debit- och kreditposter vad torparna lämnade in och hämtade ut i brukets lagerbyggnader. Från torpen kom rovor, vadmal, (pott-?)aska, ved, stockar, träkol och näver. Här finns emellertid också en antydning om att spannmål fanns på torpen.

I april 1679 tog fjärdingsmannen ”i arrest” från ”finnen Hindrich Larsson något höö, en brännwinspanna och en fordrat wammalsmössa”. Brännvin bränns som bekant av korn. Det framgår dock inte om kornet kom från egna åkrar eller från handeln med bruket. Räkenskaperna för brukets transaktioner med den svenske torparen Karl Karlsson visar hur denne ibland hämtade ut korn och säd som ersättning för arbete utöver dagsverkena.

Närmast runt torpen, innanför en några kilometer lång gårdsgård, fanns således ett väsentligen gräsbevuxet område. Utanför gårdsgården finns schvungfullt ritade berg och jämt spridda tecken för skog i form av träd, som omväxlande likar granar eller lite obestämt tallar eller lövträd. Här finns också namn, små textbeskrivningar och stora bokstäver (fig. 14). De senare hänvisar till mera utförliga beskrivningar i en spalt utefter kartans ena kant. Här börjar det roliga:

- A = Finne Sween Synes wara Ingen Skough Meera ath för Wäntha.
 B = Nore Sween
 C = Högåsfalle ähr af finnar röjt med Hijnshytte åboernes gifne lofwen.
 D = Högås sween ähr af Wäderbackefinnar bort huggen
 E = Kyrke sween af bem:te finnar för långh tijd sedan bort huggen ingen skough nu för tijden igen kommen.
 I = Löfbergs swedier störste dehlen af bem:te Bergh uth swedtiat.

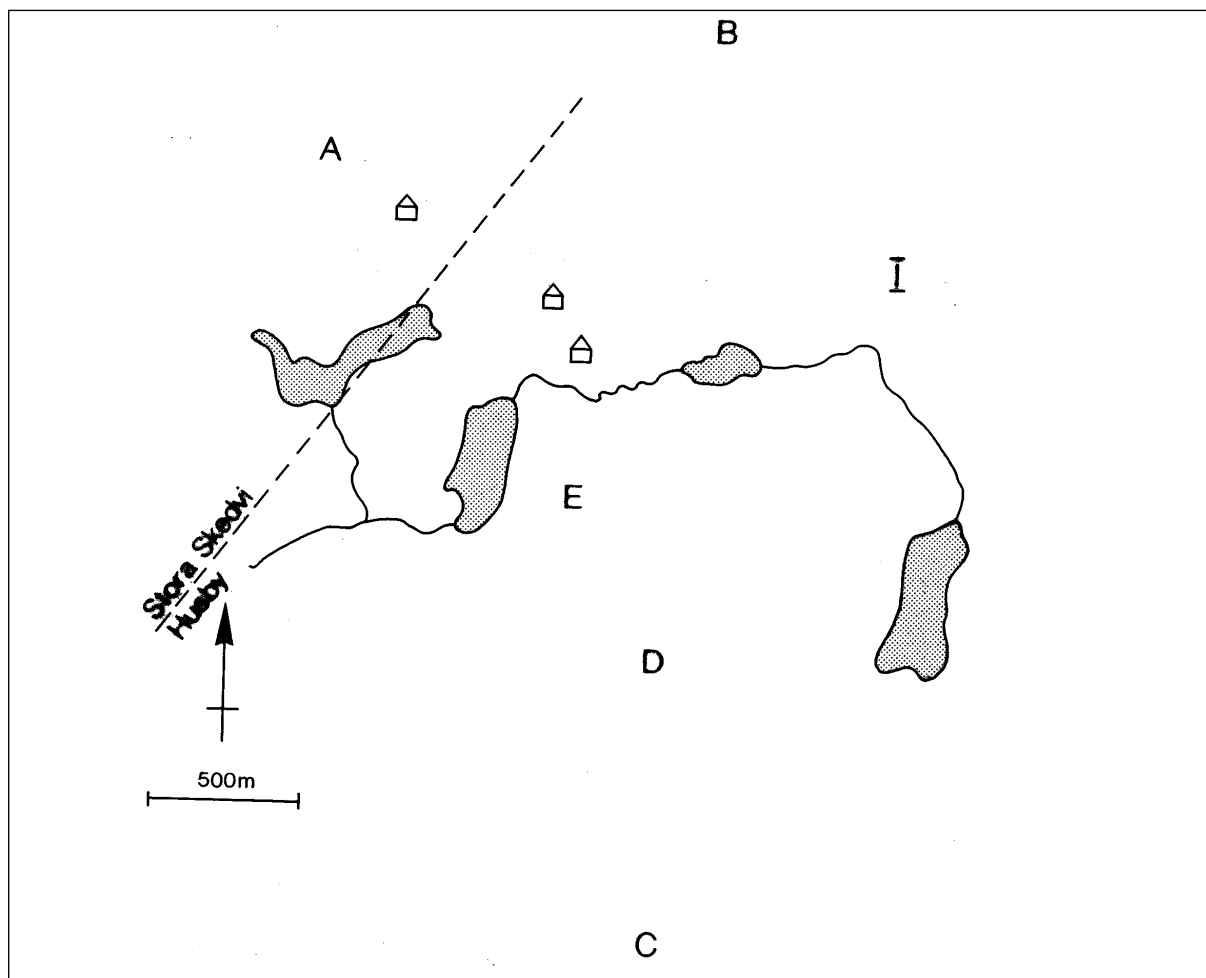

Fig. 14. Området runt Väderbacken enligt 1678 års karta, ritad i samband med Hinshyttans bruks process mot de finska torparna. Bokstäverna på kartan hänvisar till beskrivningar, som återges i bokens löpande text. C-D, I finns på originalkartan, A-B är införda av mig.

Om området mellan Högåsen och Väderbacken, en sträcka om ungefär 2 km, hade lantmätaren som upprättade kartan ytterligare att berätta i kartbeskrivningen:

Emilla Högåsen och Väderbacken fins ingen gambel skough uthan unge börck medh granskough upväxen.

Kartan med sin beskrivning utarbetades på uppdrag av patronen på Hinshyttans bruk, men förhoppningsvis var det en omutligt sanningskär lantmätare som gjorde arbetet utan att överdriva utbredningen av svedjorna och rasingen av skogen för att främja brukets krav på att finnarna, som de benämns i brukets inlagor till tinget i processen ännu på 1670-talet, skulle fördrivas från torpen, alternativt förbjudas att svedja. I en lagmansrättsdom i Falun fastställdes dock 1678 att Henrik Larsson, som då var den ende finnättling som ägde torp på Väderbacken, faktiskt fick svedja, dock med betydande inskränkningar. Han fick inte ägna sig åt:

överflödigt svedjande [...] utan av björkskog och ander onyttig skog sig betjäna till rovsvedjande

Bortom inmarkens gårdsgård vidtog således en till stora delar nedhuggen och bränd skog, som på 1670-talet befann sig i olika stadier av återuppväxt. Några gamla svedjor var ris- och gräsbevuxna öppna marker, andra var mer eller mindre öppen björk- eller blandskog, och på andra åter höll granskogen på att ta över. Praktiskt taget all skog inom en radie av 1-2 km runt torpen hade svedjats, kanske mer än en gång under loppet av ett drygt halvsekel. Samtidigt som kartan ritades upprättades också ett syneprotokoll över ett större område, som visar att finnarna i den första generationen eventuellt hade varit verksamma med röjningsyx och eld ännu längre bort från sina torp än så.

Här nämns ytterligare svedjefall och några av de, som är med på kartan, beskrivs med ytterligare detaljer. Fallet, som på kartan är betecknat med D, anges vara ”ett nytt fall av Väderbacksfinnarna nederfällt och nyss bränt”. Fallet, som är betecknat med I, anges vara ”av finnen Henrik Larsson och hans söner avsvedjat”. Dessa tidsuppgifterna bör betyda att svedjebränning ännu förekom åtminstone på 1650-talet, rimligtvis ännu senare. Om Kyrksveden, beteckad med E på kartan, anges däremot också i protokollet, liksom på kartan, att den ”synes vara för lång tid sedan avhuggen, och av gamla förledna och bortdöda finnarna avsvedjad.”

Protokollet nämner tre områden med svedjefall till, som inte är med på kartan. De ligger alla lite svårlokaliserat, till dels längre bort. Det är också oklart om det är finnarna på Väderbacken, som har bränt de fallen. Antagligen är det finnarna i Svartviken eller på Väderbacken, som har ”illa hanterat” skogen väster om Väderbacken. Det anges vara gjort av ”de framfarna döda finnarna”. Området torde ha legat ungefär mitt mellan de båda byarna. ”Gamla finnefall”, men också några nyare, fanns 4-5 km österut vid Snöberget och Kasterberget, där ännu en del ”stor tallskog” angavs finnas kvar. Dessa fallen låg emellertid närmre andra finntorp. På de äldre fallen växte björkskog, men för en del fall ansåg besiktningsmännen att det inte fanns hopp om ”någon skogs uppväxande.”

Den i nedsättningsbrevet omnämnda ängen förefaller vara det ägostycke, som veterligen var beläget längst bort ifrån torpen. Den låg kanske så långt bort som 20 km. I belysning av de kända avstånden till svedjefallen låg den gissningsvis betydligt närmre.

I ett tingsrättsprotokoll, som avser Tolvens by halvannan mil öster om Väderbacken i

Gästrikland, finns en talande formulering avseende finnarnas svedjande (Gustavson 1979:29): ”sedan finnarne hade utödt skogen.” Samma sak kunde nog sägas om trakten av Väderbacken.

Det framgår att ännu andra och tredje generationens finnar på Väderbacken tog upp nya svedjor. På svedjorna såddes rovor. De användes också för råg. På tinget i Husby 1638 var både Olof Simonsson och finnefogden Lars Larsson inkallades, därför att de hade ”[...] huggit svedjefall. Bränt och sått rog uti. Emot förbud”. Detta är det mest entydiga belägget för att svedjeråg såddes av finnarna på Väderbacken. Den instämde här synes vara den problematiska Olof Simonsson, som inte var son till Simon finne. Det är egentligen oklart huruvida han alls var finne.

Det verkar rimligt att det på 1670-talet var slut med svedjandet av gammal granskog. Då torpen röjdes kring 1610 hade det varit en självklarhet. Karaktären och omfattningen av, och syftet med, svedjandet framgår dock inte av de av mig hitintills diskuterade källorna, utöver det självklara att röja de på 1678 års karta ingärdade hagarna, täkterna och ängarna. Frågan är om den klassiska skogsfinnska svedjeodlingen av tuvråg någonsin var vanlig runt Väderbacken.

Svedjebruket är essensen av skogsfinnska kultur, dess galjonsbild och förklaringsgrund. Otoliga häften och böcker om skogsfinnarna innehåller ett avsnitt om svedjebruket. Det gäller både privatforskningen inom FINNSAM:s forskningsnärverk (t.ex. Norén 1994:171-181; Hansson 1997:11-12; Storsten 1999:1) och den institutionsanknutna forskningen (t.ex. Bladh 1992:8). Inte minst gäller det inom den på museer och på Internet tillgängliga informationen, liksom på enkla textblad, som delas ut vid informationsträffar (Maud Wedin, ca 1997):

Varhelst det finns en skog där känner jag mig hemma.

En mycket spännande epok i vår historia startade för 400 år sedan. Då koloniserade svedjebrukande finnar från Savolax de öde svenska skogsområdena, [...]. Finnarna var på jakt efter bördig granskog att svedja. De var nämligen experter på just granskogssvedjor, [...].

Det skogsfinnska svedjebruket har bedömts som en för just skogsfinnarna karaktäristisk, högt specialiserad odlingsform, som krävde unika kunskaper och en för skogsfinnarna unik ritual. Alternativt har det setts på som en av många odlingsformer, vilka praktiserades i Nordeuropa under senmedeltiden och början av den nyare tiden, i vilka ingick moment av brandröjning och långtidsträda. Det har också inordnats i en lång tradition av brandröjningsodlingsformer såsom den ursprungliga och första formen av jordbruk (Tvensberg 1995a, b).

Svedjebruket ingår i den skogsfinnska kulturens romantiska nimbus. Hur svedjebruk gick till i det inre av Finland är känt från oräkneliga folklivsskildringar och jordbrukstekniska skrifter, som skrevs och trycktes samtidigt som ännu röjningsyxorna sjöng och svedjeröken steg (Orrman 1995:96-101).

Den klassiska skildringen av finskt svedjebruk finns naturligtvis i Aleksis Kivis ”Sju bröder” (”Seitsemän veljestä”) från 1870, i översättning av Elmer Diktonius från 1948:

Sommaren var kommen, sveden gallrades, och under de heta uppehållsdagarna torkade en ofantlig rishög, och bränningstiden närmade sig. Men utan att sända bud till råggrannarna, utan att meddela någon därom, begav sig bröderna att bränna sin sved. I buskarna tändes eld och en väldig låga steg dånande i höjden och snart rullade sig en brun rök ända upp till molnens rand. Branden flyttade sig framåt, och brände sveden till aska i solens klara sken. Men den nöjde sig icke endast med svedens ris och träd, utan störtade sig slutligen också brakande in i talldungens pelarsal. Då skyndade sig bröderna förskräckta att med all kraft bekämpa den bångstyriga elden: de sopade och piskade ljungfälten, och än glimtade och visslade deras kvastar i luften, än slog de tungt i marken, så det small i den sandiga backen. Men därav lät dock ej den härjande flamman stuka sig, den skyndade alltjämt brådskande framåt. Slutligen skrek Juhani med hög stämma: ”Byxorna i näven på alle man, dem må vi doppa i källan och hugga in på branden med dem!” De ryckte byxorna av sig, doppade dem i den sank, kalla källan och började mörbulta hedens brinnande yta. Högt flög sotet och den glödande askan, marken dånade som om en ryttarskara i fullt trav ilat över den; och de vilda flammorna råkade i förvirring. Svarta som morianer och badande i svett ramlade männen kraftlösa ned på marken, flåsande, flämtande av den eldiga leken.

Men sveden hade brunnit ren, den såddes och plöjdes, risharvades med sjumanna kraft, och till sist restes ett starkt stängsel kring den; och innan vinterns ankomst frodades på sveden en präktig brodd. Men i gårdet lämnade man lämpliga hål och öppningar, i vilka bygges tunga fällor till mången hares ändalykt.

Brödraskaran från den äldste Juhani till den yngste Eero hade väl gjort klokt i att först läsa Stora Kopparbergs Bergslags informationsblad om hyggesbränning, vilka dock inte trycktes förrän 1957 i den för mig tillgängliga upplagan:

Under denna skyddsavbränning av brandgatan sker de flesta eldkasten över hyggeskanten, varför vakterna måste vara vaksamma. Röken är besvärande och försvårar sikten. Därför bör ett par vakter posta innanför eldfronten på hygget. Därifrån kan de lättare se om eld skulle flamma upp utanför hygget. Forcera ej skyddsavbränningen!

Det råder ingen som helst tvekan om att de till Sverige överflyttade finnarna bedrev svedjebruk i de mellansvenska skogarna. På 1620- och 30-talen hade klagomålen från bönder, byar och bruk i närheten av de skogsfinska torpen hopats i tillräcklig mängd hos tingsrätterna och landshövdingarna för att de kungliga myndigheterna i Stockholm skulle göra något åt det som uppfattades vara ömsom intrång i andras skogar, ömsom skövling av skogar som borde komma

till bättre nytta än att brännas av finnarna. Klagomålen kom från Ångermanland och Hälsingland i norr till Värmland och Närke i söder.

Det första riksdagsbeslutet med förbud mot allt svedjande utfärdades 1638 och gällde för Bergslagen. Redan samma år stod åtskilliga skogsfinnar inför tingen i södra Dalarna, inklusive finnarna på Väderbacken. En skogsordning med allmänt förbud i hela riket utfärdades 1647 (Montelius 1962:51-52). Svedjebruket, utövat av såväl finnar som svenskar, ledde till konflikter. Det är i tingsprotokollen, som svedjebrukets förekomst och utbredning kan följas. Svedjandet är den verksamhet inom jordbruket som oftast diskuterades vid tingen och oftast protokollerades i domböckerna. Det gällde då inte bara brott mot svedjeförbudet utan också beivrandet av stölder av sädeskärvar på avlägset belägna och svårbevakade svedjeländ, liksom krav på ersättning då hästar och getter hade ätit upp säden (Myrdal 1999:209).

Hänvisningar till domböckernas beskrivningar av finnarnas svedjande och hur detta ledde till konflikter och likaså till landshövdingars och jordbruksekonomers utgjutelser över det onyttiga och skadliga svedjebruket, som utövades av inte sällan lata och odugliga finnar, hör till de stående inslagen i litteraturen om skogsfinnarna (Löow 1985:56; P. Jonsson 1989:96-97; Bladh 1995b; Fornö 1998:304-305, 309-313; Krantz 1999:2). Finnarnas och finnättlingarnas svedjebruk är känt genom konflikter långt efter de första svedjeförbudens tid.

Twisten mellan finnarna på Väderbacken och patronerna och bokhållarna på Hinshyttans bruk under två, tre generationer gällde inte i första hand finnarnas skogsskövling utan deras äganderätt till torpen (Tigerstedt 1957:405-410). Finnarna i Bastmora i Husby blev däremot stämda till tinget 1633, därför att de hade fällt och bränt skog för nära de bofasta byarna (J. Carlsson 1999:21). Bastmora upptogs i början på 1600-talet av Olof Olsson och Per Söftringsson, eller Olof finne och Per finne (Olofsson 1982:15). Instämningen av finnarna på Väderbacken 1638 var nog lika mycket ett led i konflikten om ägandet som ett ömmande om skogen.

Beskrivningarna i den skogsfinska litteraturen av det finska svedjebruket synes under loppet av 1980- och 90-talen ha fastnat i en konventionell form, i vilken fyra olika typer av svedjebruk brukar beskrivas och namnges med finska termer (P. Jonsson 1989:92-94; Bladh 1995a:76-79; 1995b:123-126; Rideland 1998:77-78), vilka egentligen är etiketter konstruerade av den jordbruksekonomiska forskningen (Orrman 1995:97).

I Finland förekom svedjebruk under 1500-talet i hela landet. I väster och sydväst var det ett komplement till åkerjordbruket, medan det i det inre av landet i öster, i Karelen, Satakunta, Savolax, Tavastland och Österbotten, var den dominerade odlingsformen (Orrman 1995:95-96). Det är väl känt hur olika former av svedjebruk gick till på 1700- och 1800-talen (Orrman 1995:96-101). De sista svedjorna brändes på 1930-talet.

Även om svedjebruksformerna kan indelas i etiketterade typer är det karaktäristiska snarare variationsrikedomen. I det inre av Finland anlades svedjor i lövskog, till exempel alskog, blandskog och barrskog. Lövskogen kunde vara 12-15 år gammal eller 20-30 år gammal. Den fälldes och brändes sålunda flera gånger per århundrade. Barrskogen kunde vara

hundratals år gammal och aldrig förut svedjad. Träden kunde fällas samma år, året innan eller flera år före bränningen. Ringbarkning förekom eller förekom inte. Oftast brändes den fällda skogen året efter fällningen, men den kunde också brännas samma år eller två år i rad. Lövträden och barrträden kunde också fällas och brännas olika år på samma sved. Tidpunkterna för de olika arbetsmomenten växlade pragmatiskt under året och bestämdes både av lämpligaste tidpunkter med tanke på väder och skördeutbyte och av anpassningar till andra arbeten under jordbruksåret.

På svedjorna såddes råg, korn, rovor, havre, bovete, lin och vete, ibland i kombination med varandra. En eller två skördar var vanligt, men olika växtföljder i upp till 6-8 år förekom också. I de längre växtföljderna synes en eller ett par höskördar vara inräknade på slutet.

Svedjebbruk var således något högst varierat i Finland på 1500-talet. Det var det i den svenska delen av riket också. Svedjebbruk för odling av främst råg och rovor förekom i praktiskt taget hela landet (Myrdal 1999:50-51). Under loppet av 1500-talet ökade förekomsten av svedjebbruk efter uppmuntran från kronan. Ett enkelt svedjebbruk med fällning, bränning och sådd samma år ersatte ett äldre mera omsorgsfullt, men också mera arbetskrävande svedjande. Skördarna blev låga, men ett huvudsyfte synes ha varit att skapa betesmarker.

Svedjande var vanligt bland svenska bönder under tiden 1500-1800. Det totala utbytet var dock inte mer än några enstaka procent av de totala spannmålsskördarna. Uppgifter om upp till 10-25 % råg, och då rimligtvis svedjeråg, av det totala tondet finns dock undantagsvis (Jirlow 1955:28). Det skogsfinska svedjandet inspirerade svenska bönder att öka sin rågodling på svedjor under loppet av 1600-talet (I. Jonsson 1995:16).

I och runt de svenska byarna i Husby och Stora Skedvi finns tiotals markstycken och ägor, som i äldre tid hade namn som handlade om svedjande. I dag används bara några få av dessa namnen till vardags. De flesta namnen är upptecknade i början av 1900-talet eller excerperade från kartor från 1700- och 1800-talen: Ansta svedarna, Janjans sved, Landa svedjor, Lissveden, Millasveden (= sveden mellan ...), Myrsveden, Nyängssveden, Skommarsveden, Spansksveden, Syraks sved, Vintersveden och så vidare. När svedjandet, som har gett namn åt platserna ägde rum, går sällan att säga.

Moderna väl genomtänkta pollenanalyser i gynnsamma lagerföljder kan påvisa svedjebbruk. Ett exempel finns från Långrumpskogen i Västerbotten. En pollenanalys i en sumpig jordmån har visat att en granskog svedjades för rågodling på 1400-talet, varefter området användes för slätter och slutligen för bete fram till 1700-talet (Segerström 1995:43). Ett annat exempel finns från Persbo utanför Ludvika i Dalarna, där röjningsbränder efterföljda av rågodling förekom kring slutet av medeltiden. De röjda gläntorna användes för slätter och bete. I området fanns en kringvandrande mosaik med röjda, brukade och igenväxande partier (Segerström & Emanuelsson 1998).

I båda de beskrivna pollenanalytiska undersökningarna är det karaktäristiskt att svedjebbruket var en del i ett längre tidsförlopp tillsammans med skapandet av slätter- och betesmarker. Svedjandet syftade mindre till att ge spannmålsskördar eller skördar av rovor, utan

huvudsyftet var att skapa ängar och förbättra skogsbetet (Myrdal 1999:81; Tvensberg 1995c:66). Om detta skrevs det under det beskäftiga 1700-talet av jordbruksekonomer under merkantilismens inflytande och i Carl von Linnés anda (Danielsson 1747:4 §, 8 §):

Svedjandet är här mycket i bruk. Förutom det, att svedjandet befodrar ganska mycket boskapsskötseln, [...]

Svedjeland brukas här göras antingen uppå skogsbelupna ängar, till höfång; [...]; eller ock i skogsmarken, till mulbetets förökelse.

Med ”här” avses i citaten Ångermanland.

Under 1500- och 1600-talen förekom en myckenhet svedjande av varierat slag, i olika slags skog och med olika syften. Det nära samspelet med boskapsskötseln är påtagligt. Svedjorna blev goda ängs- eller betesmarker. Mera boskap kunde hållas, och det gav mera gödsel till de permanenta spannmålsåkrarna i inmarkerna runt gårdarna. Svedjebudet var en av förutsättningarna för de permanenta åkrarnas spannmålsskördar före konstgödseln. I detta sammanhanget är det svårt att entydigt hålla isär svedjebudet och röjningsbränning (Myrdal 1995).

Att svedja gammal granskog var däremot till skillnad mot svedjebudet och röjningsbränning i största allmänhet en finsk och skogsfinsk specialitet åtminstone kring 1600 och några årtionden framåt. ”Huuhta” eller ”huhta” var ursprungligen en beteckning för allt slags svedjande på olika finska dialekter (Ortman 1995:96). I de sentida lärda klassificeringarna har däremot termen inskränks till att bara beteckna svedjandet i gammal barrskog, oftast granskog. De äldsta beskrivningarna av huuhta-tekniken är från 1700-talet, medan tekniken själv är medeltida.

På 1700-talet tillgick huuhta-sved så, att de största granarna och tallarna ringbarkades något år före fällandet. Därefter höggs skogen ner på vårvintern och fick ligga och torra en sommar eller två. Sveden brändes i juli och såddes omedelbart i den ännu inte helt kalla askan och gärna lagom till ett mältreng (Tvensberg 1995a:139-140). Nästa höst skördades svedjerågen. Här har jag följt den klassiska beskrivningen (Bladh 1995a:78), men inom just huuhta-svedjandet är variationerna ganska små och synes vara yngre än 1500-talet (Orrman 1995:98-99).

Avkastningen från de huuhta-svedjade rågländen har tagit mytiska proportioner. Korntal om snarare hundratal än tiotal återges i text efter text. I enstaka nutida odlingsexperiment har den på svedjorna använda tuvrågen gett upp till 12 500 gånger (Tvensberg 1995a:141). Realistiska korntal är ungefär 10-40, men uppgifter om 100-120 gånger utsädet förekommer också. Det förutsätter idealiska väderförhållanden i näringsrik granskog, som svedjas för första gången (Bladh 1995a:79; 1995b:127-128; Orrman 1995:100-101). På svedjelanden användes dock mindre utsäde än på de permanenta åkrarna. Utsädet var 30-50 %

av det i åkrarna (Orrman 1995:100), och korntalen skall reduceras i motsvarande grad vid jämförelser med de permanenta åkrarnas korntal om 3-5 (I. Jonsson 1995:12). Svedjorna gav således mera än de permanenta åkrarna, men inte ofantligt mera, och utfallet kunde vara högst olika beroende på väder och vind (Bladh 1995b:127-128).

Det var mera de stora arealerna än de höga korntalen som gjorde huuhta-svedjandet lönsamt. Det var ett extensivt men ändå arbetskrävande jordbruk. Mycket folk behövdes till kritiska arbetsmoment som bränningen och skörden (I. Jonsson 1995:12-13).

Svedjerovorna, eller finnrovorna, var större än vanliga åkerrovor (I. Jonsson 1995:12-13), men om utbytet vet jag intet. Det finns folk som fortfarande odlar vad de kallar "svedjerovor". Dessa växer ovan marken, är platta och på undersidan skålformiga. De är köldtåliga och kan stå ute under vintern. Smaken är lite sötaktig (Israelsson & Höglund 1999). För mig påminner de om majrovor.

Omfattningen av rågsvedjandet kan försöksvis uppskattas utifrån tiondeskattelängderna. Det går att leta upp längder där skogsfinnarna betalade väsentligen mera spannmål i tionde än bönderna i slätt- och dalbygderna, och då råg jämfört med böndernas vete, korn och havre (Tvensberg 1995a:62). Variationen i tid och rum är dock stor. I några längder från Gästrikland har svedjerågen antecknats i en kolumn för sig av de skrivare som hade att räkna in spannmålstunnorna, när de levererades från de olika gårdarna och torpen i socknarna (Löow 1985:43-45).

I Gästrikland som helhet utgjorde svedjerågen enligt 1654 års tiondelängd 0,5 - 20 % i olika socknar. De lägsta procenten kan summeras i längderna för slättsocknar som Hille och Valbo. Den högsta procenten är uträknad för Ockelbo socken med dess finnbygd. Skillnaderna inom Ockelbo var dock stora. I centralbygden fördelade sig sädesslagen med 61 % korn, 30 % råg och 9 % svedjeråg. I marginalbygden med finnbyarna betalade man tionde med 100 % svedjeråg. Rågens betydelse i finnbygden kan följas ett århundrade framåt. Tiondet för 1670 betalades med 80 % svedjeråg och 20 % korn. Härefter antecknades inte svedjerågen för sig i en egen kolumn, men andelen råg angavs 1694 till 66 %, 1725 var den 38 %, och 1744 hade den minskat till 13 % (Löow 1985:Figur 11).

Skatt är inte riktigt detsamma som skörd, men betydelsen av svedjerågen för finntorpen och finnbyarna i Gästrikland framgår av längderna. Det kan tilläggas att torpen i Gästrikland upptogs ungefär samtidigt som torpen på Väderbacken, snarast lite tidigare (Löow 1985:Figur 5-7), och att svedjande i princip var förbjudet i Gästrikland efter 1647.

För Värmland har kunnat visas att svedjerågen gav skogsfinnarna ungefär samma skattekraft som åkrarnas spannmål gav de svenska bönderna i dalbygderna (Bladh 1995a:143-150). Så var det under några decennier närmast efter upptagandet av de första torpen vid mitten av 1600-talet. Om man fördjupar sig i tiondelängderna år för år och brukare för brukare är variationen i inbetalningarna av svedjeråg påfallande, och de riktigt stora inbetalningarna tillhör uppenbarligen torpens första tid (Bladh 1995b:128-130). Detta synsätt är i dag på väg att bli det dominerande (Aronsson 1995a, b) jämfört med den äldre forskningens framhävande av

rågsvedjandet som de skogsfinska torpens ekonomiska grund (t.ex. Rideland 1998:76-78).

Det skogsfinska svedjebuket hade det dubbla syftet att ge rågskördar och att öppna inmarker, slåtterängar och skogsbete. Det var röjningsbränning lika mycket som svedjebuk. Under den mulljord, som samlats i nedre kanten av åkrarna på finntorpet Avundsåsen i Södra Finnskoga i Värmland, finns två lager kol. Innan området blev permanent åker inom torpets inmark hade det brandröjts en eller två gånger. En tredje brandröjning ägde rum efter det att åkrarna hade övergivits. Hela sekvensen händelser ryms inom tiden ungefär 1650-1720 (Myrdal-Runebjer & Bladh 1995:141-144). Kanske bedrevs det svedjebuk på platsen, kanske var det röjningsbränder för anläggandet av permanent åker. Den eller de sista bränderna syftade rimligtvis till att förbättra betet eller slåttern på de inte längre plöjda åkrarna.

De skogsfinska torpens hushållning var beroende av boskapsskötsel, fiske, åkerbruk, svedjebuk och jakt, kanske ungefär i den uppräknade ordningen, förutom kolning, forkörning och dagsverken, då de låg i närheten av de under loppet av 1600- och 1700-talen allt längre ut i skogarna lokaliserade hyttorna och hamrarna. Skogsfinnarnas upptecknade och ännu bestående namngivning av sitt landskap visar deras anknytning till ett lågt liggande boskapsskötselns landskap. Över hälften av de i dag kända namnen från den skogsfinska tiden anknyter till sjöar, tjärnar och slåttermarker (Wedin 1999:43-45; cf. Wahlberg 1991; 1997). Det är väl osäkert om denna namnskatten speglar den äldsta skogsfinska tiden, men den pekar rimligtvis mot det som var av betydelse på kartritarnas och de kringresande folkminnesupptecknarnas tid (Wedin 1999:51).

Den följande beskrivningen sammanfattar den syn på finnbygderna, som diskuteras i dag. Det handlar om betesmarker och gödsel (Sundström 1998:175). I bilden fattas dock dynamisk förändring (cf. Wedin 2000b:5):

Typiskt för finntorpen var att man byggde gårdarna glest och ej tätt som i de gamla bondbyarna. Man valde höga och gärna sydvända lägen bl.a. för att undkomma frosten som smög omkring i dalstråken. Det uppodlade välvda krönet, *manen*, hade förhållandevis bördig och lättodlad finkornig morän och omgavs av hackslogar, svedjefall och myrodlingar. Åkerlapparna var små och låg nära gårdarna. Kännetecknande är de väldiga odlingsrösen som plockades ihop ur den steniga moränen.

För skogsfinnarna var boskapsskötseln huvudnäringen. Betet var gott på finnmarken. Trots att jorden i finnbyarna inte ger intryck av att vara direkt bördig, var dock avkastningen stor i jämförelse med centralbygden. Rågskörden kunde ibland bli så omfattande att försäljning kunde ske. Tillgången på gödsel var riklig, vilket tillsammans med svedjandet lär ha varit huvudorsaken till de rika skördarna.

Den på 1678 års karta över Väderbacken avgränsade inmarken måste ha öppnats genom röjningsbränder, och inom en radie om 2 km var all skog mer eller mindre nerbränd och i olika

stadier av regeneration. På den tiden fälldes och svedjades det för rovland. Kanske förekom också andra slags svedjor, eftersom allt svedjande utom rovsvedjor förbjöds av tinget 1678.

Fråga är hur 1678 års kartbild hade vuxit fram ur den gammelskog som fanns i området, då de fyra finska hushållen upptog sina torp 1608 där, ”seendes [...] der uppå att skogen på den tracten war tiockast, af den orsak att min sal. morfader, som af skogen sig ej fööda behöfde, hafwer de pespart” som bokhållare Bengt Persson på Hinshyttan skrev samtidigt som kartan ritades. Enligt domboken i Husby förekom rågsvedjande på 1630-talet, och det är rimligt att det då hade varit en väsentlig del av skogsfinnarnas försörjning och landskapsomvandlande verksamhet alltsedan nedsättningen 1608.

Den självklara vägen att gå vidare är sediment- och pollenanalys. Inmarkerna på Väderbacken avgränsas av Kroktjärn och Kvarntjärn (fig. 5). Förutsättningarna för att se uppdragandet av torpen och etablerandet av det på 1678 års karta ritade kulturlandskapet borde vara idealiska.

På sockenkartan från 1652 är Kroktjärn benämnd ”Gubbe Tjernerne” och Kvarntjärn kallas ”Gubbe Tjärnen”. På sockenkartan från 1650, som är bevarad i en kopia från 1656, står det ”Kroktiern” och ”[.]bbetiernan”. Namnen står olyckligt i skarven mellan två delar av kartan och går inte riktigt att läsa. På ytterligare en 1650-talskarta, som dock förefaller vara en avritning står ”Kocktiärnen”. Den närmast yngre karta från 1755 innehåller de två nutida namnen, ”Krok Kärn” och ”Qvarn Siön”. Det är en frestande tanke, att de dubbla namnen på 1600-talet återgår på att tjärnarna hade både svenska och finska namn. Efter hand stabiliserade sig bruket av bara ett svenskt namn på vardera sjöarna. När kvarnen byggdes, som har gett namn åt Kvarnsjön är inte bekant. Den är inte med i kvarnförteckningen från 1664 (Carlsson & Hyenstrand 1972:146).

För ögonblicket är det snarast bottarna av tjärnarna som är intressanta. Jag valde en borrhäls från norra delen av Kroktjärn för sediment- och pollenanalyser. Risken för att Kvarnsjöns bottensediment skulle vara störda av dammbyggen, kvarnen och genomströmmande vatten bedömdes vara större än för Kroktjärn, som inte har något tillflöde i hela den norra delen närmast torpen. Kvarnsjön har också mera grunda stränder i norr med kärr och vassbälten mot inmarken på Väderbacken. Bottensedimenten i Kroktjärn borde visa en mera ostörd bild av vad som har följt med ytavrinnande vatten från inmarkerna ut i tjärnen.

Den översta halvmeteren bottensediment i Kroktjärn omfattar tiden från i dag och tillbaka till någon gång i mitten eller slutet av medeltiden. Det finns inga bra och samtidigt lättanvända dateringsmetoder att använda för pollendiagram i så unga sediment, där önskemålet om dateringsnoggrannhet handlar om årtionden snarare än århundraden. Jag skall bygga mitt resonemang kring pollendiagrammet på en uppskattning av sedimentationshastigheten utifrån de historiskt kända årtalen, vilket innehåller ett uppenbart moment av cirkelslut.

Det är trivialt att det allra översta bottensedimentet på djupet 0 cm i diagrammet är från 1990-talet. Därutöver är årtalet 1608 intressant i sammanhanget. Då anlades enligt det bevarade nedsättningsbrevet och den på 1670-talet nedtecknade traditionen de skogsfinska torpen

på Väderbacken. Den händelsen borde synas tydligt i pollendiagrammet. Mitt förslag är att de första pollenkornen av sädesslagen i provet på 33 cm:s djup motsvarar detta. Då skulle djupet 35 cm, det vill säga mitt emellan provet på 33 cm med pollenkorn av sädesslagen och provet på 37 cm utan sådana pollenkorn, kunna ges årtal 1608. Sedimentpelaren 35 - 0 cm skulle därmed ha avlagrats 1608 - 1998. Den beräknade sedimentationshastigheten blir 11.1 år/cm.

Att dela in pollendiagrammet i avsnitt, zoner, med en pollensammansättning, som motsvarar karaktäristiska och olika växtsällskap är lättare. Växtsällskapen kan i sin tur förstås som olika slags odlingslandskap runt Väderbacken. Den beräknade sedimentationshastigheten kan användas för att sätta årtal på de olika landskapen. Om sedimentationshastigheten förutsättes ha varit lika stor genom hela den pollenanalyserade sedimentpelaren, så fås nedanstående resultat. Hur zonindelningen har gått till kommer strax att förklaras:

<u>Zon</u>	<u>Djup</u>	<u>Årtal</u>
A	0 - 7	1920 - 1998
B	7 - 27	1700 - 1920
C	27 - 35	1608 - 1700
D	35 - 47	1470 - 1608
E	47 -	- 1470

Dessa uppskattningarna är inte riktiga. Det allra översta sedimentet på Kroktjärns botten består av en lös ävja, som nästan ligger och guppar. Det fick tas upp med en sofistikerad specialprovtagare. På en halvmeters djup finns däremot en tämligen fast gyttja. Rimligtvis motsvarar samma antal centimeter högst upp en kortare tid än längst ner i den analyserade provpelaren. Att göra en uppskattning av hur årtalen måste korrigeras för denna effekt, konsolideringen av ävjan till gyttja genom trycket ovanifrån, är ett osäkert företag. Nedanstående försök är varken bättre eller sämre än något annat, förmodar jag. Den rätlinjiga sedimenttillväxten har i diagrammet räknats om till en uppskattad likformigt ökande tillväxthastighet. Det torde ge en bättre, men inte korrekt, bild av den pollenanalyserade sedimentpelarens ålder än tabellen ovan:

<u>Zon</u>	<u>Djup</u>	<u>Årtal</u>	<u>Korrigerade årtal</u>
A	0 - 7	1920 - 1998	1950 - 1998
B	7 - 27	1700 - 1920	1750 - 1950
C	27 - 35	1608 - 1700	1608 - 1750
D	35 - 47	1470 - 1608	1300/1350 - 1608
E	47 -	- 1470	- 1300/1350

Fortsättningsvis skall jag diskutera pollendiagrammet zonvis med början nerifrån med den äldsta zonen (tab. 9). Jag kommer att använda de korrigerade årtalen enligt den senaste

tabellen. Med deras hjälp kommer jag att diskutera pollendiagrammets serie av olika odlingslandskap i förhållande till de årtalsdaterade kartor och historiska händelser, vilka utgör Väderbackens skrifthistoria.

Tabell 9a. *Kroktjärn. Glödförlust och pollendiagrammets innehåll av vattenväxter, alger och kolpartiklar.*

Sedimentdjup (cm)	Glödförlust	Myr. spic.	Nuphar	Potamogeton	Sparganium	Bothryococcus	Pediastrum	Kol > 10 my	Zon
1	-					3	2	51	A
5	48				1	3	1	43	A
9	49		1	1		3	2	98	B
13	54					4	3	76	B
17	55					2	2	123	B
21	58					4	3	88	B
25	58					5	2	32	B
29	44	1	1			8	1	25	C
33	40			1		5	0	7	C
37	42			2	1	4	1	9	D
41	43	1		1		8	1	9	D
45	32			1	1	4	1	8	D
49	37		1		1	6	2	6	E

Glödförlust = viktsprocent; Myr. spic. = Myriophyllum spicatum (antalet pollenkorn, liksom Nuphar, Potamogeton och Sparganium); Bothryococcus, Pediastrum och kol >10 my = procent av summa AP + NAP

Zon E: - 1300/1350

Denna zonen omfattar bara det nedersta provet på 49 cm:s djup. Det visar pollenregnet runt Kroktjärn uppskattningsvis på 1200-talet.

Zon E skiljer sig från zon D genom sin artfattigdom och sitt lilla innehåll av örter, som är karaktäristiska för ett odlingslandskap. Enebuskar (*Juniperus*) saknas.

Möjligen speglar det enda pollenprovet i zon E hur landskapet runt Kroktjärn såg ut innan skogsbete, tjärbränning, kolmilning och annat hade börjat märkbart påverka skogen och växtligheten i trakten. Antagligen fanns det inte heller fåbodar. Det är osäkert hur gamla de första fåbodarna i de norra delarna av Stora Skedvi och Husby är (Hyenstrand 1972).

Zon D: 1300/1350 - 1608

Zonens nedre gräns utmärks av att artrikedomen i växtligheten ökar och av att enstaka pollen-korn av betes- och odlingsgynnade örter blir vanligare, t.ex. svartkämpe (*Plantago lanceolata*) och syror (*Rumex acetosa*-typ).

Tabell 9b. Kroktjärn. Pollendiagrammets innehåll av kulturlandskapsväxter.

Zon	Juni-perus	Gram.	Apo-phyter	Antal örntax.	Secale	Övr. cereal.	Plant. lanc.	Plant. major	Chen.	Urtica	Rum. acet.
A		4	5	16		1	1		1	1	6
A		3	1	11	1	5					5
B	2	5	3	18	3	12		1	1		19
B	4	1	8	19	1	10		4	2		20
B	3	3	2	15	2	5	1				9
B	4	5	4	15		9					20
B	3	5	7	14		4		1	2	1	12
C	1	2	1	11	4	2	1				7
C	1	1	2	11	2	1	2				1
D	1	1	2	10			1				2
D	1	2	3	8			2				2
D	1	2	3	7							2
E		1	1	3						1	

Juniperus, *Gram.* (= *Gramineae*) = procent av summa AP + NAP; *Apo-phyter* = antalet pollen-korn av *Chenopodiaceae*, *Cirsium*-typ, *Compositae liguliflorae*-typ, *Compositae tubuliflorae*-typ, *Cruciferae*, *Epilobium*, *Leguminosae*, *Melampyrum*, *Plantago lanceolata*, *Pl. major*, *Polygonum aviculare*, *Trifolium pratense*-typ, *Urtica*; *Secale*, övr. *cereal.* (=övriga *cereal*-typ (= *Avena*, *Hordeum*, *Triticum*-typ, *cereal*-typ)), *Plant. lanc.* (= *Plantago lanceolata*), *Plant. maj.* (= *Plantago major*), *Chen.* (= *Chenopodiaceae*), *Urtica*, *Rum. acet.* (= *Rumex acetosa*-typ) = antalet pollen-korn

Det är frestande att föreslå, att de enstaka för ett människoskapat landskap typiska växterna betyder att betande djur och skogskarlar började finnas inom Kroktjärns pollenuppsamlingsområde vid mitten av medeltiden, kanske från 1300-talet. De flesta pollen-kornen på botten av tjärnen, speciellt örtpollen-kornen, bör härröra från ett område med bara några kilometers radie runt provtagningsplatsen. Saken är inte helt enkel att utreda.

Torpen på Väderbacken anlades inte i helt jungfrueliga tasselmarker 1608. Det finns egentligen heller ingenting i de skrifthistoriska källorna som säger att så skulle ha varit fallet. Tvärtom antyder kanske Hinshyttans bokhållares berättelse från 1670-talet om hur skogen

hade sparats i hans fars tid, att det inte var det normala och att andra skogspartier i närheten utnyttjades för timmerhämtning, vedhuggning med mera. Om skogsbete förekom eller inte förekom före 1608 är oklart. Fäbodarna fanns 2-3 km bort mot nordost vid sjön Ålängen åtminstone sedan 1578, då en lagmansdom enligt bokhållarens på Hinshyttan anteckningar nästan ett århundrade senare visade, att de var upptagna olagligt nära bruket.

Tabell 9c. *Kroktjärn. Summakurvor och pollendiagrammets innehåll av träd.*

Zon	AP	NAP	Picea	Pinus	Betula	Alnus
A	93	7	14	51	21	5
A	94	6	9	56	20	5
B	90	10	14	53	19	8
B	89	12	12	47	18	6
B	92	8	15	49	14	8
B	90	10	12	39	19	12
B	90	10	6	47	18	13
C	96	5	10	53	20	9
C	97	4	7	60	21	6
D	97	3	9	56	22	7
D	97	3	9	52	27	5
D	97	3	9	49	30	4
E	98	2	8	44	36	6

AP (= *Alnus, Betula, Carpinus, Corylus, Fagus, Fraxinus, Juniperus, Myrica, Picea, Pinus, Quercus, Rhamnaceae, Salix, Tilia, Ulmus*) = procent av summa AP + NAP; NAP (= *Artemisia, Avena-typ, Calluna, Cannabaceae, cerealia-typ, Chenopodiaceae, Cirsium-typ, Compositae liguliflorae-typ, C. tubuliflorae-typ, Cruciferae, Cyperaceae, Empetrum, Epilobium angustifolium, Ericaceae, Filipendula, Galium, Gramineae, Hordeum, Leguminosae, Melampyrum, Plantago lanceolata, Plantago major, Polygonum aviculare, Potentilla, Ranunculus, Rosaceae, Rumex acetosa-typ, R. aquaticum, Secale, Succia-typ, Thalictrum, Trifolium, Triticum-typ, Umbelliferae, Urtica, Vaccinium; Picea, Pinus, Betula, Alnus* = procent av summa AP + NAP; övriga träd och buskar utgör tillsammans 2-5 %

Pollendiagrammet från Nyberget i Stora Skedvi har en liknande svans av enstaka betes- och odlingsindikerande pollen-korn före det första tydliga skapandet av ett odlingslandskap. Dateringen av det pollendiagrammet bygger på samma osäkra grund som för diagrammet från Kroktjärn, men också där pekar resonemanget mot 1300-talet (Welinder 1992b:92-93). Kanske finns ett mönster i utnyttjandet av skogarna norr om den äldre odlingsbygden i Husby och Stora Skedvi. Det kunde handla om hyttornas behov av träkol, arbetskraft och transporter.

Zon C: 1608 - 1750

De första pollenkornen av sädesslagen (*Secale* och övriga cerealier) finns på 33 cm:s djup. Därmed inleds zon C.

Pollenregnet i zon C skiljer sig i övrigt inte påtagligt från pollenregnet i zon D. Örtrikedomen är lite större, andelen pollen av örter i största allmänhet är lite större, och mängden pollen av syror ökar påtagligt överst i zonen.

Det är rimligt att åkrar för säd anlades i närheten av Kroktjärn under tiden för zon C. Jag har antagit att zonen börjar visa anläggandet av de finska torpen på Väderbacken. Pollendiagrammet tyder inte på att detta innebar någon stor förändring i landskapet. Skogen förefaller ha röjts bort i måttlig omfattning.

Mängden kolpartiklar i bottensedimentet är påtagligt större i det övre av de två analyserade proverna i zon C än tidigare. Det är naturligtvis frestande att anta att detta beror på förekomsten av svedjebränder runt Kroktjärn, till exempel svedjorna på 1678 års karta. Kolet kan emellertid också komma från torpens eldstäder och ugnar, kolmilor, tjärdalar och ifrån röjningsbränder för rovland och betesängar.

Dateringen av zonen övre gräns kan inte antas vara korrekt på mer än kanske 50-100 år när. Det är dock rimligt att pollenregnet i zon C kommer från det landskap som kartlades 1678. Runt Kroktjärn fanns då mest äng och betesmark. På lite längre avstånd fanns blandskog av björk och ungranar. Skillnaden i pollenregn mellan zon C och zonerna E-D är måhända anmärkningsvärt liten. Det är uppenbart att pollenregnet kommer från ett ganska stort område, inte bara från inmarkerna och de gamla svedjelanden närmast tjärnen.

Pollendiagrammet är inte finmaskigt nog, och dess tidsupplösning är inte fin nog, för att en första röjning av inmarkerna skall ha fångats. Det är emellertid intressant i ett skogsfinskt perspektiv att pollenkorn av råg (*Secale*) utgör 67 % av sädesslagens pollenkorn i zonen, medan råg utgör endast 13 % i resten av diagrammet. I nedre delen av zon B utgör rågen 0 %. Tanken att dessa procentvärden speglar ett äldsta skede av skogsfinskt rågsvedjande ligger nära till hands. Saken är dock problematisk.

Förutom råg är i zon C också belagt vete med två pollenkorn. Vete är självpollinerad till skillnad från rågen, som är vindpollinerad: Rågen ryker. Vete sprider därför betydligt färre pollenkorn än råg, och pollenkornen flyger sällan långa avstånd. De flesta stannar i axen och på marken i åkern. Det är vid skörden, transporten och inte minst vid tröskningen som pollenkorn av vete flyger omkring. De kan också med regnvatten, som rinner utefter marken i åkrarna, komma ut i bäckar och sjöar. Rågens pollenkorn blåser däremot direkt från axen ut i sjöarna.

Intressant är att tröskningen kunde äga rum på isen på sjöarna. Det är därför som Kallsjön i Järbo i Gästrikland heter som den gör. Det var kallt att stå och tröska ute på isen, berättar sägnen. Om detta var ett vanligt förfarande, så förklarar det gott hur pollenkorn av de självpollinerade sädesslagen har kunnat komma ut i bottensedimentet i sjöarna, när isen smälte

bort på våren. Förutom vete är också korn och havre självpollinerade.

Fördelningen av pollenkornen av sädesslagen i zon C säger inte att rågodling var vanligare än odling av vete och andra sädesslag. Det går väl heller knappast att dra den omvända slutsatsen. Däremot går det att med rimlig säkerhet säga, att rågodling var vanligare på 1600-talet, eller hur nu zon C skall dateras, än senare. Betydelsen av övriga sädesslag i förhållande till råg ökade också efter 1600-talet.

Zon B: 1750 - 1950

Gränsen mellan zonerna C och B är den tydligaste i pollendiagrammet. Den totala mängden örtpollen, NAP, ökar till det dubbla. Växtligheten blir artrikare, och i synnerhet förekommer en mängd ogräs, buskar och örter, som gynnas av ett öppet betes- och odlingslandskap, ett människoskapat landskap, t.ex. enebuskar, groblad (*Plantago major*) och syror. Ökningen av pollenkorn från enebuskar och gräs (*Gramineae*) pekar mot betesmarker. Ökningen av pollenkorn av sädesslagen och åkerogräs, t.ex. mållor (*Chenopodium*) pekar mot spannmålsodling på gödslade åkrar.

Dateringen av zon B är oklar. Den nedre gränsen infaller gissningsvis på 1700-talet. Det skulle vara landskapet i kartorna från 1812 och 1867 som speglas i pollenregnet i zonen. Den äldre kartan visar stenröjda åkrar runt fyra torp, och den yngre visar samma åkrar runt tre torp. Närmast Kroktjärn finns ängs- och betesmarker.

Dessvärre saknas bra kartor från tiden mellan 1678 och 1812. Den omfattande stenröjningen av åker i inmarkerna synes dock ha ägt rum under 1700-talet. Mot slutet av århundradet började man smida nya mullvändande plogar och man började odla enligt genomtänkta växtföljder i södra Dalarna (Ronsten & Samuelsson 1972). Det var en tid av effektivisering och expansion i jordbruket i hela södra och mellersta Sverige, en jordbruksrevolution som startade vid mitten av 1700-talet (Gadd 2000:11-12, 233-249, 305-311). Gissningsvis är det förändringar av detta slaget också på Väderbacken, som betingar gränsen mellan zonerna C och B.

De två bouppteckningarna från Väderbacken (kap. 5.5) kan antyda förändringarna i jordbruket under loppet av 1700-talet. De är från 1697 respektive 1763. Det intressanta i sammanhanget är att alla byggnader på ett torp räknas upp vid de båda tidpunkterna (tab. 10). Uppenbarligen ökade mängden hus. Notabelt är i synnerhet ökningen av förrådshus för hö. Detta kan antyda hur produktionen var större i ett effektivare jordbruk 1763 än 1697.

Den nya sortens jordbruk runt Kroktjärn påverkade också vattnet i själva sjön. Zongränsen sammanfaller med en ökning av glödförlusten. Det betyder att bottengyttjans innehåll av växt- och djurlämningar har ökat. Det mesta är alger och andra små växter och djur, som således har funnits i vattnet i större mängder i zon B än tidigare. Vattnet var näringsrikare och den organiska produktionen större. Förändringen i vattenmiljön syns också i algfloras sammansättning. Mängden av näringskrävande *Pediastrum*-alger ökar, medan *Bothryococcus*-

alger minskar. Också mängden nateväxter (*Potamogeton*) och kaveldun (*Sparganium*) är mindre i zon B än tidigare.

Förändringarna i vattenmiljö i Kroktjärn förklaras enklast med att den ökade näringshalten i vattnet beror på läckage från gödslade åkrar och från boskap i hagar längs stränderna. Allt pekar mot införandet av ett intensivare jordbruk på torpen på Väderbacken under loppet av 1700-talet.

Mängden kolpartiklar i bottensedimentet i Kroktjärn är som störst i zon B. Gissningsvis hänger det samman först och främst med att antalet kolmilor i skogen var som störst.

Tabell 10. Väderbacken. Byggnaderna på två torp enligt bouppteckningar. Torpen är inte självklart samma.

	1697	1763
Stugor	2	2
Fähus, stall	3	3
Lador	1	1
Bodar, härbrän o.dyl.	5	5
Ängslador		3
Smedja		1

Det kan ha sitt intresse att summera fördelningen av pollenkornen på de olika sädeslagen i zonerna C och B, även om det säger måttligt om vilka sädesslag som odlades mest (tab. 11). Möjligen kan det antyda en förändring från dominerande veteodling till en större vikt vid korn och råg under loppet av zon B. Saken är emellertid problematisk. Pollendiagrammet förefaller att orimligt överbetona veteodling och underskatta havrens betydelse (Eriksson 1972). Återkomsten av rågen i övre delen av zon B speglar däremot dess betydelse i det mot slutet av 1700-talet nya rotationsjordbruket (Ronsten & Samuelsson 1972:95-97).

Zon A: 1950 - 1998

De två översta pollenproverna är särskilda som zon A. I denna zonen saknas enebuskar, och ogräs och andra örter karaktäristiska för ett öppet odlingslandskap är mindre vanliga än i zon B. Också förekomsten av sädesslagen är mindre, liksom mängden kolpartiklar.

Pollenregnet i zon A har fallit under 1900-talet, eventuellt enbart under århundradets senare halva. Under den tiden har det inte bedrivits jordbruk på Väderbacken. De öppna markerna granplanterades på 1950-talet. Milorna slutade att brinna. Det är detta som lite otydligt syns i pollendiagrammet.

Tabell 11. *Kroktjärn. Antalet pollenkor av de olika sädeslagen i sjöns bottensediment.*

	Råg	Vete	Korn	Havre	Obest.
Zon A	1	4		2	
Zon B, 19 - 7 cm	6	13	7		7
Zon B, 27 - 19 cm		9	2		2
Zon C	6	2			1

Pollendiagrammet från Kroktjärn har egentligen mycket lite att säga om den första skogsfinnska tiden på Väderbacken, utöver vad som framgår ur kartorna och de skrifthistoriska källorna. Det kan dock sägas att vid nedsättningen 1608 var trakten runt vad som då kallades Gubbtjärnarna inte orörd urskog. Området hade brukats för hämtning av virke, ved, tjära och träkol i några århundraden, kanske också för skogsbete. Möjligen är det riktigt, som bokhållaren på Hinshyttans bruk skrev på 1670-talet, att just Väderbacken hade skog, som hade fått stå i fred i någon generation.

De finska hushållen röjde en inmark för äng och bete under de första åren efter 1608. Pollendiagrammet visar att permanent åker också anlades relativt tidigt. Om omfattningen och arten av svedjeland säger pollendiagrammet inget utöver vad 1678 års karta visar. Antydningvis förekom svedjeråg.

Under 1700-talet, sannolikast kring mitten av århundradet, omorganiserades jordbruket på Väderbacken. Åkerarealen utökades och stenröjdes. Plöjningen intensifierades på gödslade åkrar och vallodlingar. Väderbacken fick karaktären av en by med bondgårdar, efter att tidigare snarast ha varit en samling torp med ängs- och betesmarker, små åkrar och därtill boskap och rovland i den omgivande skogen.

Mot mitten av 1900-talet lades jordbruket på Väderbacken ner. Skog planterades i den månghundraåriga inmarken, på åkrar, vallodlingar och beteshagar.

Bättre än pollendiagrammet från Kroktjärn vore förstås ett diagram från svedjelanden själva. Kyrksveden är utsatt på flera kartor allt ifrån 1678 till den senaste ekonomiska kartan. Texten till den första kartan anger att det var en gammal sved utan uppväxande skog.

Inom Kyrksveden finns en liten myrmark med några få decimeter torv över omrörd morän. Nederst är torven gyttjig och dyig och innehåller rikligen sot och kol, liksom moränen i sin översta del. En tanke är att kalhuggningen och röjningsbranden tidigt på 1600-talet har lett till en försumpning av platsen för myren. Förutsättningarna för pollenanalys och för analyser av de förkolnade resterna av skogen och växtligheten före röjningsbranden, eller svedjeodlingen, skulle då vara ideala.

Riktigt säkert att allt träkol mot botten av den lilla myren skulle vara rester av de första finska torparnas röjnings- och svedjebränder är det inte. Träkolet härrör emellertid från en barrskog:

Tall	4
Gran	30
Obestämda barrträd	7
Ettåriga ris (blåbär, lingon, ljung)	4

I skogen växte kanske mest gran, men också tall och en undervegetation av ris. På platsen, som efter branden försumpades till en myr, växte inga ljuskrävande och konkurrensskyende örter, buskar eller lövträd. Intrycket är att Väderbacken var bevuxen av en tät grandominerad barrskog. Pollendiagrammet från myren antyder något av hur förändringen ägde rum, då torpen anlades (tab. 12).

Då torvbildningen började i myren växte på platsen björk och al. De senare träden växte gissningsvis på den blöta försumpade marken, medan Kyrksveden i övrigt hade vuxit igen med björksly. Tiden för torvtillväxten kan inte anges, men uppenbarligen speglar polleninnehållet tiden efter det att granskogen hade brandröjts och en ny krattskog hade vuxit upp på platsen. Det var sant som de samtida dokumenten berättar, att granskogen var borta och inte hade kommit tillbaka. I dag finns däremot återigen en barrträdsdominerad skog.

Tabell 12a. *Kyrksveden. Summakurvor och pollendiagrammets innehåll av träd.*

Zon	AP	NAP	Picea	Pinus	Betula	Alnus
14	96	4	18	29	26	15
12	98	2	18	19	37	16
10	98	2	15	21	42	14
8	98	2	18	24	36	14

AP (= Alnus, Betula, Corylus, Fagus, Picea, Pinus, Salix, Tilia) = procent av summa AP + NAP; NAP (= Artemisia, Calluna, cerealia-typ, Crusiferae, Cyperaceae, Epilobium angustifolium, Ericaceae, Filipendula, Gramineae, Hordeum, Plantago lanceolata, Plantago major, Ranunculus, Rosaceae, Rumex acetosa-typ, Triticum-typ); Picea, Pinus, Betula, Alnus = procent av summa AP + NAP; övriga träd och buskar utgör tillsammans 6-8 %, väsentligen Corylus och Tilia

Tabell 12b. Kyrksveden. Pollendiagrammets innehåll av kulturlandskapsväxter.

Zon	Gram.	Apo- phyter	Antal örttax.	Övr. cereal.	Plant. lanc.	Plant. major	Rum. acet.
14	5	1	13	6		1	1
12	5		9				1
10		1	6			1	
8	1	2	10	1	1	1	1

Gram. (= *Gramineae*) = antalet pollen Korn; *Apo-phyter* = antalet pollen Korn av *Plantago lanceolata*, *Pl. major*; *Secale*, *övr. cereal.* (=övriga *cereal*ia-typ (= *Hordeum*, *Triticum*-typ, *cereal*ia-typ)), *Plant. lanc.* (= *Plantago lanceolata*), *Plant. maj.* (= *Plantago major*), *Rum. acet.* (= *Rumex acetosa*-typ) = antalet pollen Korn

Innehållet av kulturlandskapsväxter i pollendiagrammet från Kyrksveden är långt fattigare än i diagrammet från Kroktjärn. Vad som finns pekar mot att torven skulle ha bildats under den tid som motsvarar zon B i det senare diagrammet (tab. 9), det vill säga ca 1750-1950. Pollenkornen av sädesslagen kan ha flugit till myren från åkrar helt i närheten eller längre bort ifrån. Det är notabelt att pollen Korn av råg saknas. Vid tiden för pollen Kornens inlagrande i torven fanns inga rågsvedjor på Kyrksveden eller närmast omkring. Antagligen kommer dock huvuddelen av pollen Kornen i torven från ett mycket litet område, kanske bara några tiotal kvadratmeter. Pollen Korn flyger inte långa vägar nära marken och hamnar i små torvmarker med krattskog.

Pollendiagrammet från Kyrksveden visar att platsen på 1700-talet, eller kanske på 1800-talet, inte längre var en öppen åker eller betesmark utan hade vuxit igen med lövsly och försumpats. Träkolet på botten av myren pekar emellertid mot hur en äldre granskog dessförinnan hade brandröjts. Kanske blåste något rågpollen Korn från Kyrksveden ut i Kroktjärn under tiden för zon C i pollendiagrammet (tab. 9). Det är inte veterligt.

Det går således att utifrån de befintliga källorna påvisa att de finska hushållen på Väderbacken i ett första skede snart efter 1608 skulle ha bedrivit svedjebbruk för odling av tuvråg. Källorna - kartor, träkol, pollendiagram och diverse byråkratisk kvarlåtenskap - berättar om torp med boskap, betesmarker, åkrar, svedjeland och rovland. Det är emellertid samtidigt tydligt att källorna inte är tillräckligt finmaskiga för att fånga just åren närmast efter 1608. Vad som hände de åren får utläsas indirekt ur de skrifthistoriska källorna.

Per Månssons, Lars Henrikssons, Jöns Henrikssons och Anders Erikssons nedsättningsbrev från 1613 innehåller en viktig passage, som mer eller mindre likalydande finns i alla bevarade brev av samma slag (Waaränen 1874:207):

Och sedan the ähre skatlagde, skall ingen hafwe macht att fördrifue them ifrån deres nederlagde arbethe; the skole och warde skatlagde Siundhe årett effter dette dato, [s]om the förbe:de Torpeställen först hafwe optagit.

De skogsfinska torparnas nedsättningsbrev skulle vara undertecknade av kungen, senare av en kunglig tjänsteman. Hertig Karl, den blivande Karl IX, undertecknade på oklara juridiska grunder nedsättningsbrev i travar. Brevet innebar ett tillstånd att anlägga ett torp och inget annat (Stenman 1998:50-52). Torparna fick ett antal skattefria år av kronan. Sex år var vanligt, nio kunde förekomma, och torparna på Väderbacken fick enligt deras brev sju år. Det var en vanlig missuppfattning bland skogsfinnarna, att deras brev gav dem äganderätten till torpen och marker och skogar runtomkring. Det är det i den skogsfinska litteraturen också (t.ex. Rynebo 1999:37).

Under de skattefria åren skulle torparna uppföra byggnader, anlägga åkrar och stänga gårdsgård. Om investeringarna bedömdes som tillräckligt omfattande i en besiktning blev torpen skattlagda genom beslut på tinget (Stenman 1998:48-49). Riktigt hur skattläggningen gick till och vad den äganderättsligt innebar är inte helt lätt att utreda. Variationen inom landet i tillämpningen av lite dunkla rättsregler var stor (1998:52-57).

För torparna på Väderbacken resulterade nedsättningen och skattläggningen i ett århundrade av processer (Tigerstedt 1957:405-410). Det är bakgrunden till det relativt goda skrifthistoriska källäget kring Väderbacken. Bokhållaren Bengt Persson på Hinshyttan, som var den andra parten i processen under några decennier, har efterlämnat omfattande anteckningar om förhållandena kring nedsättningen och decennierna närmast därefter. Det är visserligen partsinlagor, men då de någon gång kan jämföras med anteckningar av kyrkans och kronans skrivare i deras byråkrati ger de ett tillförlitligt intryck, åtminstone i vad som inte är uppenbarligen ojjande formuleringar.

Bengt Perssons ”Een sanferdigh Deduction om Wäderbacketorpens beskaffenhet” innehåller hänvisningar till två handlingar, som handlar om torpens äldre tid:

A:o 1619 då min sal. moder återkom ifrån Rumbolandet samman wigder med min sal. fader, då begynte sal. fader taga i acht gårdsens rätt, och igenom lagh och rätt bekom bådhe härads- så wäl som lagmans domar på B:te torp att dee liggia på gårdsens mark och uthwägar, och därför höra honom och hans arfwingar till; hafwer altså för sin gamble Cronan bewiste krigstienst blifwit benådad med lifstijds frihet på samma torp, och [...]

A:o 1670 Aug. 18: Kongl. Kammar Archivi Insp. wälb:de Per Perssons Attest utwisjar: - att finnar på Wäderbacken A:o 1619 först äre i Cronans handlingar beräkade, [...]

Året 1619 var tydligen viktigt för finnarna på Väderbacken. Någon form av rättslig reglering av ägandet av torpen ägde rum. Det torde vara konsekvenserna av detta som kan utläsas ur en annan handling, som Bengt Persson hänvisade till:

A:o 1637 Maj 6: Landsdomarens Ingel Perssons häradsdomb bewijste att Per Månse hafwer för någre åhr sedan optagit ett torp på Wäderbacken, det han seder-mehre hafwer öfwergifwit, enär det blef skattlagdt, och torpet blef der igenom öde; [...] elliest förmäles i samma bref att Nembden wittnade honom på samma skogh hafwa giort obotlig skada.

Vad som än hände 1619 eller möjligen något annat år, så flyttade Peder Månsson tydligen bort. Också Anders Eriksson försvinner helt enkelt ur källorna. Eventuellt är en rätt och slätt "Anders" i mantalslängden för 1620 denne Anders Eriksson, som då skulle ha antecknats av sockenprästen för sista gången i listan över folk på Väderbacken. Samma sista anteckningsår gäller likaså för Peder Månsson.

Den enklaste slutsatsen är, att Peder Månsson och Anders Eriksson flyttade iväg omkring 1620, efter att ha haft sina torp skattefritt i sju år i enlighet med nedsättningsbrevets ordalydelse från 1613 räknat. Under den tiden levde de förhoppningsvis gott och gjorde "obotlig skada" på skogen enligt Bengt Perssons återgivande av en domboksanteckning. En frestande gissning är att de bedrev svedjebruk i den skog, som Bengt Persson kallade "tiockast". De flyttade bort, när tiden närmade sig för den skattläggning som krävde, att de hade byggt och röjt för ett vanligt jordbruk. Är det tillåtet att förslå, att de gick upp i svedjerök? Att de få anteckningarna om Peder Månsson och Anders Eriksson pekar mot några första år av storsvedjande på Väderbacken?

Kvar på Väderbacken blev de tre bröderna Henriksson, som tydligen med flit och långsiktig planering hade uppfört sig som Bror Duktig. De övertog de ödelagda torpen, och de utökade sitt innehav av torp genom att också röja mark vid Svartviken. De fortsatte dock också att hugga och bränna skog på fall för tuvråg. Lars Henrikssons son Lars Larsson åtalades för saken 1638, sin befattning som finnfogde till trots.

Arten av svedjandet omkring mitten av 1600-talet är beskriven i 1678 års karta och protokollet över den skogssyn, som förrättades 1679. I åtta punkter redovisade länsmanen och några nämndemän i det senare hur skogarna såg ut på olika håll runt Väderbacken. Två tillägg till de ovan återgivna beskrivningarna visar hur svedjandet på torpen inte bara avsåg svedjebruk eller röjning:

[...] åter ett nytt fall av Väderbacksfinnarna nederfällt och nyss bränt [...] och skadan var redan gjord, ty utlovade finnen att han skulle strax be:te kolved uppkola [...].

[...] är största delen av berget av finnen Henrik Larsson och hans söner avsvedjat och veden mestadels uppkolad [...].

Svedjandet fungerade i nära samspel med kolandet. De stammar, kraftiga grenar och stubbar, som blev kvar på ett avbränt svedjefall kolades. Gissningsvis blev inte skogen mera raserad av kolande ensamt än av kolande i kombination med svedjebbruk. Mängden producerad kol skilde sig kanske inte heller så mycket.

I handlingar från 1700-talet finns uttrycket ”milfall”. Förhållandet hade då blivit det omvända. Torparna sådde råg i fall som hade uppstått genom uttaget av kolningsved, enligt ett protokoll om ägouppe delning mellan torpen på Väderbacken från 1783:

[...] och där är ett gammalt milfall, som även nu soldaten Mygg får tillträda för vilka fall är ämnade till svedjeland, som Jan Sigfridsson får i detta år råg så, [...]

Torparna på Väderbacken utbildade under 1600-talet en ekonomi och arbetsgång, där de samordnade sitt traditionella svedjande med brukets behov. Förhållandet kan beskrivas som symbiotiskt. Det var till ömsesidig nytta. Förfarandet var i början av 1800-talet vanligt i stora delar av Dalarna (Levander 1943:350).

Som skall framgå så småningom såg emellertid företrädarna för Hinshyttans bruk inte gynnsamt på saken.

6.3. Fäboddar och skogstorp vid Svartviken

Det första torpet vid Svartviken upptogs omkring 1615-1620, eller enligt den geometriska kartans text från 1647:

Noch ett Nybygdt Torp för 30 åhr sedhan af mark och moo uprögdt och [...]

Torpet ägdes, i det tidiga 1600-talets problematiska mening, av Lars Henriksson, som bodde på Väderbacken. Han anlade således torpet i obrukad mark ungefär samtidigt som de föreslagna förändringarna ägde rum på Väderbacken efter 1619 med skattläggning och fränflyttning av två av de där 1608 anlagda torpen. Vid den tidpunkten bestämde sig Henrik Larsson, hans bröder, söner och sonsöner för att långsiktigt satsa på Väderbacken som släktgårdar. Nyanläggningen av ytterligare ett torp 2-3 km bort vid Svartviken torde ha varit en del i dessa planerna.

Ungefär fem år efter nyröjningen av Lars Henrikssons torp fick invånarna där, vilka det nu var, en granne då Simon finne anlade sitt torp:

Suurtwijken ähr itt Tårp Nyligen af mark och moo uptaget för 25 åhr sedan och [...]

Också detta torpet skulle således ha röjts i tidigare obrukad mark. För båda torpen använde kartritaren samma standardformulering, ”mark och moo”, som i det här fallet skulle kunna betyda skog eller kanske snarare bara oplöjd, obesådd och måttligt betespåverkad mark. Saken är emellertid mera problematisk än så.

På 1647 års karta ligger Simon finnes torp granne med ”en lijten fäbowall” (fig. 2). Gränsen utgörs av en fägata från skogen ner till stranden av Stora Lönnvattnet. Bortom den lilla fäbovallen ligger ytterligare ”en fäbowall”. Granne med Lars Henrikssons torp ligger ”en hårdwals täckt” och bortom den ”En Ny Inlagder sued”. Det är allt i allt sex ägor med olika brukare: de två finntorpen och fyra hötäkter för vilka finns angivna tre olika bönder nerifrån socknen som ägare.

Hårdvallsängen och svedjan intill Lars Henrikssons torp förefaller vara de senast röjda ägorna vid Svartviken. Båda är tecknade med lite buskar och kratt på kartan till skillnad från de övriga helt öppna ägorna. De var tydligen ännu inte helt röjda eller lika kraftigt nerbetade som de övriga ägorna. Svedjan anges dessutom speciellt vara nyanlagd. Frågan är vilka ägor som var äldst.

De båda ägorna intill Simon finnes torp är betecknade som fäbovallar. De värderades till relativt mycket hö sin litenhet till trots jämfört med de ägor som är betecknade som hårdvallstäcker eller bara täkter. Också i dag ger växtligheten intryck av att vara frodigast här. Platsen för dessa ängarna, som dessutom kanske någon gång gödslades av vallade nötkreatur, förefaller vara den gynnsammaste för just äng runt Svartviken. Det förhållandet säger dock inget bestämt om huruvida finntorpen eller fäbovallarna röjdes först.

Tabell 13. *Svartviken. Träkol och förkolnade frön i och under röjningsrösen.*

	Röse 1		Röse 2		Röse 3	
	Kollager	Rostjord	Kollager	Kollager	Matjord i röset	Rostjord
Gran	XX	XX	X	XX	X	X
Tall		X	X	XX	XX	XX
Björk		X	XX	X	X	X
Asp					X	
Fingerört				X		
Klöver				X		
Kovall				X		

X = förekommande art; XX = dominerande art

Inom, eller kanske i utkanten av, Simon finnes kringgårdade ägor finns ett område med några tiotal mycket små, oregelbundna röjningsrösen. De består egentligen bara av några få stenar uppkastade mot ett jordfast block eller hopade lite hur som helst. Det finns ingen åker markerad i närheten på 1647 års karta. Rösena skiljer sig emellertid uppenbart från de övriga

något hundratal odlingsrösena på norra sidan av Svartviken. De senare är meterhøga, många meter i diameter, eller lagda i enorma vallar. Det ligger mycket arbete med att skapa stenrøjda åkrar för häst och plog, senare traktor, bakom dessa rösena. De små, oregelbundna rösena förefaller att vara äldre än jordbrukets effektivisering under 1700-talet. Røjningskolet under de rösena bör kunna säga någøt om det äldsta människoskapade landskapet vid Svartviken.

Två røjningsrøsen på bara någøt tiotal meter ifrån varandra är undersökta inom vad som på 1647 år karta är Simon finnes torps inmark (fig. 6, nära C 18). Under båda fanns rikligen kol och sot, och detsamma gällde mulljorden närmast utanför kanten av rösena. Sammansättningen av träkolet med avseende på arter är ganska olika (tab. 13, røse 1-2). I rostjorden under det ena røset, det vill säga i den gamla markytan under røset, finns förutom träkol av gran och tall också barr, skott, blomax och näver. Intrycket är att förnan i en blandskog med mest barrträd, men också björk, har blivit nerbränd. Røjningskolet mellan stenarna i røset utgjordes av bara gran. I och under det andra røset fanns träkol av samma blandade sammansättning. Därtill fanns förkolnade frøn av fingerört, klöver och kovall.

Det är svårt att säga i vad mån røjningskolet hörrör från området första brandrøjning, och om den i så fall ägde rum då Lars Henriksson byggde sitt torp eller då Simon finne byggde sitt torp, eller vid någøt helt annan tidpunkt. Kolet kan naturligtvis också komma från upprepade røjningsbränder inom torpens inmarker med avsikten att förbättra gräsväxten i ängarna. De förkolnade frøna pekar mot en solbelyst, öppen mark. Om allt kol och alla frøna hörrör från en och samma røjningsbrand, så har den ägt rum i en betad blandskog.

Ytterligare ett røjningsrøse är utgrävt omedelbart invid grunderna E 32-33 nära Simon Finnes torp (fig. 6). Här borde möjligheten vara bättre för att røjningskolet under røset skall komma från området första brandrøjning omkring 1620-1625. Detta røset var 2,5 m stort och staplat av två, tre lager stenar.

Jordmånen under och strax utanför røset var densamma. Blekjord saknades så gott som helt, och rostjorden var omrörd. Inget sammanhängande sot- och kollager efter någøt røjningsbrand fanns som i de två tidigare beskrivna rösena. Här fanns bara enstaka kolbitar och sotfläckar i humusrik åkerjord. Det här røset förefaller ha lagts på platsen för mera långvarigt brukad åker, vilket gör träkolet mera problematiskt till sin karaktär.

Träkolbitarna utgjordes till övervägande delen av tall (tab. 13, røse 3). Därtill fanns gran men också lite björk och asp. Träkolet av tall och gran är kantigt och ofullständigt förkolnat och ger intryck av att till dels komma från rötter. En tanke är att det är skogsbrandskol, som inte är av anmärkningsvärd ålder. Björkkolet i den nedersta åkerjorden och i den omrörda rostjorden under røset var däremot rundat och genombränt. En spännande idé är att de kolbitarna hörrör från den första røjningsbranden, och att kolbitarna har blivit rundnötta när åkern bearbetats med årder under några år, innan stenrøset kastades upp.

Träkolet under røjningsrösena vid Svartviken pekar inte mot svedjebränder i gammal, tät ganskog eller blandad barrskog. Snarare pekar det mot røjningsbränder i mer eller mindre öppen, betespräglad blandskog med både barrträd och ljuskrävande lövträd och en örtmatta.

Det är emellertid inte oproblemiskt att säga att träkolet visar hur skogen och växtligheten såg ut vid tiden för anläggandet av de finska torpen kring 1620-1625. Träkolet tyder emellertid på att det ägde rum i ett område som redan var omskapat från gammelskog till skog präglad av skogsbete från fåbodar.

Träkolet under röjningsrösen vid Svartviken kan jämföras med det under ett röjningsröse vid Finnbacka i Rättvik i Dalarna. Den byns dokumentariskt kända historia började med att skogsfinnar anlade torp på samma sätt som vid Svartviken och Väderbacken tidigt på 1600-talet (Forsslund 1922:105-111; Lindström 1981). Ett röjningsröse ett stycke utanför byn är undersökt. Det ligger i ett område med några tiotal rösen, som kallas Puttilagrarna. Namnet är bildat efter namnet Puttilarönningen, som finns i närheten på skifteskartan över Finnbacka från 1828. Röjningsröseområdet finns däremot inte på kartan. Det är äldre än så, och hade gått ur bruk som åkermark vid tiden för skiftet. En frestande tanke är att det stenröjda området är en svedja från den finska tiden, som med tiden blev permanent åker.

Praktiskt taget allt träkol i och under röjningsröset bland Puttilagrarna är gran. Bland över hundratalet bestämda bitar av gran finns två bitar av vardera en och lingon, eller något besläktat ris (Dalarnas museums arkiv, Rättvik fornl. 281). Det är detta resultatet som är det förväntade vid klassiskt huuhta-svedjande i granskog. Ungefär samma artsammansättning visar också träkolet från Kyrksveden invid Väderbacken. Skillnaden i artsammansättning mot röjningskolet i rösen vid Svartviken är uppenbar.

Enligt 1647 års karta fanns fåbodar på flera håll runt Stora Lönnvattnet, till exempel tvärs över Svartviken. Fåbodförteckningen från 1664 upptar totalt 18 platser i Stora Skedvi socken. Av dessa låg över hälften vid stränderna av eller mycket nära Stora Lönnvattnet (Hyenstrand 1972:121-123). De finska torpen anlades i ett område, som bönderna på socknens gårdar var intresserade av och räknade som sitt. Huruvida det redan fanns fåbovallar med byggnader på 1620-talet på norra sidan av Svartviken är egentligen en öppen fråga, men det mesta tyder på att Lars Henriksson bör ha anlagt sitt torp efter diskussion och överenskommelse med bönderna. Kanske han till och med köpte rätten att anlägga torpet. Det var ett inte helt ovanligt förfarande (Stenman 1995:172, 1998:51).

Det är notabelt att det inte finns några domboksanteckningar om tvister mellan finnar och svenskar kring torpen och markutnyttjandet med avseende på Svartviken. Finnarna drog däremot en del inbördes stridigheter inför tinget. Roten till problemen tycks ha varit det förhållandet att Lars Henriksson anlade ett torp men aldrig bodde där själv. Det finns således inga belagda processer om svedjande för varken tuvråg, rovor eller något annat kring Svartviken. Lantmätaren, som ritade den geometriska kartan för jordeboken 1647, var bara intresserad av inmarken, varför inte heller hans karta har något att säga om svedjor.

Det är således en öppen fråga om torparna på Svartviken bedrev svedjebbruk. Klart är dock att de 1647 hade åkrar i inmarken. De värderades dock till mindre är en tunna spannmål vardera. Torpens hushåll hade sin försörjning på annat sätt. Vad som syns på kartan och i dess text är ängar och hö. Nära Svartviken finns också omfattande myrar. Två av dem bär fort-

farande namnet Slogmyran. Här fanns starr och gräs att hämta för vinterfoder. Det är dock oklart om det på 1600-talet gjordes av de finska torparna eller av bönderna som ägde tåkterna och fåbovallarna vid Svartviken.

Jag har inte lyckats skapa en fullgod bild av torpen vid Svartviken under de första ett eller två, årtiondena. Vid mitten av 1600-talet är det däremot rimligt att de båda torpen fungerade som skogstorp med vardera någon liten, stenröjd spannmålsåker, skogsbete, ängar och slogmyrar. Det förefaller vara allt.

6.4. Hö, kol, rovor och fisk

Svartviks Karlsson levde på den tiden då folk uppe i skogen blev legender och anekdoter. Han var känd för att vara jägare. När han tillfrågades hur många älgar han skjutit, brukade han svara ”en fem, tio stycken, så där”, och så tillade han, beroende på vem som frågade och om tillfället medgav: ”På lövlig tid, vill säga.”

Älgjakt torde dock ha varit något ovanligt för de första generationerna skogsfinnar. Älgar var sällsynta, tidvis fridlysta och i övrigt exklusivt kungligt och adligt byte. Domböckerna innehåller notiser om tjuvjakt, som detta exempel från Svärdsjö socken:

Finnen Knut Larsson i Swarnäs angafs at haf. en månad för nästförledne Währfrudag i fasten fällt en elgs kalf widh pass om 1 åhr, 3/4 mihl ifrån sitt torp, hwaröf. begiärdes straff för sådane djurs fällande. Finnen tillstodh detta, förbahr sig hafwa gått och söka efter biörnen, då hans hundar skole råkat på dhenne elgkalfen, den han skiöt, icka annat wetandes än det war en biörn, efter han aldrig skall sedt något sådant djur.

Ett småbruk i skogen var inte bara åkrar, slåttermarker och skogsbete. Det var ett mångsyssleri för alla hushållets medlemmar. Väderbacks Hilda, hustrun till den siste arrendatorn Karl Sundberg, berättade som gammal änka (Carlsson & Carlsson 1998:80):

Ungarna metade i sjöarna. Det blev för det mesta små stackare de fick. På en del abborrar fattades det en bit sedan man skurit av huvudet och stjärten.

I äldre tid var emellertid fisket så viktigt att ”Fiske och Fiskewatn” särskilt nämndes i nedsättningsbrevet, som Gustav II Adolf undertecknade i Garpenberg 1613. De skrifthistoriska källorna har eljest lite att säga om annat än vad som växte på inmarkerna runt torpen. Det var det som värderades av lantmätarna och som skattlades av fogdarna.

Torpen på Svartviken värderades enligt texten till geometriska kartan från 1647 till 6 respektive 8 lass hö och därtill 15/32 respektive 5/32 tunnor från åkrarna.

Skatteplikerna för torparna på Väderbacken står i 1667 års jordebok för Näsgråds län. Fyra torpare, Mats Markusson, Lars Henriksson, Jöns Henriksson och Päder Månsson, hade alla att ansvara för lika mycket:

Vindekörning	1 dag
Träkol	6 stigar
Dagsverken	6 dagar/år
Rovor	3 tunnor

Namnen på torparna ser överraskande ut. Peder Månsson var 1667 bortflyttad sedan länge, och om de båda bröderna Henriksson är de två som är nämnda i nedsättningsbrevet, så torde skattelängden ha varit bra inaktuell. Det fanns visserligen också en skara barnbarn Henriksson, ibland vilka fanns en Johan och en Lars, men de ägde aldrig torp på Väderbacken. Skattskrivarna på Näs kungsgård satte större pris på en välskriven än på en korrekt lista. Skattens storlek och art var det viktiga, och den är säkerligen rätt angiven för rätt antal torp.

Skattelistan visar hur torparna på Väderbacken, både finnättlingarna och brukets arrendator, var inordnade i Hinshyttans bruks ekonomi. De hade att vardera komma till bruket med häst en dag om året och utan häst sex dagar. Därtill skulle de leverera träkol, som bruket aldrig kunde få nog av, och rovor. Väderbacken var den enda byn inom långt avstånd som betalade skatt i rovor. Torparna upplevde den saken som orättvis och processade om det också, dock utan framgång. Ännu på 1720-talet betalade de rovs katt (J. Carlsson 1999:21):

för den trefnad och ymniga växt, som rofvor pläga hafva uti svedjefall, hvilken utslagspersedel dem allt stadigt vidhängt

... som det berättades för tinget i Husby 1729 i samband med en helt annan process, där torpen på Väderbacken var inblandade.

Utöver skatten gjorde emellertid torparna ytterligare dagsverken på bruket och utförde transporter med häst och vagn eller släde. De levererade till och hämtade ut ur brukets förrådsbodnar. Frågan hur de första en eller två generationerna finnar såg på Hinshyttans bruk kommer i tankarna.

Den vanliga uppfattningen är att skogsfinnarna sökte sig till öde granskogar, där de kunde svedja, jaga och fiska ostörda. Efter hand fick också bruken upp ögonen för rikedomarna i skogarna. Finnarna blev trängda, och med mer eller mindre lagliga metoder kom de att underkastas brukens ordning. De blev träkols- och transportskyldiga brukstorpore efter att tidigare ha varit sina egna (kap. 7.4). Det omvända förhållandet kan emellertid också prövas: Skogsfinnarna bosatte sig nära bruk, därför att det gav dem goda möjligheter till extra förtjänster som kolare, forkarlar och arbetsfolk.

Mitt emellan Hinshyttan och Väderbacken står på en sockenkarta över Husby från 1650-talet helt kort noterat: ”Här boor en hoop medh Finnar”. På platsen har lantmätaren ritat fyra svarta punkter av det slag som eljest markerar gårdar, torp, fäbodas och annan bebyggelse, men ingen efterlämnad byråkrati antyder att här skulle ha funnits något som varken de kyrkliga eller världsliga överheterna i övrigt haft något skäl att intressera sig för. Tanken ligger nära till hands att det rör sig om inflyttade finnar, som under en begränsad tid har bott på platsen och arbetat åt Hinshyttans bruk men aldrig har anlagt några torp som på Väderbacken.

Finnarna på Väderbacken tycks däremot ha haft ambitionen att hålla sig undan från bruket. De processade i ett århundrade om rätten att få vara sig själva, och några av dem flyttade bort, när brukspatronen började intressera sig för deras torp. De som bodde kvar kom, mer eller mindre frivilligt, att utbilda en försörjningsekonomi i nära samklang med bruket. Den ekonomin är gripbar i brukets räkenskaper från några år på 1670- och 80-talen. Den är också illustrerad på kartan från 1678 och i textbeskrivningen till kartan. Kartritaren och brukets bokhållare och räkenskapsförare intresserade sig dock bara för hushållen på Väderbacken såsom skattpliktiga, som kunder i brukets förråd och som kolare. Deras karta, anteckningar och kolumner med siffror ger således inte en bild av hushållens hela försörjningsekonomi och olika arbetsuppgifter. Det går emellertid att komma ganska långt genom att pussla samman många detaljer och läsa frikostigt mellan raderna.

Först kunde det vara lämpligt att se på arbetet, arbetsfördelningen och arbetsåret på ett småbruk som är bättre känt från sen tid. Myrbo Karin har skildrat året på ett torp under Norns bruk ett stycke söder om Hedemora på 1920-talet. Det handlar om hennes minnen från den egna uppväxten i familjen på torpet. Hon var 81 år, då hon berättade 1998 (Dagsverket 1998). Ett småbruk på 1920-talet var visserligen inte detsamma som ett skogstorp 250 år tidigare, men det kan framhäva mångsidigheten i arbetet och försörjningen, och inte minst kan det peka på hur ett hushåll var organiserat på ett sätt som byråkratiska räkenskaper knappast kan fånga.

Myrbo Karin hade mor och far, och två nästan vuxna bröder. Själva gick hon ännu i skolan under den tid som hennes minnen handlar om. Gården hade två hästar, tre eller fyra kor, får, höns och gris. Två hästar behövdes på en gård med tre karlar, som arbetade inte bara på den egna gården utan också ute i skogen och längs vägarna. Tidvis tjänade någon av sönerna dräng på annat håll.

Myrbo Karin har berättat vad hennes far gjorde, vad hennes mor gjorde, och ibland nämner hon särskilt vad hon själv eller bröderna gjorde (tab. 14). Ofta har hon emellertid skrivit att olika arbeten utfördes av ”vi”. Vem det var, och i vad mån hon själv deltog, framgår inte alltid. Jag har då fördelat detta arbete på de olika familjemedlemmarna efter hur andra arbeten utfördes. Arbetsfördelningen på Myrbo har därigenom kanske kommit att framstå som mera ensidig och konventionell än vad den faktiskt var.

Tabell 14a. *Myrbo. Arbetets årscykel i ett kolartorp på 1920-talet.*

	Far och söner	Mor	Liten dotter
Vinter	Köra timmer och massa- ved Köra träkol till järnvägs- stationen Ploga vägarna	Baka rågröd	
Vår	Köra ut gödsel på åkrarna Hugga ved till hushållet Hugga milved Laga kälkar, skaklar och seltyg Laga och byta ut delar av gårdsgården Harva och så på åkrarna Hämta utsäde vid järn- vägsstationen Se över liar och räfsor Slipa slåttermaskin- knivarna	Sätta potatis och så grön- saker	Sätta potatis och så grön- saker Sköta pusten i smedjan Dra slipstenen
Sommar	Slå och hässa höet Köra in höet	Komma med kaffekorg till slätterfolket	Delta i höslåttern Trampa på höskullen
Höst	Skära havren Tröska havren Köra potatis och grön- saker till källaren Höstplöjningen Köra in milorna, kola och riva ut	Binda havrekärvar Ta upp potatis och grön- saker Slakta grisen Salta, göra korv och sylta	Binda havrekärvar Ta upp potatis och grön- saker

Tabell 14b. *Myrbo. Det ständigt pågående, dagliga arbetet på ett kolartorp på 1920-talet.*

	Far och söner	Mor	Liten dotter
Hela året		Bära vatten till hushållet och ladugården Sköta djuren och mjölka Separera mjölk och kärna smör Alla inomhussysslor	Dra separatorveven Bära iväg smöret

Berättelsen handlar också mera om de arbetsuppgifter som rutade in året från vinter till vinter, mindre om de som hade att skötas dagligen och ständigt oberoende av årstider. Arbetslistan för mor i gården kan vid första ögonkastet se kort ut. Myrbo Karins knappa konstaterande om sin mor att ”naturligtvis skötte hon även alla inomhussysslor” döljer dock mycket, som syns i den nedskrivna eftertanken: ”Det är ofattbart hur mor kunde orka allt.”

För karlarna på gården var året lika cykel efter cykel. Jordbrukets tider och milorna, som skulle vara utrivna till jul, bestämde arbetsårets gång. Därtill kom ständiga transporter med häst, vagn och släde, för eget behov eller åt bruket. Far och söner var ständigt ute: på åkrarna, i skogen, efter vägarna.

Mor på gården lämnade sällan huset och tunet. Hon skötte köket, skafferiet, kläd-kammare, ladugården, mjölkhanteringen, potatis- och grönsaksland, och därtill deltog hon ute på fälten de brådaste dagarna, till exempel i havreskörden. Den lilla dottern, Myrbo Karin, gick i skolan men var nyttig på gården så snart tillfälle fanns. Under skolloven arbetade hon på gården, då mor var ute men kanske i övrigt också efter förmåga. På skolvägen fick hon med sig det nykärnade smöret till affären i Norn eller till torpets egna kunder.

Hushållen på Väderbacken kan gripas fatt i genom kvarlåtenskaperna från framför allt 1670-talet. Då bodde andra och tredje generationen inflyttade finnar i torpen, förutom svenska arrendatorer. Kartan från 1678 och bokhållare Bengt Perssons räkenskaper innehåller korta notiser, poster och upplysningar, som satta tillsammans visar konturerna av arbetet och försörjningen på småbruken, och någon gång en tillfällig händelse eller kuriositet som piggar upp de eljest enahanda listorna över dagsverken och leveranser av kol.

Både kartan och räkenskaperna visar naturligtvis endast vad som intresserade räkenskapsförarna på Hinshyttans bruk. Det handlar således inte om etnografiska berättelser om liv och kiv utan om datum, enkla sakupplysningar och siffror. De olika torpen har egna sidor i räkenskapsböckerna, så de inflyttade finnarnas torp kan betraktas för sig och de svenska arrendatorernas för sig. Däremot står det sällan vem som har utfört olika arbetsuppgifter, så kvinnors och mäns arbete kan sällan hållas isär. Datumen avser in- och utbetalningar av varor, tjänster och pengar, egentligen inte dagarna för händelserna. Det är bara att hoppas att böckerna fördes någorlunda i anslutning till att de inskrivna händelserna ägde rum. Om det var så, ger böckernas knastrigt enahanda listor över räkenskapsposter en inblick också i årets gång på torpen.

Henrik Larsson dog 1697. Bouppteckningen efter honom är den enda bevarade från Väderbacken före 1700-talet. Också den ger inblickar i hur ett torp såg ut.

Jag skall inte försöka rekonstruera en hel årscykel eller ett könsuppdelat arbetsmönster för de finska torpen på Väderbacken. Jag nöjer mig med att samla vad de gamla handskrifterna har att säga om arbete och möda under ett antal rubriker. Så långt möjligt har jag moderniserat de gamla beteckningarna och skrivsätten:

Ägoslag

Kartans täkter är i den beskrivande texten angivna som åkergården och ängar. Därtill finns inhägnade betesmarker varav några anges vara hästhagar. Utanför gårderna finns svedjeland. Det framgår dock inte av kartan och dess text i vad mån någon av svedjorna var i bruk på 1670-talet. Nedsättningsbrevet nämner också en äng utanför, ganska långt ifrån, inmarkerna. Om den ännu var i bruk är obekant.

Bouppteckningen efter Henrik Larsson upptar ”24 spannlande i både åker och äng”. Det skulle tillsammans vara ungefär 6 ha.

Också brukets räkenskaper nämner svedjor: ”Rogsweden”, ”Slogsweden”, ”Sweden”. Detta är platsbenämningar på ägor som tillhörde Hinshyttans bruk. I något fall är det klart att det bara var just en platsbenämning på 1670-talet: ”opskurit Rogen i Slogsweden”. Här hade ägan förändrat användning från slåttermark till rågåker. Andra gånger kan det vara mera oklart om namnet anger den aktuella användningen: ”halm som han bekom på Sweden”. Frågan huruvida svedjande förekom på 1670-talet får lämnas öppen. Det senaste citatet gäller för övrigt en av de svenska landbönderna.

En äga på Hinshyttan kallades ”Roglandet”. Kanske odlades där råg i gödslad åker. Eljest är det tämligen obekant vad som odlades.

Före 1670-talet hade svedjor anlagts av såväl de finska torparna, de svenska landbönderna som folket på bruket. Det tidigare citerade domstolsutslaget (kap. 6.2) tillät Henrik Larsson bara att svedja rovland från och med 1678.

Husdjur

Det ända slaget av husdjur, som syns i bruksräkenskaperna, är hästar. De torde ha betat i hästhagarna, och de var en förutsättning för den vindkörning som skulle utföras som skatt. Av detta kan ingen annan slutsats dras, än att skatteindrivarna och räkenskapsförarna var ointresserade av alla kor, grisar, får, katter och andra husdjur utom hästarna.

Bouppteckningen efter Lars Henriksson 1697 nämner däremot ett ”getfähus” och en ko till vardera två syskon. Antalet getter framgår inte, och det är inte helt klart att bouppteckningen nämner hela nötbosättningen.

Grödor

Vad som vuxit på Väderbacken och vad som vuxit på inmarkerna runt Hinshyttan kan inte alltid med säkerhet avgöras. Från torpen på Väderbacken levererades emellertid helt visst hö och rovor till brukets lador och bodar. Grödor som odlades på brukets ägor är råg, korn och lin. Strängt taget är de två sista bara angivna som utlämnade ur brukets förråd till landborna på Väderbacken, men rimligtvis kom de från brukets egna odlingar, liksom kålen i en tunna surkål.

I bouppteckningen står en kornlada, och ett utmätningsskvitto från 1679 nämner ”hö i ett härbre”.

Skrifterna har måttligt att berätta om grödorna på Väderbacken. Kanske säger de något om variation, kanske snarare något om ensidighet.

Ur skog och vatten

Nedsättningsbrevet för finnarna på Väderbacken nämner särskilt deras rätt till ”Skogh, marck, Fiske och Fiskewatn, när by och fierran, inthet vndantagandes”. Av detta syns mycket lite i de skrifthistoriska källorna från 1670-talet.

En gång lämnade Henrik Larsson in en hare till brukets kök, måhända till Bengt Perssons eget matbord. Fiske är osynligt utöver att det är nämnt att någon eller några av finnättlingarna var med och byggde en åldamm i Hinshyttan. Betydelsen av jakt och fiske i de finska torpens hushållning kan inte bedömas. En mössa med mårdskind utmättes från Henrik Larsson 1679. De svenska landborna hämtade ibland ut strömming på bruket.

Ur skogarna runt Väderbacken och Hinshyttan kom emellertid mycket annat: kol, ved, stubb, stockar, pottaska, näver. Somt av detta levererades till förrådshuset på Hinshyttans bruk. En del var skatt, en del fick torparna betalt för.

Manligt arbete

De skattskyldiga torparna på Väderbacken gjorde sina dagsverken väsentligen i juli. En gång står det uttryckligen ”åt mig på ången på sin kost, dagsw.” Dagsverken i juli avsåg deltagande i höslåttern. Till det arbetet kom både män och kvinnor från torpen. Räkenskaperna nämner inte kvinnorna vid namn. Det står bara att kvinnor deltog i arbetet. Någon gång står det speciellt att Henrik Larssons söner hade sina hustrur med sig på dagsverken.

Också i augusti gjorde torparna någon gång dagsverken. Då deltog de i rågskörden. Uttrycket ”opskurit Rogen” pekar mot att det var männen som gick med lie eller skära. Någon gång kunde karl och häst kallas ut i åkrarna i september.

Körningar med häst och släde utförde torparna först och främst under januari och februari. De fraktade bland annat järn och kalk från respektive till hyttan, och som platser dit de för nämns till exempel Falun, Horndal och Spjutbo. Ingen av dessa orterna ligger mer än 4 mil bort.

Kolning var en väsentlig del av arbetet på torpen. Skatt skulle betalas i kol, och torparnas penninginkomster synes också huvudsakligen ha kommit från försäljningen av kol. Torparna kolade således betydligt mera än bara till skatten. Detta kol såldes bland annat till Falun och Hosjö nära Falun.

Kvinnligt arbete

Skattelängder, jordeböcker, mantalslängder och annat från 1600-talet är så inrättade att kvinnor är anonyma eller osynliga. Detta gäller i hög grad för kvinnorna på Väderbacken. En enda gång skymtar en individ fram, då domboken, som fördes vid tinget i Husby 1638, berättar att "Olof Simonssons jänta" på Väderbacken hade blivit mökränkt av drängen Pål finne. Det kunde innebära både det ena och det andra och inte nödvändigtvis en våldtäkt. Huruvida det var en tragedi för den i domboken namnlösa flickan, utöver att saken kom till offentligheten och avhandlades inför tinget, står inte att veta. Det är för övrigt också lite oklart vem hon var, i det att den ende på Väderbacken i övrigt kände Olof Simonsson föddes på Svartviken 1631.

Det enda som kan utpekas som ett arbete, där kvinnorna på Väderbacken uttryckligen är nämnda som deltagare, är dagsverkena i slåttern. Då var kvinnornas närvaro så viktig, så att när kvinnorna i torpens hushåll inte kunde komma med lejde torparna kvinnor från andra hushåll. Räkenskaperna visar hur de någon gång hade med sig "en soldathustru".

I övrigt syns kvinnorna inte alls. Bakom en "fodrat wammalsmössa" och "bek:t ny lijn" går det väl att ana kvinnligt textilhantverk. Linet lämnades ut ur förråden på Hinshyttans bruk till ett av landbotorpen.

Självfallet hade torpen ladugårdar, stugor och täppor, där väsentligen kvinnorna arbetade, och arbetade nog så mycket, liksom Myrbo Karins mor, men av det syns inget i dokumenten från 1600-talets Väderbacken och Hinshyttan. Jämförelsen med mor och dotter på Myrbo skall dock göras med försiktighet. De uppenbart åtskilda könsrollerna och den könsuppdelade arbetsfördelningen, som är väl känd från det sena 1800-talets etnologi, växte fram med lönearbetet, penningekonomin och kommersialismen under loppet av 1800-talet. Innan dess var arbetet mera pragmatiskt fördelat mellan könen. Det gällde i synnerhet kvinnornas arbete, medan gränserna för vad som var accepterat manligt arbete var snävare och mera problematiska att utan skam och nesa överträda (Löfgren 1982; Elstad 1994; E. Johansson 1994:134-136). Denna pragmatism gällde inte minst i Bergslagen, där arbetarna i gruvor och hyttor nog så ofta var kvinnor (Henriksson 1994:126-135). Sextonhundralets svenska stormaktsambitioner skapade också ett kvinnoöverskott, som nödvändiggjorde mindre rigida gränser mellan könen i arbetslivet, i synnerhet för kvinnorna. Det har beräknats att 30 % av alla män under stormaktstiden dog i krigstjänst (Lindegren 1995:36). De som blev utskrivna återkom sällan från garnisonstjänsten eller krigsskådeplatserna på kontinenten.

Huruvida den brännvinspanna, som Bengt Persson, vid tillfälle tog i pant från Henrik Larssons torp opererades av Henrik Larsson, hans hustru eller någon annan får vara osagt, liksom vem som saknade pannan mest.

Kvinnornas arbetsuppgifter och plats i hushåll och samhälle synes ha varit måttligt olika i det inre av Finland och i Mellansverige på 1500- och 1600-talen (Lähteenmäki 1996:2-4).

Årscykel

Hinshyttans bruks räkenskaper tillåter bara att några få arbetsmoment placeras in i arbetsårets gång, och dessa är tämligen triviala. Kol, stockar och annat ur skogen kördes till Hinshyttan på vintern, som också var tiden för de flesta andra transporter. Slåtter och skörd ägde rum i juli respektive augusti-september. Haren lämnades in till bruksherrgårdens kök på juldagen och med sig tillbaka fick Henrik Larsson en remmare brännvin.

De svenska landborna

Då och då i det ovanstående har jag refererat uppgifter i räkenskaperna, som egentligen gäller de svenska landborna. Tilläggas kan att deras samröre med Hinshyttans bruk på två sätt skilde sig från de finska torparnas. Dels utförde landborna betydligt flera olika slags arbetsuppgifter än torparna på bruket, varvid de blev engagerade på flera olika tidpunkter under året. Dels hämtade landborna ut mera och flera olika sorters varor ur brukets förråd.

Landborna byggde hus och källare. De stängde gårdsgård, lagade hässjor, dikade och gjorde dagsverken med och utan häst. Den enda av dessa arbetsuppgifterna, som uttryckligen anges vara ett manligt göromål, är ”hängnat [...] kring om Roglandet”.

Landborna är antecknade för transporter under flera av årets månader, inte bara i januari och februari som torparna. Ur brukets förråd fick landborna som betalning bland annat kött, strömming, salt, korn, öl och lin. För torparna finns bara räkenskapsfört öl och brännvin. Till bruket lämnade landborna samma produkter ur skogen som torparna. Därtill finns en post ”halm som han bekom på Sweden”.

På ”Sweden” hade tydligen odlats säd. Det vore intressant att veta om det var ett svedjeland, som hade brandröjts för just den skörden eller om namnet ”Sweden” hade fastnat på en för länge sedan röjd åker. Posten infördes 1674.

Om torpen på Svartviken kan inget sägas utöver vad som redan är sagt om Väderbacken. Där fanns åker och äng, och vad därutöver fanns är inte bekant.

De skogsfinska torpen på Väderbacken karaktäriserades på 1670-talet av en varierad ekonomi i nära anknytning till Hinshyttans bruk. Dagsverken där och leveranser dit, utöver de som skatteplikten föreskrev, gav kontantinkomster eller kvittades mot varor ur brukets förråd. Huvuddelen av kolet synes emellertid ha sålts till andra köpare än Hinshyttans bruk. Närheten till bruket var ambivalent problematik.

De svenska landbornas årliga arbetsrytm och försörjning med allehanda varor var än mera knuten till och beroende av bruket. Detta måste i ytterligare högre grad ha gällt de hantverkare, soldater och andra egendomslösa som bodde till och från på Väderbacken.

För de nyfikna kan meddelas att ”Finnen Knut Larsson i Swarnäs” inte fick något straff. Han undslapp gå grund av oklarheter i lagstiftningen och lagtolkningen angående ”huru wida frijheeten om elgsiutande uthi Dalarne skall sträckia.”

7. LANDSKAPETS ETNICITET

Etnicitet är en vetenskap, och ett ständigt handlande utifrån denna vetenskap, om ”vi” och ”de andra”. Vetenskapen finns i den offentliga byråkratins dokument om Svartviken och Väderbacken. Kyrkoherdarna, lantmätarna, skattskrivarna och andra skrev regelbundet ner ordet ”finne” i olika sammanhang. De skrivandes attityder till dem som kallades ”finnar” syns däremot knappast, och än mindre syns det hur dessa attityder tog sig uttryck i handlingar i de dagliga, eller snarare i de mera sällsynta, mötena med finnarna. Något kan läsas mellan raderna, särskilt i dokument som är kvarlåtenskaper efter konflikter.

De skrivande var tämligen ensidigt svenskar. Finnarna förefaller visserligen inte att ha varit finskt inåtvänt tystlåtna, men de var måttligt skrivande. Det finns i alla fall måttligt att läsa i dag. Om således svenskarnas syn på de andra något kan fångas, så gäller det inte finnarnas syn på svenskarna som de andra.

Etnicitet är emellertid inte bara vetenskap och tankar om de andra, och ord och handlingar i mötet. Det är också att leva tillsammans men efter olika mönster, att ha olika språk, använda olika talesätt och namn, att organisera sig annorlunda. Det är något, allt eller inget av detta, och därtill kan etnicitet ibland synas som olika kläder, mat, hus och mångahanda andra saker. Mot slutet av kapitlet skall frågan ställas, om det fanns ett särskilt skogsfinskt landskap, som gick att se och uppleva då man vandrade mot, genom och bortom de finska torpens marker.

Etnicitet är ingen enkel företeelse utan ett begrepp som innehåller mångtydighet, komplexitet och konflikt (Jones 1997). De följande kapitlen kommer att spegla detta genom att vara till dels inbördes motsägande. Den etniska gränsen mellan finnar och svenskar på 1600-talet är inte, och var inte heller på 1600-talet, lättgripbar.

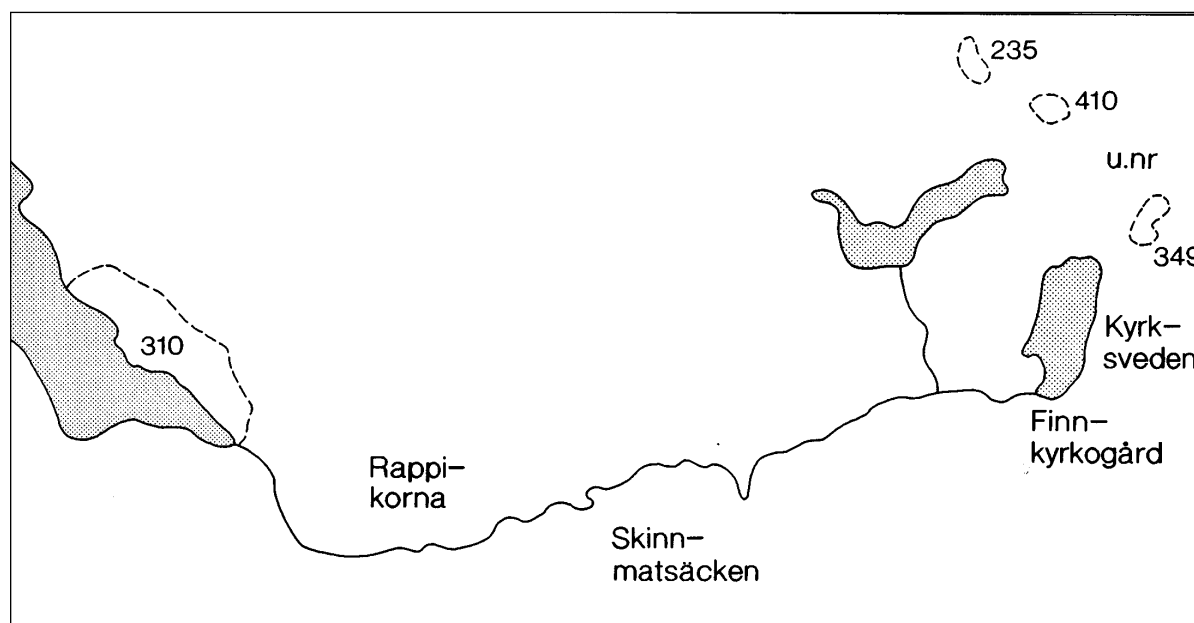

Fig. 15. Minnena av det finska landskapet mellan Svartviken och Väderbacken.

Saken underlättas inte av att dagens syn på etnicitet är en annan än 1600-talets. Redan under loppet av det århundradet ägde förändringar rum i synen på den etniska grupperingen av människor, men framför allt skedde grundläggande förändringar på 1800-talet. Då skapades den syn på folk och raser, som det sedan har varit mödosamt att ta sig ur under de sista decennierna av 1900-talet. Artonhundratalets konstruerande av den svenska nationen var av betydelse i sammanhanget. Uttrycket ”att vara svensk” ingick inte i vardagsspråket på 1600-talet.

7.1. Språket och namnen

Då man går närmsta vägen mellan Svartviken och Väderbacken passerar man ett skogsparti med en höjd, som i dag har namnet ”Rappikorna” eller ”Rappikkorna” (Ronsten 1972:75; Carlsson & Carlsson 1998:70). På 1930-talet upptecknades samma namn för Ortnamnsarkivet i Uppsala som ”Rappekunne”. Den senare skrivningen kan försöksvis ges en förklaring som ett finskt namn sammansatt av två ord:

fi. ”rapa” = sv. ”dy”, ”smuts” o. dyl., jmf. ”rappakalja”

fi. ”kunnas” = sv. ”kulle”, ”höjd”

Platsen skulle således av finnarna på 1600-talet ha getts ett namn, som på svenska skulle ha varit ”smutsberget” eller ”dynghöjden”, eller på modern svenska ”skithögen”. Detta är det enda namnet i de norra skogsdelarna av Stora Skedvi och Husby, som med rimlig säkerhet kan uppfattas som finskt. Gissningsvis har det en gång i världen funnits många flera. De har dock alla gått ur bruk och inte blivit nedtecknade eller eljest ihågkomna (fig. 15).

Kartorna och övriga källor från 1600- och 1700-talen innehåller uteslutande svenska namn. Anledningen torde vara, att landskapet redan före den finska inflyttningen var använt av svenskar sedan generationer tillbaka. Alla berg, sjöar, myrar, bäckar och andra märken i terrängen hade välkända svenska namn. De användes självklart av de svenska lantmätarna och administratörerna, inte de nya och svårförståeliga finska namnen. De senare kom inte att fastna på torp eller byar heller.

Stora Skedvi och Husby skiljer sig inte i detta avseendet från resten av sydöstra Dalarna (Wahlberg 1991:fig. 1). Finska ortnamn saknas eller är uppenbart sällsynta i den delen av Dalarna. I andra delar av landskapet är det inte så. ”Luossa” och ”Noppikoski” är väl de två mest välkända namnen i Grangärde respektive Orsa finnmark.

Det kan inflikas, att det finns ytterligare några få namn i Stora Skedvi och Husby, som vid första påseende ser anmärkningsvärt finska ut. En gård i Orrsta, Stora Skedvi, hetter ”Huttukarls”. Förledes är fascinerande likt de finska orden ”huttu”, som betyder ”mjölgröt”, och ”huhuhta”, som är benämningen på en storsvedja. Namnet skulle således kunna betyda ”svedjekarlens (gård)” eller ”grötätarens (gård)”. Det handlar emellertid om soldatnamnet

”Hurtig” och mansnamnet ”Karl”, som tillsammans bildar ett för Dalarna typiskt gårdnamn: ”Karls, som kommer ifrån gården ‘Hurtigs’, gård”.

Gården ”Rikilas” ligger i Djusa, Husby. Det är inte det finska släktnamnet ”Rikkinen”, som på finskt vis fått ändelsen ”-la” för att betyda ”hos Rikkinnen” och sedan ett genitiv-s enligt sedvänjan i Dalarna. Det är inte heller ”Rike Lars”, som har blivit sammandraget i det dialektala uttalet. Eljest är Rike Hindrik i Hästberg i Stora Tuna, Dalarna, känd från 1630-talet (Hansson 1997:10, 31). Gårdsnamnet kommer från det medeltida kvinnonamnet ”Richila”.

Detta är exempel på finskklingande namn, som inte är finska, liksom inte heller ”Turki myra” vid Dalkarlsboberget eller ”Pitan” i Östansjö, båda i Husby.

De finska namnen har förvanskats och många gånger blivit, om inte oigenkännliga, så omöjliga att korrekt härleda och översätta efter 300 års eller mera rådråkande av svenska tungor och skrivare. Namnet ”Neavita” i Viksjö, Ångermanland kan få vara exempel. Det finns åtminstone fem förslag till namnets ursprung (Norén 1985:251-252):

- (1) fi. ”näta” = sv. ”mård”; fi. ”viita” = sv. ”lövskog”, ”snårskog”
- (2) fi. ”navetta” = sv. ”fähus”
- (3) sv. ”nedanför vidden”, med dialektalt uttal och finsk accent = ”nea vitta”
- (4) ”nea” = dialektalt sv. ”nedanför”; fi. ”viita” = sv. ”lövskog”, ”snårskog”
- (5) fi. ”neva” = sv. ”sankmark”, ”myr”; fi. ”viita” = sv. ”lövskog”, ”snårskog”

Det finska språket fick aldrig något genomslag i skrift hos de svenska administratörerna, som hade att befatta sig med Stora Skedvi och Husby. För personer skrev de svenska namn, och för platser använde de genomgående de svenska namn, som rimligvis var i bruk redan innan platserna fick finska namn. Notabelt är att torpen vid Svartviken och på Väderbacken helt enkelt namngavs med de svenska naturnamnen, inte efter de finska brukarna.

Carl Axel Gottlund har i sin reportagebok från resan genom Dalarna och Värmland 1817 gett en bild av förhållandet mellan folket i skogen och dess närmaste överhet, bokhållarna på Svartnäs bruk i Svärdsjö, Dalarna. Det var samtidigt hans eget första möte med finnättlingar i Sverige (Gottlund 1984:71-74):

Jag ville redan i dag bryta upp för att besöka de närmaste Finnbyar; men på Bokhållarnes föreställningar det jag i afton skulle på bruket kunna råka en stor del af detta folk, då de hemkommo från herrgårdens arbete, och inställde sig på kontoret för att anteckna sina dagsverken m. m. stannade jag likväl kvar.

Hvad annars deras finska nationalitet beträffade, så medgaf väl de såkallade Bruksherrarne, att de kallas och låta kalla sig finnar, och troligen ursprungligen härstammade från ett finskt slägte; men att de numera blifvit så försvenskade, att intet spår af denna deras främmande extraktion mera återstår; allra minst i afseende

å språket. Åtminstone hade de allrig hört dem tala finska här på orten, och tviflade der före högeligen att de förstodo deraf ett ord, m.m.

Jag hade redan sett fjorton eller femton, till större delen gamla, karlar vandra in på kontoret, då äfven jag gick dit; och efter att hafva uppgifvit anledningen till mitt besök här på orten frågade jag om de voro de så kallade Svartnäs Finnar? ”Ja-a-a vist kallar man oss så må man veta”, svarade en bland gubbarne; och en annan: ”Vi ska fuller vara af the gammel finnslägta - förstår jag”. Då jag nu började fråga om de icke äfven kunde tala finska, nekade de alla därtill, och sade - att det finska tungomålet ”gått sop rent ut”. Detta föreföll mig besynnerligt; men tänkte jag, jag skall åtminstone försöka er, om ni ej förstå något ord; vände jag mig derpå till en gubbe, som såg mig ut som en gammal finne, och hvars brutna tal ännu mera røjde honom. Jag tilltalade honom skarpt på finska, och frågade på samma språk - om han ej begrep mig? Jag erhöill intet svar. Endast den till hälften öppnade munnen antydde hans stumma förvåning. Jag talade åter. En allmän tystnad. Man såg med förundran än på hvarandra och än på mig, liksom man icke vågade tro sina öron; Ändtligen brast bandet på den häftade tungan; och den gamle tilltalte mig med värdighet och vördnad på ett språk som flödade af vältalighet. Han kunde icke nog uttrycka sin förundran, sin förvåning, att af en främling få höra sitt modersmål. Ännum - af en Herreman.

De båda bokhållarena som härvid voro närvarande, voro förlägna, och stodo hvardera ganska flate. Först ville de göra sig muntra på Finnarnes bekostnad, men då vi, det oaktadt fortforo att tala Finska; märkte de snart att de voro bortbytte, och deras nöje tog hastigt slut.

Sådant var nu mitt första möte med detta folk, med hvilket jag sedermera kom i så många närmare relationer, och om hvars fordna, såväl som närvarande öden, tillstånd och förhållanden jag önskade upplysa såväl Svenskar som finnar; [...].

Kunde denna scenen ha utspelats på ett brukskontor, en pastorexpedition, i en lanthandel eller på en mönstringsplats två hundra år tidigare och skrivits ner av en universitetsutbildad resenär mot slutet av 1600-talets första tredjedel? Nej, av flera skäl inte. Det fanns ingen folkloristisk och språkvetenskaplig forskning, men framför allt fanns inte den begreppsbildning, som präglar Carl Axel Gottlunds text och som ingick i både hans och bokhållarnas tankevärld.

”Nation”, ”nationalitet”, ”folk” och ”språk” är begrepp, som inte fanns på 1600-talet på samma sätt som på 1800-talet. På ett underlag av fransk upplysningsfilosofi och tysk romantisk filosofi blev nationer och folk, avgränsade av ett gemensamt språk och en gemensam tradition, medvetandegjorda vid de nordiska universiteten i början av 1800-talet. Götiska

Förbundet bildades 1811. Erik Gustav Geijer diktade *Manhem*, *Vikingen* och *Odalbonden*. Esaias Tegnér manade svenskarna till nationell samling i patriotiska ordalag i dikten *Svea*.

I Finland utkom *Kalevala* i sin första form 1835 sammanställd efter upptecknade fragment av Erik Lönnrot. Ur traderade verser och strofer om en krets obestämt forntida hjältar i sagor och myter konstruerade han ett mäktigt nationellt epos. Det handlade om det finska folket, om vilket det började tryckas böcker i början av 1800-talet, t.ex. ”Finland och dess invånare” som är en översättning från tyska (Rühs 1827), i vilken uttryck som ”[f]inska folkets läge och tillstånd”, ”fornfinnarne”, ”nationen” och ”det fosterländska språket” var självklara på ett sätt som de inte skulle ha varit två århundraden tidigare.

1600-talet var en annan tid. Dess svenska maktstat hade inte idealet och målet att vara ett land med ett folk med ett språk (Svanberg & Tydén 1992:71-76, 391, 395-396). Det var ett område och en stat, som var den ekonomiska och demografiska basen för en elit av en häpnadsväckande liten grupp adelsfamiljer, som drev in skatter och dagsverken och som skrev ut soldater till inkomstbringande erövringskrig. Kronan och adeln organiserade en växande byråkrati, som i förening med den lutherska ortodoxins kyrka skapade ordning, lydnad och ekonomiska och militära resurser.

Inom denna maktstat fanns så många olika folk och språk som dess arméer och flottor förmådde erövra och behärska. Antalet språk var oräkneligt. Det talades svenska, finska, estniska, ingriska, karelska, lettiska, liviska, flera samiska språk, tyska, så småningom också danska och norska, i Delaware talades ett algonkiskt språk och på Gotland talades gutniska (Lombard 1994). Invandrare talade engelska, franska, nederländska, tyska, italienska och en del till. De svenska dialekterna från Småland till Älvdalen och Västerbotten var sinsemellan obegripliga, och de finska var inte mycket mera lika varandra (Hormia 1970). Ingen begrep jamtska. Denna spåkföribistring fanns att ständigt överbrygga i en tvåvägskommunikation mellan den väsentligen svensktalande överheten och dess undersåtar. Många var två- eller flerspråkiga: den egna dialeken och ett eller två riksspråk. Formella och informella tolkar uppträdde ständigt på kyrkbackar, i tingssalar, vid sidan av officerarna, då fogdar, lantmätare och andra administratörer besökte gårdarna och byarna, i bonde- och borgarstånden i riksdagen och vid otaliga andra tillfällen. Språk var mera funktionellt, mindre etnicitets- eller nationsskiljande (Svanberg & Tydén 1992:75-76).

Johan Rosenhane från Oppunda i Södermanland var landshövding i Viborgs län, Karelen och Kymmenegårds län 1645-1655. Till Viborgs län hörde bland annat Savolax, varifrån en stor andel av de svenska svedjefinnarna härstammade. I lappidariska dagboksanteckningar kan man se hur Johan Rosenhane hade att träffa folk från Savolax och själv resa runt i landskapet (A. Jansson 1995):

13 februari 1652	reste sådan aff till Sawolax
25 augusti 1652	Sände jag Trumpetaren till Giärt Leffwe igiän, hwilken drogh samma dag till Sawolax
28 januari 1653	Lieutenanten Swerdzfält ahnhölt om imission upå någhra godz uthi Sawolax
15 februari 1653	giorde migh färdigh till Sawolax reessan
10 augusti 1653	Röossen och Mårten Larss soon, togho affskied till Sawolax
2 januari 1654	Befalningsman Mårten Larss soon, kãm ifrån Sawolax
19 oktober 1654	Foghdarna iffrån Sawolax togho sitt affskieed

Johan Rosenhane förrättade utskrivningar av soldater i socken efter socken under sina resor i Savolax och deltog i domstolsförhandlingar. På slottet i Viborg mottog han deputationer och supplikanter och inspekterade truppavdelningar. Ingenstans i dagboken, utom i enstaka ortnamn, märks det, att Johan Rosehane administrerade ett väsentligen finsktalande område med stora dialektskillnader. För den svenska adliga eliten, som flyttade runt i den växande stormakten som militärer och administratörer, var mångspråkigheten en självklarhet, och för undersåtarna i socknar, landskap och provinser var det en självklarhet att möta överheten på andra språk än den egna dialekten. Savolax administrerades under 1500- och 1600-talen med självklarhet på svenska (Pirinen 1954; Walta 1996).

Finnfogden Lars Larsson (d. 1659) på Väderbacken hade som en av sina uppgifter just att vara tolk. Finnmarkerna torde eljest liksom maktstaten i övrigt ha präglats av att många kunde rådbråka både två och tre tungomål. De till Sverige överflyttade skogsfinnarna var inte på 1600-talet ovanliga genom sitt avvikande språk jämfört med grannar och överhetspersoner. Det var en vanlig situation i riket från Delaware till Karelen, från Småland till Sameland. Från just den svenska, och finska, bygden i Delaware finns en talande notis i ett brev (Craig 1993:7):

Thomas Pascal, a 1682 immigrant from Bristol, England, who lived adjacent to the Swedes at Kingsessing, wrote in January 1683 that "most of the Swedes and Finns are ingenious people: they speak English, Swead, Finn, Dutch and the Indian."

Att som gubbarna i brukskontoret vid Svartnäs bruk 1817 skämmas för och hemlighålla sitt finska språk var inte aktuellt under första halvan av 1600-talet. Försvenskingssträvanden från överhetens sida var inte heller aktuellt. Språk och dialekt var något pragmatiskt. Språk var tradition och kommunikation, modersmål och mångspråkighet.

Språkens nära sammanlänkning med folk, nation och stat är en senare uppfinning. Språk och etnicitet är mera problematiskt. Det talade modersmålet bär traditioner, som överförs från generation till generation. Skriftspråken bär de kodifierade traditionerna, historieskrivning och folklöre, som på 1800-talet blev medveten nationalitet. På 1600-talet fanns

mera av det förra, mindre av det senare. Språken och dialekterna hade inte samma värde-
laddning, känslomässigt och politiskt, som senare.

7.2. Finnkyrkogården vid Väderbacken

Folket i gårdarna och byarna närmast Väderbacken kan berätta om en finnkyrkogård. Den skulle finnas i ett skogsplanterat område tvärs över Kvarnsjön från Väderbacken sett (fig. 15). Skogsarbetarna, som planterade skogen på 1960-talet, tyckte inte att det kändes rätt att plantera skog på en kyrkogård. Med särdeles stor noggrannhet kan emellertid ingen längre peka ut kyrkogårdens läge, och inget finns längre att se i det aktuella området efter gravar eller gravmärken.

Landets skogar och marker är fulla av begravningsplatser, och berättelser och sägner om begravningsplatser. Det berättas om och pekas ut pestkyrkogårdar, kolerakyrkogårdar, krigskyrkogårdar, platser där mordoffer, företrädesvis unga flickor, och mördare har blivit begravda, platser där två kärringar har kastat sten på varandra tills båda stöp och många andra slags kyrkogårdar och begravningsplatser, inklusive finnkyrkogårdar. Frågan är, om finnkyrkogården vid Väderbacken är en vandringsägen eller en nästan bortglömd och försvunnen kyrkogård från de finska torpens tid.

De skrifthistoriska källorna visar, att människorna i finntorpen och de andra skogstörpen i Stora Skedvi och Husby begravdes på sockenkyrkogårdarna. Källorna har dock föga att säga om den första tredjedelen av 1600-talet. De ha likaså föga att säga om sägnerna, som på flera håll i landet berättar om hur man från skogen bar ner tomma kistor till kyrkan. Innan man kom fram till kyrkbygden fylldes kistorna med sten och mossa, som prästerna begravde på sockenkyrkogårdarna (Rideland 1998:146).

Hemma i finnbyarna satte man upp ”karsikko”-stenar med initialer och årtal, men om detta var minnesstenar eller gravstenar låter sig i dag inte avgöras. Exempel på sådana stenar finns i Björnberg i Ytterhogdal och i Sörnaggen i Ramsjö, båda i Hälsningland. I Malung i Dalarna ristade man på samma sätt i likstängerna, som mellan likfärderna stod i ett stenröse.

Vare sig man bar ett lik eller en tom kista från byn, så gjordes färden på vintern. Till dess begravdes de avlidna på sommarkyrkogårdar eller mellanbegravningsplatser. Sådana finns antecknade från flera finnmarker i Dalarna och Värmland (Grannerud 1995). Särskilt i Orsa finnmark, till exempel i Finnberget, Råberget och Unntorp, finns också riktiga kyrkogårdar för beständiga begravingar. Dessa är kringbyggda med stenmurar och anlades på sin tid med tillstånd från de kyrkliga myndigheterna. De är i allmänhet från början av 1800-talet. Hamra gamla kyrkogård fick tillstånd som mellanbegravningsplats 1757, och 1817 fick de första där sin sista vila. Prästen från Orsa förättade begravingar på Hamra kyrkogård halvdussinvis en eller två gånger om året (Lundin 1995:51-54).

Vanligare är emellertid att det bara finns sägner om kyrkogårdar i finnbyarna såsom i

Viksjo i Ångermanland (Norén 1985:155). Traditionen om en finnkirkogård i Björnåsen i Enviken i Dalarna har mer eller mindre skapats av kvällstidningsjournalisten Gösta Ollén, som numera själv ligger begravd där, medan traditionen om en finnkirkogård med namnet ”Korsbacken” i Lilla Björnmossen i grannsocknen Svärdsjö torde vara en lärd konstruktion utifrån något på en karta från 1748, som snarare synas vara en vägkorsning än ett begravningskors.

Hur långt traditionerna och sägnerna har verklighetsbakgrund går knappast längre att säga. En del av bakgrunden är dock en också av den moderna skogsfinneforskningen traderad syn på folket i finnbyarna, som en gång hade sin bakgrund i okunskap, misstänksamhet och rädsla för det främmande (Mattsson 1996:29):

Barnen gick odöpta tills de blev stora och liken begravdes här och där. Vid sockenstämman 1697 i Dalby angav Pål Larsson i Aspberget att fem lik blivit begravda där, ett förliden sommar, nämligen Staffan Staffanssons son, 16 år gammal, vilken av modern begrovs. Av de övriga begravdes två för 20 år sedan och två för 7 år sedan.

De inflyttade finnarna var, liksom svenskarna, sedan århundraden kristna och sedan generationer lutheraner. Deras kristendom och kyrklighet fungerade efter bästa förmåga och myndigheternas tvång ungefär som för svenskarna. Därtill hade de, också likt svenskarna, en rik uppsättning sedvänjor för alla livets skiften och situationer (Gothe 1943; Norén 1985:207-218), som i dag enklast kan benämnas vidskepelse, skrock och magi, men som en gång skapade överblick, ordning och förutsebarhet i ett svårförståeligt sammanhäng mellan människor och makter. De finska traditionerna och sedvänjorna skilde sig från de olika lokala svenska, som fanns i de trakter dit de kom. Därför blev de, på samma sätt som svenskarna pekade ut samerna, utpekade som trollkunniga. De kallades ”trollfinnar”. Uppfattningen fanns kvar länge (Rühs 1827:149):

Finnarne beskyllas af många för trolldom och andra gycklerier. I äldre tider rådde väl också bland dem en större vidskepelse, än hos andra Norska bönder; men nu är den nästan alldeles utrotad.

Själva kallade finnarna de mest kunniga för ”tietäjat”, som betyder ”vismän”. Trollfinnar av olika slag kunde inte gärna vara ortodoxa lutheraner. Därför berättades det hur barnen gick odöpta och liken grävdes ner här och där. Därför skapades vandringsägner med lite lagom bakgrund i svårigheterna att delta i gudstjänstlivet och de kyrkliga förrättningarna för människor, som var bosatta tiotals kilometer ifrån kyrkorna.

Kanske har det funnits en finnkirkogård i Väderbacken, gissningsvis och rimligtvis inte. Det finns många idéer om det avvikande, om de andra.

7.3. Sägen och verklighet

Kring det förra sekelskiftet, då människor ännu berättade historier för varandra, fanns det berättelser om finnarna i skogarna i Stora Skedvi och Husby. Hembygdsintresserat folk nedtecknade på 1960-talet de sista, som någon kom ihåg. De handlade om hur den olycksalige finnen Lott på Lottbo i nattmörkret sköt sin hustru i stället för en björn, och om hur platsen Skinmatsäcken, mellan Svartviken och Väderbacken, fick sitt namn efter ett möte mellan en svensk och en finnkvinna med ett barn på ryggen (fig. 15). Båda berättelserna har karaktären av vandrings- och förklaringsägnar, som berättas på liknande sätt på många andra håll.

Det går således en tunn tråd från 1600-talet till 2000-talet. Kunskapen om att det hade bott finnar i skogarna har aldrig varit borta. De sista bofasta arrendatorerna visste att de bodde på platser som tidigare hade bebotts av finnar, och samma kunskap fanns hos det skogsfolk som planterade gran på åkrarna och i hagarna på 1950-talet. Skogskarlarna pekade ut grunderna efter de finska torpen för varandra vid Svartviken, liksom de pekade ut finnkyrkogården på Väderbacken. På norra sidan av Svartviken pekade de på grunderna efter de sista fäbodarna, som ligger runt den vällagda bustugegrunden D 21.

Hembygdsvården har genom andra halvan av 1900-talet bevarat minnet av att Svartviken, Väderbacken och andra platser en gång i världen beboddes av finnar. Då bussutflykter och vandringar går genom skogarna stannar man gärna till på platserna för de sist bebodda arrendatorerna, vid jaktstugan på Väderbacken och gårdtunet vid Svartviken, och berättar att platserna var gamla finntorp. Om detta skrevs i lokaltidningarna och sockenböcker (S. Carlsson 1972:37; Ronsten 1972:73; Olofsson 1990; Carlsson & Carlsson 1998:35-37, 48-49, 50-52, 78-80).

Det precisa läget av de skogsfinska torpen, och deras efterlämnade husgrunder, är emellertid lika ohjälpligt bortglömt inom hembygdsvården som bland skogskarlarna som planterade gran. Mera anmärkningsvärt är att det gäller också fäbodarna (Carlsson & Carlsson 1998:35). I sockenboken för Stora Skedvi avbildas gården Svartviken på södra sidan av viken som en "fäbodgård" i kapitlet om socknens fäbodar (Hyenstrand 1972:125).

För de senaste generationerna människor i Stora Skedvi och Husby har de forna finnarna varit kuriösa och romantiska berättelser. Oftast har det handlat om Väderbacken, "finnbyn långt bortom allfarvägen", där det "[o]m en mansålder är [...] dags för granskörd på Sundbergs-Kalles och finnarnas åkertegar" (Carlsson & Carlsson 1998:78, 80).

Frågan är, om finnarna också på 1600-talet var en kuriositet. Det var de naturligtvis inte i en tid, då finnarna var svenskar i statsrättslig betydelse och bodde och färdades i bergslagen och städerna. Frågan skall snarare formuleras, om de sågs på som en avgränsad grupp, som en grupp som uppfattades som annorlunda och som utpekades i det dagliga umgänget.

Den första generationen inflyttade skogsfinnar på Väderbacken på 1610-talet är svår-gripbar i de knappa källorna. Bland dem fanns tre eller fyra bröder och ytterligare två män ur andra familjer kända till namnet. Hur dessa män fungerade som grupp är inte känt, utöver att

de gemensamt 1613 vände sig till det kungliga kansliet, då det tillfälligtvis befann sig i Garphyttan, för att få, och också erhöll, ett för deras fyra torp gemensamt nedsättningsbrev. I nästa generation hade skogsfinnarna en av de svenska myndigheterna utsedd, eller åtminstone erkänd, talesman i finnfogden Lars Larsson. Denne dog 1659. Det är i decennierna därefter som skogsfinnarna som grupp kan förstås utifrån bevarade arkivalier.

Henrik Larsson var på 1660- och 70-talen en kraftfull och talför ledare för den andra och tredje generationen skogsfinnar på Väderbacken. Alla dessa var emellertid inbördes far, söner och måg på manssidan. De bildade en arbetsgemenskap, som möjligen kan uppfattas som en utvidgad familj eller en klan. Det är därmed inte självklart att Henrik Larsson skall ses som en ledare och talesman för finnarna på Väderbacken. Han kan snarare uppfattas som ett släktöverhuvud, som talesman för sig och sina barn. När yngre släktingar till en annan av de första inflyttarna till Väderbacken, Peder Månsson, uppträdde i processer om ett torp, som de förmenade sig äga på Väderbacken, så skedde det inte under Henrik Larssons egid. Alla handlingar och förhandlingar, ekonomiska och juridiska, som avsåg torp ägda av Henrik Larsson och hans söner och måg, såg däremot Henrik Larsson som huvudrollsinnehavare.

De finska torparna på Väderbacken ägde sina torp i den meningen att de ägde bruksrätten och rätten att betala skatt. Rätten av driva in skatten hade kronan dock överfört på Hinshyttans bruk. De svenska torparna på Väderbacken var däremot landbor, arrendatorer, under bruket. Denna skillnaden medförde rättsliga och ekonomiska skillnader mellan de båda grupperna av torpare. De skillnader, som betingades av att torparna var skogsfinska respektive svenska, kan vara svåra att särskilja. I vad mån det gjordes på 1600-talet kan mest ingående diskuteras utifrån dokumenten från 1670-talet, då allehanda räkenskaper, protokoll och inlagor kom att arkiveras för eftervärlden såsom ett led i de intrikata juridiska processerna mellan de inflyttade finnarnas efterkommande och ägaren av Hinshyttans bruk.

7.4. Etnicitet som konflikt

Under decennierna runt 1600 såg de svenska makthavarna med välvilja på den finska inflyttningen i de mellansvenska och norrländska skogarna, och de uppmuntrade på allehanda vis denna tillväxten av potentiella skatteobjekt. Under loppet av 1620- och 30-talen blev saken emellertid mera problematisk. Svedjebruket kom att upplevas som en rasering av nyttig skog och som ett intrång i andras rättigheter. Klagomålen hopades sig hos myndigheterna från såväl de sedan länge bofasta bönderna som från, och framför allt från, bruken (Stenman 1998:59).

Det blev efter hand uppenbart att skog inom rimligt räckhåll från järn- och kopparbruket var en ändlig tillgång. Den skulle, ansåg både bruksägare och kungamakten, inte gå upp i rök i svedjebränder. Den skulle kolas, huggas till timmer och sågas till plank. Sålunda började man från och med 1638 utfärda plakat, lagar, instruktioner med mera med mer eller mindre uttalade förbud mot svedjebruk (Fornö 1998:302-303; Stenman 1998:59-60). Det första

uttryckliga förbudet från 1638 gällde för Bergslagen. Tio år senare, 1647, utfärdades den första för hela riket giltiga skogsordningen med ett generellt svedjeförbud, som således gällde för hela landet. Den följdes av flera skogsordningar med mer eller mindre detaljerade förbud mot olika slags svedjande (Stenman 1998:57-68). Ännu i början av 1700-talet utfärdades förbud eller begränsande bestämmelser (Löow 1985:56).

Rätten, eller motsatsen, att bedriva svedjebruk hängde nära samman med ägande- och bruksrätten till skogarna. På detta området skedde stora förändringar inom den på 1500-talet framväxande nationalstaten jämfört med tidigare förhållanden. Kronan började under Gustav Vasas tid hävda äganderätt till vad som tidigare hade betraktats som ödemarker eller allmänningar med bruksrätt knuten till byar, häradar eller landskap (Stenman 1998:30-37, 81-90). I detta sammanhanget hävdade kronan också brukens rättigheter till skogen inom bestämda avstånd från industrianläggningarna.

Konflikterna kring bruks- och äganderätt blev naturligtvis många. Antalet tingsprotokoll och andra nedtecknade dokument rörande dessa konflikterna är imponerande stort i de bevarade 1600-talsarkiven.

Svedjeförbuden var således en del i ett betydligt större skeende, som styrdes av att större och mera skogskrävande bruk växte fram i en tidigmodern stat med en stark centraladministration, som framförde och kunde hävda ägandeanspråk på tidigare allmänningssmark. Förbuden gällde allt svedjande, inte bara det skogsfinska huuhta-svedjandet, men naturligtvis blev de mest kännbara för de skogsfinnar, som var utövare av och kanske beroende av detta sätt att bedriva jordbruk i skogstrakterna. Det har därför legat nära till hands att se svedjeförbuden som ett led i en etnisk konflikt (Gottlund 1984:81):

Brukets anläggande här på skogen var - Finnarnes olycka; ty nu mera få de så godt som aldrig svedja, men kommer det an på att kola - se då få de obehindradt bränna så mycket de vela, utan allt slags förbud. För att visa huru hårdt och obilligt de behandlas af Brukets Herremän må vara tillräckligt att bland annat, såsom exempel, anföra - att desse, under strängt förbud, nekat dem att plöja eller med säd beså den jordmark, som genom kolning blifvit afbränd.

Carl Axel Gottlund antydde här själv att det är en förenkling att se svedjeförbuden som betingade av etniska motsättningar (Krantz 1998). "Brukets Herremän" önskade kolare och körkarlar till bruken. Behovet av arbetskraft ute i skogen för att bära upp hyttornas och hamnarnas produktion var obegränsat stort.

Svartnäs bruk fick sina privilegier 1735 (Fornö 1998). Dessa omfattade bland annat bruksrätten till två av kronans skogsallmänningar, varav den ena låg i Svartnäs finnmark. Finnarna hade fortsättningsvis att betala sin skatt i kol, som skulle levereras till kolhuset på järnbruket, och i den mån de kolade för avsalu till egen förtjänst så var de tvungna att sälja till Svartnäs bruk, som ägdes av Stora Kopparberget, och till ingen annan. Samtidigt inskräptes svedjeförbuden.

”Brukets Herremän” instämde finntorparna i tiotal till tinget, där de dömdes till dryga böter för olovligt svedjande. Böterna skulle med en tredjedel betalas som skadestånd till bruket. På så sätt blev torparna snart över öronen skyldiga bruket den ena kolleveransen efter den andra. Svedjeförbudet och skulderna band torparna till bruket. Torpen blev i praktiken kolartorp under bruket.

Per Jonsson har i en studie av finntorpen i Mången, som låg inom de skogar som bruket i Hällefors i Västmanland genom en donation tilldelades av kronan 1686, kallat det skisserade förloppet för en proletarisering (1989). Finntorparna, som åtminstone själva i kraft av sina ned-sättningsbrev hade uppfattat sig som ägare till skogstorp, blev under loppet av 1700-talet dags-verkstorpare åt Hälleforsverket. Statens regalrätt innebar att kronan hävdade rätten till de obe-byggda skogsområden, där finntorpen var upptagna, och att torparnas bruksrätt genom den juridiska utvecklingen kunde förvandlas till en ägarerätt för bruket, som hade tilldelats statens rätt att driva in skatten och framför allt rätten att friköpa torpen från kronan (1989:209-210). Bruket fick tillgång till skogarna och till arbetskraften, som inte längre hade något alternativ till att kola och köra åt bruket.

Proletariseringen var, för att ytterligare använda Per Jonssons ordval (1989:210-211), en klasskamp, som för överklassen fördes av bergstinget. Underklassen, det vill säga torparna, hade att knyta näven i byxfickan och göra passivt motstånd. I ett större perspektiv var torparnas förvandling från svedjebönder till dagsverks- och kolartorpare en del av den större omvandlingen från ett feodalt till ett kapitalistiskt samhälle, från det tredje till det fjärde stadiet i Marx evolutionistiska steg (1989:211-212). Gabriel Bladh har skildrat motsvarande för-lopp i Nordvärmland i lite färglösare tidsgeografiska och strukturalistiska ordvändningar (1995a).

Konflikterna mellan finntorparna på Väderbacken och Hinshyttans bruk inleddes omkring 1630, och kan därefter följas genom bevarade handlingar fram till ett tingsprotokoll avfattat 1735. Konflikten kulminerade dock och fick i stort sett sin lösning på 1670-talet, vilken gissningsvis inte helt tillfredsställde någon.

Peder Larsson föddes 1575 som son till kyrkoherden i Linköping (J. Carlsson 1999:141). Han karriär är inte helt ovanlig för hans militäriserade tid. Efter skolgång i hemmet och i tyska skolan i Stockholm tog han tjänst först hos en polsk adelsman i Danzig, som han dock snart lämnade för att gå i krigstjänst i Mähren. Han tjänstgjorde i en rad olika utländska regementen, innan han omkring 1610 gick i svensk tjänst i Reval. Han deltog i fälttågen mot Ryssland på 1610-talet. Det är för övrigt oklart om han under sin tid i polsk krigstjänst deltog i krig mot Sverige. Efter freden i Stolbova 1617 reste han till Sverige. Han var då kapten för Orsa kompani vid Dalregementet. Det bar ut igen i det livländska kriget 1621. Efter några år i polsk fångenskap och några års garnisonstjänst i Riga kom han hem för gott 1628.

”[F]ör flitig och långlig tjänst” tilldelades Peder Larsson vid hemkomsten Hinshyttans bruk. Det var ingen tillfällighet, i det att han sedan 1619 var gift med Kristina, den yngre av två döttrar till den förre bruksherrn på Hinshyttan, den 1606 avlidne Lasse Jöransson, även

han krigare med fälttåg i Ryssland bakom sig. Peder Larsson fick avsked från Dalregementet 1630 och behövde således inte dra ut i trettioåriga kriget. I stället löste han ut sin svägerska Anna jämte svåger ur Hinshyttan och blev 1632 ensam ägare till bruket jämte ett tillhörande torp på Väderbacken (Tigerstedt 1957:403-406).

Peder Larssons innehav av Hinshyttan bekräftades av drottning Kristinas förmyndarregering 1635 och av drottningen själv 1646. Vid det senare tillfället angavs det att tre torp på Väderbacken skulle tillhöra bruket. Det bör ha inkluderat samtliga finntorp. Finnarna själva hade emellertid 1613 erhållit ett nedsättningsbrev av Gustav II Adolf och betalade rovor med mera i skatt till Näs kungsgård. Med tiden kom emellertid kungsgården att förvaltas av Peder Larsson på Hinshyttan, som sålunda hade att uppbära finntorparnas skatt. Saken är inte helt lätt att trassla ut, och det var den inte för 1600-talets ämbetsmän heller (Tigerstedt 1957:406-412).

Redan 1637 hade häradsrätten fastställt att Peder Larsson ägde rätt att uppbära skatten från finntorpen på Väderbacken. Detta var en bekräftelse av vad som rimligtvis hade gällt sedan 1628 eller möjligen 1635 och en självklar konsekvens av att torpen hade brutis på mark, som tillhörde Hinshyttans bruk, och inte på allmänningssmark. Finntorparna hade med nedsättningsbrevet i hand naturligtvis en annan åsikt. Det problemet hade dock Peder Larsson löst genom att helt enkelt rida upp till Väderbacken i lämpligt sällskap och ta brevet ifrån Lars Henriksson, som tydligen var den som förvarade dyrgripen. Peder Larsson var en handlingskraftig man ännu i hög ålder. Möjligen hade han lagt sig till med vanor under tiden bland livegna i Polen eller på olika krigsskådeplatser, möjligen följde han bara vedertagna exempel. Välkänt är hur hans svärfar med beväpnat följe red upp i skogen till sjön Ålängen några kilometer norr om Väderbacken och brände ner en misshaglig fäbod för en granne (Tigerstedt 1957:400-401). Han fick visserligen betala böter och skadestånd, men tingsrätten fastslog att den aktuella skogen tillhörde Hinshyttan. Det blev sedermera ett argument för att skogen, där Väderbacken låg, också gjorde det.

Under loppet av 1650- och 60-talen hade landshövdingar, länsmän och befallningsmän att befatta sig med tvisten om Väderbacken. Finnarnas talesman var på den tiden Henrik Larsson, som vägrade att betala skatt i sju år och hotades ”med häkte i kistan [...] på det icke sådane halstarrige sällar må styrkas i sin ondsko” (Tigerstedt 1957:409).

I början av 1670-talet vandrade saken till Stockholm och till kungs. Karl XI:s förmyndarregering fastställde 1672 att Bengt Persson hade livstids rätt att uppbära inkomsterna från Hinshyttan jämte skatterna från Väderbacken.

Peder Larsson hade dött 1663. Han efterträddes som patron, oftast benämnd ”bokhållare” av näst äldste sonen Bengt Persson, född 1628. Bengt Persson gjorde lysande civil karriär. Efter studier i Västerås och Uppsala tjänstgjorde han en tid som page hos Johan Adler Salvius, som var en av huvudförhandlarna i Osnabrück för det som skulle bli westfaliska freden 1648. Därefter var han sekreterare åt landshövdingen i Falun, gruvskrivare vid Stora Kopparberg, bergsfogde i Uppland och Roslagen med mera. Bokhållartiteln avsåg Vedkompaniet i Österdalarna (Tigerstedt 1957:411-412). Bengt Persson bör ha varit en skick-

lig administratör och jurist. Om inget annat fick han god träning i processer på Hinshyttan.

Hans viktigaste process var emellertid ingalunda den mot finntorparna på Väderbacken. Han ägnade 20-30 år åt att med hygglig framgång intrigera och processa bort sin äldre bror Johan från bruket och familjeegendomarna (Tigerstedt 1957:412-413). Det är anmärkningsvärt att torparna på Väderbacken vågade och lyckades sätta sig upp mot så formidabla män som Peder Larsson och Bengt Persson. Kanske är det trots allt ett gott betyg åt den tidigmoderna statens rättssystem.

Ärendet låg några år i den kungliga byråkratin. Man hade ju också att reorganisera statsförvaltningen, reda ut statsfinanserna och sätta igång en del fälttåg. Det utgick dock ett påbud från det kungliga kansliet till landshövdingen att denne skulle meddela Bengt Persson att finnarna tills vidare skulle få sitta på sina torp, tills kansliet hade haft tid att bilda sig en uppfattning om saker och ting. Denna gången var det Bengt Persson som hotades med ”straff och onåde” (Tigerstedt 1957:410).

Slutligen verkställdes en kartläggning av Hinshyttan, Väderbacken och de kringliggande skogarna 1678, och äntligen kunde auktoritativa domar utfärdas. Henrik Larsson och hans söner ålades att betala sina skatter, utmätning verkställdes och svedjandet begränsades. Finntorparna fick emellertid behålla sina torp. Först på 1800-talet såldes de till Klosters bruk, som tidigare hade övertagit Hinshyttan.

Måhända blev Bengt Persson besviken över utgången av den två generationer långa konflikten. Finntorparna kunde varken vräkas eller göras till arrendatorer. Det senare hade inneburit ett betydligt djupare inordnande i bruksekonomin med större nytta för bruket än bara betalandet av de fastställda skatterna. Av räkenskapsböckerna framgår hur de svenska landbönderna på Väderbacken gjorde flera dagsverken vid olika tider på året än finntorparna, och hur de var mera beroende av varor ur brukets magasin.

På 1690-talet dog både Henrik Larsson och Bengt Persson. Gemyterna la sig, men efterdyningarna av de problematiska bruksrätts- och ägareförhållandena tidigt på 1600-talet kom att aktualiseras igen så sent som omkring 1730, då en son till den yngste av Henrik Larssons söner gjorde anspråk på ett torp, som han hävdade att hans far Lars Henriksson hade haft när han flyttade till Ålängsvallen. Saken rann ut i sanden.

Ungefär så kan konflikten återberättas med hjälp av de av offentliga myndigheter nedtecknade protokollen, besluten och domarna. Ur brukets synvinkel avsåg konflikten ekonomiska intressen. Flaskhalsarna i en bruksekonomi var träkolen och arbetskraften. Bådadera kunde säkras, om kolartorpare kunde knytas till bruket. För Hinshyttans bruk var det således av vikt, att finntorparna kolade och att de körde sin kol till Hinshyttan och ingen annanstans. Det var just det senare som Henrik Larsson och hans söner inte gjorde. Bruket önskade sålunda få kontroll över torparnas fria säljande av kol till, gissningsvis, högstbjudande. Saken blev inte bättre av att bruksledningen ansåg, att kolveden kom från dess egna skogar.

Träkol var bristvara på 1600-talet. Det var viktigt att långsiktigt säkerställa leveran-

serna, inte minst i konkurrans med ginnungagapet Falun och kopparhyttorna (Lindroth 1955:108-110, 131-133, 251-253).

Också ur finntorparnas synvinkel var naturligtvis ekonomiska intressen viktiga, men för dem handlade det om mera än så. Deras integritet som egna skogstorpäre var hotad. De riskerade att bli arrendatorer under bruket eller i värsta fall att bli vräkta och få, som de ansåg, sina torp nerbrända. Konflikten skilde sig i dessa avseendena inte från otaliga andra liknande konflikter i samtiden och under seklet närmast efter. Synen på bruks- och äganderätt och formaliserandet enligt gällande rättsregler var i förändring inom det svenska riket.

Konflikten var emellertid också en konflikt mellan torpare, som var söner och sonsöner till inflyttade finnar, och pursvenska brukspatroner. Frågan är, om detta hade någon betydelse för konfliktens förlopp, eller om konflikten hade någon betydelse för hur de inblandade såg på finskt och svenskt. Det handlar här om att läsa mellan raderna i handlingar, som de agerande individerna själva har skrivit, eller mer eller mindre dikterat för andra, i den mån de inte var skrivkunniga.

Bokhållare Bengt Persson på Hinshyttan var förvisso flyhänt med pennan. Han sammanställde på 1670-talet en lång historisk återblick på konflikten. Den innehåller argumenten för att torpen på Väderbacken hade anlagts på Hinshyttans skog men också en bakgrundsteckning avsedd att framställa torparna i moraliskt ofördelaktig dager:

A:o 1604 blef min mor moder död på Hinshyttan, som hade 2:ne döttrar effter sig, hwilke döttrar efter sin sal. moders död sattes under förmyndar eller hos 2:ne fruar på rumbolandet, warandes den ena System på sit 9de och den andra på sit 7de år, hos samma fruar wistades de stadigt intill dess de bägge blefwo gifta A:o 1619.

A:o 1606 d 5 juli blef min sal. morfader död på sin gårdh hinshyttan, der han tillika med sine förfäder war född, och hafwer han tient Kongl. Maj:it och Cronan uthi Militar tjenst, mäst hela sin listijd.

A:o 1608 satte sig Finnarne neder på Väderbacken, som ligger på Hinshytte Skogen, efter min sal. morfaders och mormoders död, medan ofwann:de deras 2:ne döttrar (som woro min mor och morsyster) små och omyndige under förmyndarskap på rumbolandet woro, och här på hinshyttan ingen hade som deras egendomb i försvar taga kunde, seendes altså finnarne der uppå att skogen på den tracten was tiockast, af orsak att min sal. morfader, som af skogen sig ej fööda behöfde, hafwer den pespart och sig ehnrärt af Cronans löhn, och mästa deles i sin hela listijd wistas uthe i fäldt, och hafwe altså ingen giort finnarne motståndh eller förswarat gårdsens skogh och uthwägar, intill dess.

Bengt Persson använde ordet ”finnar” om en grupp, som en benämning på en grupp människor. Det var både på 1670-talet och tidigare ovanligt. Vanligen utpekades endast enskilda individer som finnar, och också det brukat var på väg att upphöra på 1670-talet. Bengt

Perssons ordval kan eventuellt förstås vid den sena tidpunkten utifrån att han skrev en historisk återblick. Han skrev om händelser 60-70 år tidigare.

Saken är emellertid inte fullt så enkel. Utpekandet av torparna på Väderbacken som finnar användes också om de skrivandes egen tid. Det följande är exempel ur intyg och protokoll från tiden 1664-1679:

Emedan såsom Bokhållaren Bengt Persson begär en vittnesbörd av mig om finnens Henrik Larssons på Wärbacken uti husby socken handel med mig, [...] att han med Hans Danielsson på Dammen uti Hosjöbygden årligen också om kol handlar till en anseelig summa som finnen själv för mig berättat haver [...].

Om finnen Henrik Larssos utlagor [...]. Han har klagt över att han måste kola på egen skog för att kunna uppfylla utlagorna till Hinshyttan.

Vad dessa finnar, som nuförtiden Väderbacken bebo, hava första gången nederfällt ett stort fall inom halvmilen, söder sidan på högåsen på Hinshyttebornas skog, emedan såsom finnen Henrik Larsson säger sig hava lov och fritt tillträde [...] är största delen av berget av finnen Henrik Larsson och hans söner avsvedjat [...] bägge socknar är av de döda finnarna överfaren, så mycket land som har funnits dugligt till fällningsland, socknarna till en märklig skada [...].

De två första skrivelserna är avfattade av en handelsman och en befallningsman i Falun. De var båda nära bekanta till Bengt Persson, och det ligger nära till hands att det i den kretsen fanns en lika syn på bekymmersamma torpare, och att det användes ett lika språkbruk om torpare med finsk bakgrund. De framhövs som grupp som finnar, och enskilda personer markerades som finnar genom att ordet ”finne” sattes framför deras namn. Detta senare var ett för 1660-talet nytt skrivsätt.

För den tredje skrivelsen ansvarade länsmannen i Husby. Också i den framhålls det tydlig hur det är finnar som grupp och en individ, utmärkt som finne, som är de i sammanhanget anmärkningsvärda personerna.

Det är oundvikligt att det för läsarna av de olika skrivelserna kommer att framstå som intressant och av betydelse att de omtalade personerna, gruppen, Henrik Larsson och hans söner, eller Henrik Larsson ensam, är finnar. Skrivelserna tillkom alla och deltog alla i konflikten mellan Hinshyttans bruk och torparna på Väderbacken. I konfliktsituationen kom torparna att betraktas som en grupp, och gruppen kom att på enklaste vis benämnas ”finnarna”. Konfliktsituationen skapade en motsättning mellan två parter. I det läget låg det nära till hands att lyfta fram benämningar på parterna. Den lokala traditionen och medvetandet om torparnas ursprung gjorde det självklart att använda benämningen ”finnar”.

Användningen av ordet ”finnar” placerade motparten i konflikten i ett begripligt fack.

Det framstod som underförstått naturligt att torparna var halstarriga och svårhanterliga. De var ju finnar. I synnerhet deras talesman Henrik Larsson kunde utmärkas, och det kunde anses begripligt att han var särskilt vrång, eftersom han var ”finnen Henrik Larsson”.

En intill omöjlig fråga att besvara är, hur grannarna i Väderbacken såg på varandra. Var det väsentligt i det dagliga umgänget att några hade fäder och förfäder, som hade flyttat in ifrån Finland, medan andra inte hade det? Talade man om varandra som finnar och svenskar? Det finns faktiskt en skrivelse från 1674, som kan antyda något av stämningen i byn:

Emedan som wij undertecknade Carl Carlsson och hindrik Joensson landbor på Wäderbacks Torpen, hafwa nyligt försport att Husseby Sockn skall hafwa under dess Sochne sigill d. 3 nästförledne Januari utgifwit en wittnesskrift som skulle wij tillika med vår granne Hindrik Larsson hafwa af Sochnen begärt en Attest om Wäderbacks Torpens optagning Excolation och häfd, iembwål att samma torp äre af våra föräldrar och förfäder optagne, och wij således skola wara berörde Torps optagares bröstarfvingar, med mehra som der uthi infattat ähr, ty kunna wij sanningen till stykio intet förtiga, uthan här medh fulkombligen betyga, att samma Attest sigh på ingen sanning grundar, helt emedan som han af oss bägge aldrig ähr sökt, uthan oss aldeles okunnigh och owitterlig utgifwen, der till medh så ähre hwarken wij våra föräldrar der på Wäderbacken födde, mycket mindre samma torp någonsin af oss eller dem optagne, [...].

Gissningsvis hade denna skrivelsen varit i säck innan den kom i påse, och den kan därför vara svår att bedöma. Landborna, det vill säga arrendatorerna under Hinshyttan, visste naturligtvis att det fanns två slags torp på Väderbacken. Åtminstone i denna skrivelsen länkade de inte samman detta förhållandet med att det skulle finnas två slags människor. Skrivelsen betonar torpens historia och torparnas ägande - och arvsrätt, inte huruvida de är finnar eller inte. Möjligen är saken underförstådd.

Henrik Larssons och hans söners röster går knappast att höra. De torde finnas någonstans bakom en odaterad och osignerad skrivelse, som torde vara en kopia, dock ofullständig, som redan på slutet av 1600-talet hamnade i Hinshyttans bruks arkivskåp. Skrivelsen synes vara en motskrift till Bengt Perssöns historiska berättelse om torpen på Väderbacken. Under rubriken ”En Kort Relation om Torpe stället Wäderbakken” visar den hur de skogsfinnska torparna hade blivit bedrägligt behandlade av brukspatronerna på Hinshyttan och i synnerhet av kapten Per Larsson. Skrivelsen nämner i tredje person ”finnarne” och ”de fattige finnar”. ”Ty drifwer dem nu Nöden ...” står det strax innan kopisten avbröt sitt arbete.

Här är således torparna på Väderbacken uppdelade i finnar och, underförstått, icke-finnar, det vill säga svenskar. Om detta var de utpekade finnarnas eget synsätt eller den skrivandes är svårare att säga. Skrivelsen är sammanställd av någon med god kännedom om den aktuella byråkratin och de aktuella omständigheterna. Antagligen är formuleringarna mera

präglade av det än av vad torparna på Väderbacken tyckte och tänkte.

De knappa och ensidiga bevarade skrivna dokumenten från tiden runt 1670 antyder att det var hos Bengt Persson och i den krets, där han rörde sig och kände sig hemma bland köpmän och folk i rättsväsendet, som det i konfliktsituationer aktualiserades att benämna en motpart ”finnar”. Etnicitet hänger samman med samhandling, i detta fallet motsättning.

Under senare delen av 1600-talet, under 1700-talet och i synnerhet under 1800-talet blev det väsentligt att människor tillhörde olika grupper, som benämndes med etniska, nationella eller språkliga etiketter. Dessa etiketterna kunde i sig ange vad man kunde förvänta sig att människorna i fråga skulle ha för egenskaper (P. Jonsson 1989:96):

Det skadeliga nationalfolket finnarne, som på skogarna in i bergslagen en outsäglig skada igenom svedjande och blålande göra, [...] och därför E:s Maj:ts bergslag ej kan utvidgas, som mången ärlig svensk gärna ville [...].

Detta var en bruksägare i Värmland till Bergskollegiet i en klagoskrift 1684. Ett århundrade senare var språkbruket rättfram som i en annan värmländsk bruksägars inläga till riksdagen 1760, som handlar om bristen på arbetskraft till hans bruk (P. Jonsson 1989:96):

som ej kan ske av några få ovana, ovilliga och lata finnar, som hitills med sitt fördärvliga svedjande och skogseldar så tillpyntat skogen [...]

Assessorn på Säfsnäs bruk mottog 1785 följande tämligen lika åsikter från kollegor på Fredriksbergs och Gravendals bruk, alla i Dalarna. Finnarna beskrivs i ett brev som (P. Jonsson 1989:96):

ett hårt, ogent och trätosamt släkte, som heldre vilja ligga på ugnen och latas i sina kojor, än arbeta och förtjäna sitt uppehälle, som ock bliver rätta orsaken till deras fattigdom.

I slutet av 1700-talet växte de begrepp och det språkbruk fram, som förklarade folks egenskaper som för det aktuella folket medfödda och naturliga. Folk hade en folksjäl, som kunde gripas genom folkvisor, folksagor och andra folkliga traditioner. I sin femårsberättelse visade landshövdingen i Värmland 1822 att han hade följt med i sin tids samhälls- och kulturdebatt. Det kan observeras att det var vid den tiden som Carl Axel Gottlund skrev sina dagböcker från vandringarna i finnmarkerna. Landshövdingen rapporterade till vederbörande i Stockholm om det olönsamma jordbruket, som bedrevs av finnarna (P. Jonsson 1989:97):

Men felet ligger i Finnens naturliga lynne och obenägenhet att antaga vad som avviker från förfädrens bruk [...].

Så skulle man knappast kunna ha skrivit på 1600-talet. Folk med naturliga lynnen var ännu inte uppfunna. Däremot kunde man formulera stereotypa karaktäristiker av olika folkslag, som hade sin bakgrund i att de olika folken bebodde områden med olika klimat och olika levnadsbetingelser. Ett stycke in på 1700-talet formulerades dessa tankegångarna slagkraftigt av den franske juristen Charles Montesquieu (1689-1755) i hans klimatlära. På svenska trycktes liknande funderingar 1688 i bilagan "Swänska Nationens Egenskaper" till Samuel von Pufendorfs svenska rikshistoria, eller redan 1555 i Olaus Magnus "Historia de gentibus septentrionalis" (Frängsmyr 2000:60).

Samuel von Pufendorf (1632-1694) var ursprungligen tysk men hade 1668 kallats till en professur i juridik vid Lunds universitet. Ett decennium senare blev han rikshistoriograf i Stockholm. Samuel von Pufendorf företrädde en naturrättslig syn på stater. Ur förnuftet, och alls inte med hänvisningar till Gud eller någon annan metafysik, härledde han ett system, som förespråkade stater grundade på samhällsfördrag, vilka skulle leva i fredlig samexistens. Samhällsfördraget byggde på allas frivilliga anslutning. Centrala tankegångar i systemet var människans värdighet och religionsfrihet. I samtiden lästes dock Samuel von Pufendorf som förespråkare för absoluta stater.

I konsekvens med sitt statsrättsliga system skrev således Samuel von Pufendorf en karaktäristik av svenskarna, eller snarare av svensken, det vill säga den manlige svensken. Han är arbetsam och flitig, men inte initiativkraftig och uppfinningsrik. Han är laglydig, vördar kungen och hyser samtidigt en stark frihetskänsla. Svensken är hövlig och gästfri mot utlänningar. Han är dock också benägen att efterapa utländsk flärd och utländska seder. I umgänget svenskar emellan visar han egensinnighet och avundsjuka. De svenska kvinnorna är dygdiga, ärbara och fria. Samuel von Pufendorf förklarade svenskens egenskaper med att den svenske bonden levde ett fritt liv utan överflöd och med att han var hel, ren och hatade orättvisor (Nordin 2000). Det torde ha varit lämpliga egenskaper för män som skulle ingå ett samhällsfördrag.

Den svenska stormaktstidens kulturpersonligheter framhöll gärna en lång och ärorik svensk historia. Mest bekant är Olof Rudbeck (1630-1702). Det svenska språket ansågs vara utmärkande svenskt och det ursprungligaste av alla språk. Eventuellt pratades det svenska i paradiset. Språkpurister som Samuel Columbus (1642-1679), Georg Stiernhielm (1598-1672) och Jesper Svedberg (1653-1735) strävade efter att återföra det svenska språket till sin norröna form och bespottade de allt vanligare, speciellt franska, låneorden. Samtidigt skrev de förklenande om det finska språket och den förmenta finska livsstilen, om trolldom och benägenheten att dra kniv (Tarkiainen 1990:350).

Bengt Persson och otaliga andra ståndspersoner, köpmän, präster och byråkrater fångade upp tankarna om svenskar och svenskhet under sina uppsala- eller lundaår och i böcker och konversationer runt omkring i prästgårdar och adliga och borgerliga hem. Bengt Persson och ämbetsmännen i Dalarna använde sin tids framväxande nya begrepp och ordvändningar, när de skrev om "finnarna" och "finnen Henrik Larsson". Det låg i tiden sedan ungefär mitten

av 1600-talet. Det fanns ett allmänt tankegods som kom till användning i konflikten om torpen på Väderbacken.

Man kan fråga sig varför 1600-talets svenska maktstat inte energiskt strävade efter att försvenska finnarna i varken Finland eller finnmarkerna i den västra rikshalvan, såsom man med hygglig framgång gjorde i till exempel Skåneland från 1670-talet eller ungefär samtidigt i Jämtland (Jacobsson 1991). Den vetenskaplig-filosofiska bakgrunden var att finnarna inte gick att försvenska. De tillhörde en helt annat stam bland Noaks söner och sonsöner. Saken var ohjälplig (Nordin 2000). Mera pragmatiskt handlade det om förvaltningstradition och om skåningarnas annorlunda relation till människor bortom en ny riksgräns jämförd med finnarnas urgamla ställning inom riket.

Under första halvan av 1600-talet förekom det sålunda att man tillsatte präster för finnmarkerna, som kunde både svenska och finska och som allt efter behov använde båda språken. Också nämndemännen i tingsrätterna för finnmarkerna kunde avsiktligt utses bland både svensktalande och finsktalande bönder (P. Jonsson 1991:6-7). Tillståndet kan betecknas som en språklig tolerans (Tarkiainen 1990:345-346). Finnarna hade ett gott anseende i överhetens ögon, vilket 1638 uttrycktes av Per Brahe, generalguvernör i Finland, om de som flyttade över Bottenhavet (Tarkiainen 1990:348):

När denna nation annorstädes och till Sverige kommer, arbetar en så mycket som tre andra, och äro snälle om sig både i ett och annat bruk

Detta förändrades från mitten av århundradet, och 1682 utgick ett kungligt brev som rakt på sak förklarade, att de skogsfinnar som inte ville lära sig svenska (P. Jonsson 1991:8):

sig tädan och till Finland, tädan de komne äro, måge förfoga

Också i Svartviken bodde finnarna nära svenskar. Deras torp låg i hägnadslag med svenska bönders fäbodlar. Inga som helst tvister mellan finnarna och bönderna är emellertid kända. Upptagandet av torpen omkring 1615-1620 måtte ha gått till i god sämja. En tanke är att finnarna helt enkelt köpte torpplatserna av bönderna. De oklarheter om bruks- och äganderätt till torpen, som trots allt avhandlades vid tinget, bottnade i tvister finnarna sinsemellan.

Bröderna Lars och Olof Henriksson stod inför tinget i Stora Skedvi 1628 angående en tvist lokaliserad till Svartviken. Orsaken är inte känd. Det får bli en gissning att saken gällde Lars Henrikssons torp i Svartviken, där han ju själv inte bodde. Olof Henriksson är för övrigt inte känd från någon annan källa.

Efter Lars Henrikssons död önskade arvtagaren ”Lars på Väderbacken”, som är finnefogden Lars Larsson, sälja torpet. I det bodde emellertid ”hustru Anna i Swartwijken”. Saken drogs inför tinget i Vika 1652. Anna var vid den aktuella tiden änka efter en i övrigt okänd man, som hade brukat Lars Henrikssons torp.

Det är notabelt att i ingetdera tingsprotokollet är det märkbart att finnar är inblandade i målen. Saken var tydligen ointressant, antingen därför att det var finnar som tvistade utan att svenska ståndspersoner var inblandade, eller därför att saken var irrelevant för protokollskrivarna. Folktilhörighet saknade betydelse till skillnad från i konflikten om torpen på Väderbacken på 1660- och 70-talen. Före mitten av 1600-talet fanns inte ett tänkande i olika grupper av människor på etnisk grund, som à priori tilldelade människor egenskaper på ett sådant sätt, att det kunde vara en del i en argumentation, juridisk eller moralisk, att placera människor i grupperna.

7.5. Det skogsfinska landskapet

På 1600-talet gick en väg, som mera lämpade sig för vandrare, ryttare och på vintern slädar än för kärror, norrut från Lövåsens herrgård och silvergruvorna i Nyberget uppåt skogarna mot fäbodarna och skogstorpen. Vägen gjorde en krok runt det innersta av Svartviken, och efter det att den hade passerat bron över bäcken längst in i viken kom den helt snart till det ingärdade området som också hette Svartviken. En vandrare gick här några minuter utefter den gårdsgård, som avgränsade den öppna inmarken från skogen, innan vägen åter krökte norrut och fortsatte mot ytterligare fäbodor och skogstorp.

Svartviken i söderslutningen ner mot viken var väl ganska lik alla andra bodland och torp i skogen. Det var slätterängar och små låga, grå timmerhus: hölador, stugor, fähus, härbren. De två torpen hade väl lite större stugor, lador, fähus och härbren än fäbodarna, därtill kanske torkhus, smedja och hässjor.

Om vandraren alls reflekterade över saken, skulle han ha sett att han gick förbi två skogsfinska torp och inte två svenska skogstorp? Månne hördes ett eftertryckligt ”perkele” nerifrån sjön eller ett sprödare sjungande ”karpalo on kaunis marja, aiveivai kaunis marja” bortifrån något av fähusen, men skulle det gå att se att det var inflyttade finnar som bodde i torpen? Ett och annat finge han nog att tänka över, men ingen 1600-talets protokoll- eller bokförare präntade ner något, som hjälper oss att tänka på saken. Den geometriska kartans bild och de korta notiserna i församlingskyrkornas och tingsrätternas böcker är likadana för skogstorp vid Svartviken som för de flesta andra torpen i Stora Skedvi och Husby. Det får vara tack-samt nog att alls kunna läsa att där bodde finnar.

Vi får be vandraren vända om igen till Svartviksbron, gå ett stycke uppströms till skvaltkvarnen och därifrån ta in på den väl upptrampade stigen mot Väderbacken. Stigen skulle stryka förbi lågt liggande slogmyrar, där starren slogs med lie på sommaren, och förbi höjddrag med unggran eller bjöskog, som var på väg att dölja svartbrända stubbar av gammelskog. Uppifrån höjderna skulle koskällor höras och storskog synas några kilometer bort.

Väderbacken syntes på långt håll på andra sidan Gubbtjärnarna. Stigen gick genom en grind i gårdsgården, förbi beteshagar med hästar, slätterängar, någon korn- eller havreåker, och

fram till bygatan, som löpte mellan de tre eller fyra torpen och de oräknade stugorna för bruksfolk. Skulle vandraren kunna se i vilka av torpen, som det bodde skogsfinnar, och i vilka, som det bodde svenska landbönder? Ja, han skulle se att på några av torpen fanns rökstugor, eller pörten. Om han kom tidigt i århundradet skulle de vara bebodda. Mot slutet svankade de betänkligt i takåsarna och ingen rök kom ur rökgången på taket. Bredvid pörtena fanns nybyggda stugor med tegelskorstenar. Om vandraren därtill skulle se rior, bastur, särskilda sorters knutar och annat att känna igen från torpen i skogstrakterna i östra Finland eller ur de etnologiska läroböckerna (Hämäläinen 1945; Östberg 1999), är det ingen som vet.

Om vandraren hade läst sin skogsfinska litteratur, och erinrat sig de klassiska bilderna av skogsfinska gubbar (t.ex. Lundin 1995:53), skulle han ha blivit förtjust över att träffa denne man:

[...] som med lien gick ut att slå. Han var klädd efter landsens maner, hade på sig en brun kullmössa, svart rakt hår, vit vadmalslivtröja, vita byxor, gråa hosor utan fötter, näverskor.

Detta var emellertid ingen skogsfinne utan en bonde, som Carl von Linné observerade utanför Nås under sin resa i Dalarna 1734 (Linné 1984 (1734):135-136). Mycket av det som i den skogsfinska litteraturen framhålls som karaktäristiskt skogsfinskt, och från andra särskiljande, var i äldre tid allmänt nordeuropeiskt. Först på 1800-talet blev det enbart skogsfinskt. Huruvida skogsfinnarna på 1600-talet var klädda på något annat vis än de flesta inom det dåvarande svenska riket är inte bekant.

Vandraren skulle emellertid snart nog ha övertygat sig om att han hade kommit till en skogsfinsk by. Aha, skulle han då säga, det är därför som jag så länge har gått igenom brandröjd och raserad skog, och som jag tyckte mig se råg och rovor i svedjeland. Då skulle han emellertid ha dragit en förhastad slutsats.

Sextonhundratalet var det århundrade då de mellansvenska bruken fick läggas ner, flyttas eller effektiviseras, därför att skogen höll på att ta slut. Skogsfinnarna byggde sina torp i de skogar som bruken ännu inte hade nått, och där var de inte ensamma om att svedja. Svedjande var allmänt förekommande alltsedan åtminstone 1500-talets början (Jirlow 1955:28-30; Granström 1995; Myrdal 1999:292-294). Svedjandet och kolningen präglade stora delar av landet.

Då Carl von Linné färdades mellan Falun och Bjursås 1734 noterade han att "[s]kogen var gemenligen ung", och två rader längre ner gav han förklaringen: "Allestädes kring vägen lågo kolmilsbottnar" (Linné 1984 (1734):13). I Hälsingland, Medelpad och Ångermanland noterade han, på väg till Lappland 1732, som en underförstådd självklarhet, att det var vanligt att "elden gått över" (Linné 1975 (1732):27). Under resan i Småland 1741 skrev han ner en mera detaljerad beskrivning (Linné 1962 (1745):31):

Svedjor, fällor eller lyckor som smålänningarna dem kalla, begynte man nu se på ömse sidor om vägen, merendels gröna av en härlig råg. I dag sågo vi några av dem brännas, ty lantmannen aktar tiden, att strax förrän regn kommer efter stark torka itända svedjorna, på det fällan bättre skall brinna och askan av regn fästas.

Trakten av Väderbacken skilde sig inte ut som något anmärkningsvärt för en vandrare genom landet i mitten eller slutet av 1600-talet. Det var inte heller bara skogsfinnarna på Väderbacken, som hade omskapat landskapet. Syneprotokollet från 1679 visar hur också svenska bönder var verksamma:

På östra sidan, in uppå Nordviksskogen, har finnen inte gjort någon skada på skogen, utan nordviksborna ha själva sin skog utkolat, den lilla delen som är ibland kvar. Är intet annat än ung skog.

Andra gånger var skogsfinnarna och svenska bönder ungefär lika skyldiga. Den ene började, och den andre fortsatte på samma sätt som väderbacksfinnarna själva kombinerade svedjande och kolning:

Emellan Ålängsvallen och Väderbacken intill Ålängsvallen och norrut med Snöbergssidan är största delen gamla finnefall, kolas nuförtiden av Husby socknemän.

Också Hinshyttans bruk hade svedjefall, dit torparna på Väderbacken kallades på dagsverken. Åtminstone mot slutet av 1600-talet gick det inte att känna igen ett särskilt skogsfinskt landskap. Utan att fråga sig fram kunde vandraren inte se vem som hade fällt, bränt och kolat skogen.

Kanske var det annorlunda under en tid i början av 1600-talet. Då torpen skulle byggas skulle inmarken röjas till åker, äng och hagar. Det gällde emellertid alla skogstorp, utom dem som anlades på platser som redan var fäbodland. För alla skogstorp, som följde lagar och bestämmelser med sikte på en framtida skattläggning, gällde att torparna skulle bryta sten, stänga gårdsgård, bygga fähus och eljest åstadkomma en presentabel gård med kornåkrar och boskap. De skogsfinska torpare, som kom mer eller mindre direkt från Savolax eller någon annanstans ifrån i det inre av Finland fällde emellertid också storsvedjor, huuhta-svedjor. Under en tid präglade tuvrågen på vidsträcka höjder, där det tidigare hade vuxit gran, deras landskap. Så var det kanske också runt Svartviken och Väderbacken. Efter mitten av 1600-talet var det inte så. Då såg landskapet ut som överallt eljest, där skogsfinska och svenska skogstorp låg nära de svenska böndernas och brukens bodland och kolningsskogar.

Att vandraren inte kunde se, att han gick genom skogsfinska torparens utmarker, ”eränmaa” sa de kanske själva (Svensson 1991), betyder emellertid inte att landskapet inte var skogsfinskt. Det var både skogsfinskt och svenskt. Vandraren, också en nog så välinformerad

och världsvan vandrare, såg landskapet utifrån. De som bodde och arbetade i landskapet såg det innifrån. För dem var landskapet minnen, erfarenhet och upplevelser. De hade var och en sitt landskap (Welinder 1992b:44-51).

Det fanns ett svenskt och ett skogsfinskt erfarenhetslandskap. Kartor och arkivuppteckningar innehåller otaliga namn på platser som visar hur de svensktalande berättade om och orienterade sig i landskapet. Berg, sjöar, bäckar, stenar, stigar, myrar, ängar, vägkrökar, grindar, fall och kolbottnar och allt annat hade namn (Welinder 1992b:45-48). Namnen skapade ett för de namnkunniga gemensamt landskap. De kunde tala om och referera till samma platser så länge platserna ingick i de samtalandes gemensamma associationsfär.

De finsktalande hade andra namn på samma platser som de svensktalande. Gissningsvis var skogarna i de norra delarna av Stora Skedvi och Husby på 1600-talet fulla av finska namn (Wedin 1999), varav endast det enstaka och förvanskade "Rappikorna" finns kvar i dag (fig. 15). Gissningsvis hade de finsktalande också namn på platser som gav dem andra associationer än de svensktalande, kanske på platser som de svensktalande saknade namn för. De namngav omgivningen med sina egna torp och sina egna liv, och berättelserna om andra finsktalandes liv, i centrum.

Landskapet, som såg ut som alla andra landskap, innehöll egentligen två landskap. De båda landskapen såg likadana ut men var ändå två, ett landskap som tänktes på finska och ett landskap som tänktes på svenska. Rimligtvis såg de båda tankelandskapen ganska olika ut i början på 1600-talet. Då inflyttade skogsfinnar och svenskar bott nära varandra i några generationer blev de två landskapen ett och detsamma. Det vill säga att kvinnors och mäns landskap, barns och gamlas landskap, torparens och bruksförvaltarens landskap var inbördes mera olika än de tidigare finska och svenska landskapen. Naturligtvis hade de två landskapen heller aldrig varit bara två landskap. Det skulle vara intressant att se vilka tankelandskap som liknade varandra mest några decennier in på 1600-talet av en skogsfinsk torparhustru, en svensk soldathustru och bokhållarens på Hinshyttan.

8. SKOGSFINNAR OCH SVENSKAR

Det återstår att summera, om det går att finna någon överblick och några mönster i livet och kivet av människor i skogen i de norra delarna av Stora Skedvi och Husby. Är ”etnicitet” ett begrepp som kan skapa ordning? Så som begreppet har introducerats i kapitel 2.1 pekar det på människornas egen gruppering av sig själva och andra i lättöverblickbara kategorier. Frågan är, om denna kategorisering är användbar bortom de handlande människornas egen horisont, och om den kan användas för att förstå hur ett landskap skapas, ser ut och förändras.

8.1. Integrationen i det svenska samhället

På Väderbacken røjde, kanske 1608, vad den svenska byråkratin uppfattade som fyra finska familjer torp. Den närmaste trakten synes ha varit en för den skogsfinska livsstilen lämpad terräng med gammelskog, slogmyrar och sjöar. Väderbacken låg nära Hinshyttans bruk och, om saken än är något oklar, andra skogstorp och fäbodrar. Gruppen av skogsfinnar uppsökte inte en avlägsen och isolerad plats. Snarare tvärtom bosatte de sig nära varandra och inom nära räckhåll från både skogsfinska och svenska grannar, och framför allt Hinshyttans bruk. Det senare kan ha varit ett avsiktligt val, i det att bruket innebar arbetstillfällen, kontantinkomster och en handelsbod.

Väderbacken blev senast på 1620-talet en by, där det bodde såväl, åtminstone en del av, de ursprungliga skogsfinska torparna som svenska landbor under bruket och allehanda av brukets arbetsfolk, inklusive som så ofta i liknande skogsbyar soldater från Dalregementet. De skogsfinska torpen skattlades 1619, och beskattningsrätten tilldelades Hinshyttans bruk av kronan. Ungefär då valde några av skogsfinnarna att flytta bort. Andra valde att röja ett torp till vid Svartviken.

Vid Svartviken hade torpen fäbodrar som nära grannar, både i stängsellag och tvärs över sjön. Hur det var under åren då de båda torpen byggdes är oklart, men de byggdes i skog som svenska bönder ansåg vara sin och där de ungefär samtidigt, oklart före eller efter, røjde för ängar och fäbodrar. Efter några processer, dödsfall och giftermål var det snart samma släkt finnar i andra och tredje generationen som bodde både på Väderbacken och vid Svartviken.

Såsom skogsfinnarna alltsedan nedsättningsbrevet 1613 och framemot 1660-talet syns i sockenprästernas strävan att hålla ordning på dem, i lantmäteriakter och skattelistor, och i tingsrätternas protokoll, framstår de som alldagliga samhällsmedlemmar i den tidigmoderna svenska maktstaten. De var utsatta för samma strävan efter att överblicka resurser och skattlägga dem som alla andra i riket. De gifte sig med soldater, var själva soldater, någon blev nämndeman. Om inte de kyrkliga och världsliga skrivarna någon gång hade skrivit ”finne” efter deras namn, eller använt ordet ”finne” om dem, så hade den skogsfinska inflyttningen till Stora Skedvi och Husby varit osynlig. Efter 1660-talet fann snart ingen skäl att göra det heller.

Den tredje generationen inflyttade skogsfinnar framstår som svenskar. De bodde inte längre i en finnmark, och de hade inte längre någon finnfogde. Så ser det ut i maktstatens byråkrati. Frågan är, hur den dagliga samlevnaden med de närmaste grannarna och med folk på bruket fungerade, och hur folk på andra mera avlägsna platser, som de hade att besöka, såg på dem. Och självfallet, hur såg de på sig själva?

Handlingarna, som bokhållaren Bengt Persson på Hinshyttan, nogsamt sparade i anknytning till processen mot torparna på Väderbacken, visar hur finnarna i andra och tredje generationen umgicks med grannarna, som de gjorde dagsverken tillsammans med, hur de färdades flera mil runt omkring för att sälja och leverera kol, och hur de uppträdde inför domstolar och överhetspersoner. De var förvisso svensktalande och rörde sig som fiskar i vattnet i det svenska samhället. Detta gäller männen, som på detta sättet är synliga efter ungefär 1670. Kvinnorna är helt osynliga annat än i prästernas listor över giftermål och nyfödda.

Huruvida de skogsfinska familjerna i tredje generationen också talade finska är obekant, liksom i vilken utsträckning de hade talesätt och traditioner som inte var desamma som deras svenska grannars. När de slutade att tänka i de finska namnens landskap är okänt.

Konflikten mellan de inflyttade skogsfinnarna och förvaltarna på Hinshyttans bruk lyfte fram det förhållandet att brukarna av torpen på Väderbacken hade två olika bakgrunder: några var yngre släktingar till inflyttade finnar, medan andra var mer eller mindre placerade på sina torp som arrendatorer under bruket. De senare var svenskar. Konflikten synes ha medvetandegjort förhållandet hos torparna på Väderbacken. De figurerar i de bevarade handlingarna som två olika etiketterade grupper. ”Väderbacksfinnarna” blev ett begrepp.

Konflikten mellan torparna på Väderbacken och bokhållaren på Hinshyttan kulminerade på 1670-talet. Situationen var då motsägelsefull. Samtidigt som tredje generationens skogsfinnar ger intryck av att vara integrerade svenskar, så etiketterades de ”finnar” som grupp mera uppenbart än på åtskilliga decennier. En intressant fråga, som det inte finns underlag att diskutera, är om torparna på Väderbacken omkring 1670 började se sig själva som mera uttalat finnar än tidigare genom de motsättningsförhållanden som konflikten skapade. Blev etniska markörer för finskt och svenskt betonade? Kom synen på landskapet runt Väderbacken att förändras? Kom det att uppfattas som ett finskt landskap?

Det kan anmärkas att något skeende motsvarande det kring Väderbacken inte är bekant med avseende på Svartviken. Inga bevarande handlingar antyder några konflikter mellan finnarna vid Svartviken och de svenska bönder som innehade fåbodarna utefter samma sjöstrand. Källorna sorlar inte.

8.2. Etnicitet i förändring

Under loppet av tre generationer, som täcker större delen av 1600-talet, blev de inflyttade skogsfinnarna i Stora Skedvi och Husby, så långt som det går att förstå de skrifthistoriska käl-

lorna, integrerade svenskar. Saken kompliceras emellertid av två tendenser under andra halvan av århundradet. Dels ledde konflikten med Hinshyttans bruk till att finnarna blev kategoriserade som en avgränsad grupp, dels växte en allmänt annorlunda syn på förhållandet mellan finnar och svenskar fram. Det är rimligt att de båda tendenserna hängde samman. Intressekonflikten vid Hinshyttans bruk var bara en av många liknande kring svedjande, kolning och bruks- eller äganderätt, där skogsfinnar kom under ögonen på ståndspersoner och myndigheter.

I 1600-talets götiska och bibliska historieskrivning kring det svenska riket och folket (Jensen 1999) hade finnarna ingen given plats. Deras härstamning från Noak och hans söner var en annan. De var ett annat folk med andra egenskaper.

Den tidigmoderna maktstatens överhet strävade efter att ordna folk översiktligt och hanterligt genom kyrkobokföring, lantmäteri och skattlistor. Syftet var att kräva in skatt och skriva ut soldater för en kostsam hov-, adels- och krigspolitik. Den ideologiska motiveringen gavs genom att alla tillhörde och hade närvaroplikt i den ortodoxa lutherska statskyrkan. Skogsfinnarna, som bodde lite avlägset och inte alltid kunde läsa de lutherska förklaringarna och hustavlan, var svåra att passa in i mönstret, speciellt om de motsatte sig inordnandet i beskattningsbara jordbruk och brukens ekonomi med behov av arbetskraft och träkol.

Det låg nära till hands att uppfatta skogstorpens som tredskades som lata och odugliga, när de inte begrep att de med sitt arbete skulle berika bruken, kronan, adeln och riket. Om det därtill var allmänt bekant att de var finnar, i det att de var barn och barnbarn till inflyttade skogsfinnar, så var saken lättbegriplig utifrån den götiska världsuppfattningen och historieskrivningen. Andra folk än svenskarna var lata och odugliga sedan Noaks och den babyloniska förbistringens dagar.

Under 1700-talet blev det tydligt att den svenska kungamakten inte längre kunde vidmakthålla fred och säkerhet i den östra rikshalvan. I officers- och ämbetsmannakretsar växte ett medvetande fram om att Finland inte självklart och nödvändigtvis var en del av det svenska kungariket. Den ryska kejsarmakten ansåg samma sak efter 1809 års krig, och på Carl Axel Gottlunds tid fanns sålunda ett storfurstendöme Finland med den ryske tzaren i Sankt Petersburg som storfurste. Den politiska och organisatoriska grunden var lagd för att tänka Finland och finskt.

De tyska romantiker och filosofer, som var föredömena för tänkande, diskuterande och åsiktbildande vid de central- och nordeuropeiska universiteterna och i andra intellektuella kretsar, skapade årtiondena runt 1800 begreppen "folk" och "folksjäl". Detta hade visserligen ursprungligen mest med napoleonkrigen och det tyska att göra, men tanken mottogs entusiastiskt på många håll. Det tidiga 1800-talets liberalism motiverade folkens rätt till egna språk, egen kultur och framför allt egna nationer med tanken på folk som av blodsband och den gemensamma historien givna enheter (T. Jansson 1990; A.W. Johansson 1992). I den andan letade Carl Axel Gottlund efter den finska nationens förlorade får i de svenska finnmarkerna och efter spår efter delar av den i Finland förlorade ursprungliga folksjälen, manifesterad i visor, ramsor och talesätt.

”Livet i Finnskogarna” känns igen i 1800-talets beskrivning av den skogsfinska folksjälens, som i just denna texten anges tillhöra folkslaget ”Rugfinner”, skogsfinnarna i Norge (Rühs 1827: 143, 148-149):

De äro i det hela starka, ihärdiga och kunna tåligt utstå strängt arbete och hård brist; gästfrihet öfva de gerna. De äro häftiga och snarstuckne, men låta lätt försona sig; utan förställning och utan krus, men dock icke grofva; de berömmas för ordhållighet i sina löften: deremot beskylla dem deras Svenska grannar för förbehållsamhet (hvilket kan lätt förklaras af de många orsaker till misstroende man gifvit dem, så väl i äldre som i nyare tid), egensinnighet och processjuka. Emot fiender hafva de alltid bevisat mod och tapperhet. Svenskarne äro mycket böjda att anse dem för trollkarlar.

Dessa Finnar äro aktningsvärda människor, temligen upplysta och mycket tjänstfärdiga, välvilliga och eftergifvande. Men en viss svårmodighet, ett slags melankoli, är i Finnmarkerna allmännare än i andra trakter.

Mot slutet av 1800-talet smalt folksjälens och den nationella samman till nationalromantik och fennomani. Den vilade på eller befrämjade framväxten av en vetenskaplig grund genom att historia, språkvetenskap, folkloristik och antropologi byggde för de olika folken karaktäristiska beskrivningar och särskiljande historieskrivningar. Ett essentialistiskt etnicitetsbegrepp var implicit i bruk. Detta innebär att tillhörigheten till ett folk, innehavet av en etnicitet, uppfattades som närmast medfödd. Individerna är genom att tillhöra ett folk bärare av släktskap, folkets traditioner och dess gemensamma historia. Utifrån detta synsätt är det i modern tid meningsfullt att leta efter finska gener och svenska gener.

Den essentialistiska synen på etnicitet är rådande inom den skogsfinska forskningen. Denna bygger på särskiljandet av ett skogsfinskt folk med en definierande invandringshistoria, med avgränsbara bosättningsområden och med särskiljande traditioner.

Den konträra motsatsen till det essentialistiska etnicitetsbegreppet är ett konstruktivistiskt etnicitetsbegrepp. Inom ramen för det ses etnicitet som situationsbestämd. Etnicitet fungerar olika i olika tids- och rumsammanhang. Gränserna mellan etniska grupper bestäms av det aktuella sociala sammanhanget, liksom tillhörigheten och icke-tillhörigheten till etniska grupper. Enligt detta tänkande skulle det att vara skogsfinsk och svensk vara ömsesidigt bestämt av varandra och inte vara detsamma århundrade efter århundrade.

De engelska motsvarigheterna till essentialistisk och konstruktivistisk etnicitet är ”primordial” respektive ”instrumentalist” (Jones 1997:65-79; Wallerström 1997:300). Termerna betonar etnicitet som en primär grund för att ordna människor respektive ett socialt redskap för mänsklig samlevnad.

Under loppet av 1600-talet växte en essentialistisk syn på olika grupper av människor fram i intellektuella kretsar i Sverige. Samuel von Pufendorfs bok gav slagkraftiga formuleringar åt tänkandet. Med min konstruktivistiska syn på etnicitet har jag försökt att framställa hur detta innebar början på försvinnandet av det tidiga 1600-talets pragmatiska syn på mångfalden av olika människor inom ett och samma rike, till förmån för 1800-talets ideal av att alla människor inom en och samma stat skulle tillhöra samma folk med samma språk och historiska ursprung.

Skogsfinne var man i förhållandet till det att vara svensk, och tvärt om. Relationen har förändrats genom århundradena.

8.3. Landskap som etnicitet

Det skogsfinska landskapet i de norra delarna av Stora Skedvi och Husby är tre olika landskap efter varandra. De hänger mer eller mindre, mest det senare, samman med den föränderliga relationen mellan finnar och svenskar:

(1) Nedsättningens landskap

I den mån det alls är känt tillkom de skogsfinska torpen i området under tiden 1605-1625. Endast till Väderbacken är genom nedsättningsbrevet knutet ett rimligt precist årtal. För Lottbo och Svartviken finns ungefärliga uppgifter i den geometriska kartans text, och Östansjö står i tiondelängden för 1619, vilket anger att torpet var äldre än så. Detsamma gäller Stenverken och året 1623. Övriga skogsfinska torp är belagda med årtal omkring 1630 eller senare. Deras ålder är därutöver okänd.

De första skogsfinnarna på Väderbacken byggde pörten liksom i östra Finlands skogstrakter. Kanske hade de haft pörten också där, innan de kom på tanken att flytta över Bottenhavet. Det kan också staplas argument för att dessa skogsfinnarna fällde och brände rågsvedjor, med eller utan huuhta-tekniken.

Åren omkring 1610, okänt hur länge därefter, förefaller det som om det fanns torp och ett landskap som mera liknade boställen i skogstrakterna i det inre av Finland än skogstorp i de mellansvenska skogarna.

(2) De skattlagda torpens landskap

Enligt gällande lagar och bestämmelser skulle nyanlagda skogstorp skattläggas efter 5-7 år. Så skedde med torpen på Väderbacken 1619, senast samma år också med Östansjö, och med Stenverken 1623. För övriga torp är skattläggningsåren obekanta.

Skattläggningen förutsatte en inspektion, som skulle bekräfta att det på torpet fanns

röjd åker och äng, och för ett fungerande torp nödiga byggnader. Innehavarna av nyanlagda skogstorp, det gällde inte bara skogsfinska torp, förutsattes således göra arbetsamma investeringar och skapa ett bruknings- och skattläggningsbart landskap efter svenska normer.

Kartorna från 1647 för Svartviken och från 1678 för Väderbacken visar hur godkända torp såg ut med ett tun och med åker och äng innanför en gårdsgård. Att nå dit var målet för en del skogsfinnar. Det innebar att lägga pionjäråren bakom sig och i stället planera långsiktigt för en årscykel kring att köra ut gödsel, skära korn, slå myrhö och så vidare. Livsmönstret blev ett annat än på bostället närmast efter nedsättningsåren. Det var inbyggt i torpens ideala utveckling att torparna långt på väg skulle bli svenskar, eller snarare bli som svenskar.

Några skogsfinnar träffade andra val än att bli brukare av skattlagda skogstorp. De flyttade hellre bort efter de skattefria åren än att bygga upp ett skattläggningsbart torp. Så synes några ha gjort på Väderbacken. Andra gav inte ens sken av att vilja ha egna torp. De arbetade år andra. Det kan ha gällt Abraham lösfinne på Stenverken och den ”hoop medh Finnar”, som bodde mellan Väderbacken och Hinshyttan.

Lars Henriksson på Väderbacken bröt ett nytt torp vid Svartviken utöver det han redan brukade på Väderbacken, ungefär när det senare skulle skattläggas. Hans motiv är oklara, men en tanke är att han önskade förlänga nedsättningsårens livsstil. Torpen vid Svartviken anlades emellertid redan från början som ett ”de skattlagda torpens landskap”, inte som ett ”nedsättnings landskap”. De förefaller att vara ett led i de inflyttade finnarnas långsiktiga planering av att bli som svenskar, även om de antagligen inte själva såg så på saken.

I de skattlagda skogstörpen hade skogsfinnarna begränsade möjligheter att leva efter ett särpräglad finskt kulturmönster. De blev långsiktigt bofasta i en svensk omgivning, som så småningom upphörde att se på deras område som en finnmark och på dem själva som finnar. Det finska språket blev mindre användbart. Det var ett svedjebrukets språk i nedsättnings landskap, inte ett språk för de som satt på ett svenskt torp och hade att samhandla med svenska grannar och en svensk överhet (Tarkiainen 1990:347-348).

Då konflikten mellan de inflyttade skogsfinnarnas barn och barnbarn på Väderbacken och Hinshyttans bruk blev akut under 1660-talet, och i synnerhet på 1670-talet, fanns emellertid traditionen om att torpen var finska kvar. Ännu stod några pörten kvar i byn, och den fäll- da och brända skogen runt byn utpekades som ett verk av ”gamla förledna och bortdöda finnar”. Den finska etniciteten kunde utpekas i landskapet, då den aktualiserades genom konflikten, som delade upp byns torpare i finnar och svenskar med utgångspunkt i deras rättsliga och ekonomiska ställning i förhållande till bruket. I och för sig torde landskapet runt Väderbacken inte ha sett påtagligt annorlunda ut än eljest i Bergslagen, men konflikten och tidsandan tillhandahöll en etnisk etikett att använda för att göra konfliktens bakgrund och för- lopp hanterliga för bruksförvaltningen.

Utän konflikten torde begreppet ”finnar” ha försvunnit också för ”väderbackenfin- narna” på samma sätt som det gjorde för Svartviken och alla de andra skogsfinska torpen.

Utifrån utpekades de och deras landskap inte längre som finska efter mitten av 1600-talet. Hur de såg på sig själva, eller hur deras närmaste grannar såg på dem i vardagen, är obekant.

(3) Jordbruksrevolutionens landskap

Jordbruksrevolutionen vid mitten av 1700-talet omfattade också skogstorpen. Arealen av de stenröjda åkrarna och höproducerande ängarna utökades. Flera och gissningsvis större förrådsbyggnader uppfördes på torpen. Ingenting tyder på att svedjande förekom i de numera skiftade och omsorgsfullt gränsmarkerade skogarna, som var fulla av fåbodar (Hyenstrand 1972:122-123; Olofsson 1984:32-33).

Under denna landskapsförändringen och i det nyskapade landskapet var det irrelevant huruvida någon var finne. Den siste mohikanen var död sedan en eller två generationer tillbaka. Finnarna hade blivit sägner. Det var aldrig aktuellt för Carl Axel Gottlund att besöka Stora Skedvi eller Husby. Måne han hade hittat något att anteckna i sin dagbok utöver ett eller ett par platsnamn?

9. DET ETNISKA LANDSKAPETS ARKEOLOGI

Rubriken innehåller ett slarvigt skrivsätt. Ett landskap har ingen etnicitet. Människorna, som bor och är verksamma i landskapet, kan däremot associera landskapets helhet eller enskilda drag i det med etnicitet genom att uppleva att landskapet hänger samman med dem själva eller med andra, med andra etniska grupper.

Ett landskap som etnicitet kan således inte förstås utifrån sitt innehåll av landskaps-element, utan det måste förstås utifrån förhållandet mellan de grupper av människor som finns i landskapet.

I skogstrakterna i de norra delarna av Stora Skedvi och Husby kan en grupp skogsfinnar följas som släkttavlor genom 1600- och 1700-talen och ett stycke in på 1800-talet. Det är sentida lokalhistorisk forskning som har bestämt att gruppen är skogsfinnar, men i någon mening har gruppen funnits sedan början av 1600-talet.

Gruppen blev finnar, när dess medlemmar bröt torp i skogarna i södra Dalarna i början av 1600-talet. Dessförinnan bodde de måhända i östra Finlands skogstrakter. Där hade de tänkt på sig själva som familjer och släkter, kanske som bybor och sockenbor, kanske som tavastländare eller savolaxare, när landshövdingen kom på ett sällsynt besök för att inspektera nyutskrivna soldater. Finnar i en finnmark blev de i kontrast mot de svensktalande i Dalarna.

Efter några generationer talade och levde de inflyttade som alla andra skogstorpäre i nära social och ekonomisk samverkan med grannar i byn och på andra småbruk, och med de expanderande bruken. Mot mitten av 1700-talet hade finnarna blivit sägner och avlägsna minnen. Samtidigt hade ”finnar” och ”svenskar” blivit beteckningar på olika folk med olika historisk bakgrund och olika karaktäristiska egenskaper.

Sålunda kunde det tidiga 1800-talet ge sig ut och leta efter och återupptäcka ett finskt folkslag i de svenska skogarna, inte i södra Dalarna men på andra håll. Språk, dialekt, folkvisor, ramsor, talesätt, maträtter, näverskor och mycket annat hittades och ansågs vara ursprungligt finskt och bevarat genom sin isolering i finnskogarna. Med detta finska reliktfolk som utgångspunkt återskapades det tidiga 1600-talets invandrare som ett folk, som genom ogina grannar, maktfullkomliga myndigheter och en oförstående kyrka och skola hade tvingats in i eländig fattigdom på små torp i skogen, dit de hade kommit som oförvägna pionjärer och levnadskonstnärer.

För 1900-talets släktforskare och lokalhistoriska forskare har inflyttarna blivit skogsfinnar med en egen kultur och en egen etnisk identitet, som återupplivas i forskning och på festivaler. Antalet människor, som i dag kallar sig ”skogsfinnar” och motiverar det med sin härstamning från inflyttare på 1600-talet, är växande. De manifesterar sin identitet genom att samlas och äta motti med stekt fläsk och lingonsylt.

De första inflyttarna byggde pörten och svedjade mark på ett annat sätt och med andra syften än de som redan bodde i trakten. Känslan av att det fanns ”finnar” och ”svenskar” fanns i byggnader och kulturlandskapet.

Den synliga etniciteten i landskapet försvann emellertid efter något enstaka eller några få årtionden genom att boställena förvandlades till skogstorp. Dessa följde fastställda svenska normer för byggnadsbestånd, åkrar och stängslen, och de reglerades av skattläggningen som gav bruksrätt, liksom av svedjeförbud och inordnandet i brukens ekonomi med behov av kolning och transporter, vilket betalade skogstorparnas skatter och gav dem kontanter. I det landskapet var alla skogstorpen lika, men finntorpen kunde kännas igen på något gammalt pörte och på att de fanns i ett landskap med finsk tradition, så småningom bara minnet av finnarna, och med finska platsnamn. De pekades ut i konflikter, som kunde göras begripliga utifrån den etniska skiljelinjen, och i alltmera dunkla sägner.

Den skogsfinska renässansen, eller snarare konstruktionen, kan peka på ruinerna av 1700- och 1800-talens skogstorp, eller på de byggnader, som i dag står på samma platser, efter de småbruk som lades ner på 1940- och 50-talen, och som i dag bebos av sommargäster, pendelåkare och trottoar- och månskensbönder. Någon gång finns ett mer eller mindre ombyggt timmerhus i finsk stil, som i lyckliga fall är ett erkänt byggnadsminnesmärke, och skogarna runt omkring är fulla av de stenrösen, som skogstorparna staplade upp efter 1700-talets jordbruksrevolution.

Den skogsfinska etniciteten och det skogsfinska landskapet har skapats och förändrats oberoende av varandra under 400 år, utom, paradoxalt, de första decennierna på 1600-talet och de sista på 1900-talet.

Landskap och etnicitet hänger inte entydigt samman med varandra. Landskap är inte landskap utan tankar om och minnet av landskap. Landskap är erfarenhetens förankring och den förankrade erfarenheten (Schama 1996). Landskap är sociala och historiska konstruktioner. Så var det, när Väderbacken mot slutet av 1600-talet betonades vara en samling finska torp, och så är det, när hembygdsföreningen under skogsvandringar stannar upp vid ruinerna av den tidiga industrialismens kolartorp och förevisar dem som finska.

REFERENSER

- Agvén, C. W. 2000 (1956). Något om Norbo Finnmark. Utdrag ur artikel i Skolkamraten september 1956. I: Jansson, I. & Reyier, E. (red.), *Berättelser från Norbodan och Norbo Finnmark*. Silvbergs Hembygdsförening, Ulfshyttan (22-26)
- Ahlberg, H. 2000. *Dalarna genom 2000 år*. AB Dala-Demokraten, Falun
- Almegård, N. 1993. *Svartnäsfinnar. Människoöden i Svärdsjö finnmark under gångna århundraden*. Gidlunds Bokförlag, Hedemora
- Andersson, D. 1987. *Samlade dikter*. Bra Böcker, Höganäs.
- Aronsson, K.-Å. 1995a. Svedjefinnarna i norra och södra Sverige - svedjebruk, boskapskötsel och åkerbruk. I: Eles, H. (red.), *Skogsfinnarna och Finnskogen. Rapport från konferens på Torsby Finnkulturcentrum 2-4 juni 1993*. Torsby Finnkulturcentrums skrifter 1 (43-48)
- 1995b. Om bränning och finsk kolonisation i den nordliga barrskogen. I: Larsson, B. (red.), *Svedjebruk och röjningsbränning*. Nordiska museet. Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria 7 (157-164)
- Asplund, A. & Mettomäki, S.-L. 1998. *Kalevala - Finlands nationalepos*. Finska litteratursällskapet (SKS) & Kalevalasällskapet, Helsingfors
- Asplund, H. 1998. Cultural groups and ethnicity. A Comb Ceramic case. I: Johnsen, B. & Welinder, S. (red), *Etnicitet eller kultur*. Mitthögskolan, Östersund (79-99)
- Barth, F. (red.) 1969. *Ethnic groups and boundaries*. Little Brown, Boston
- Berg, L. 1997. *När Sverige upptäckte Afrika*. Rabén Prisma, Stockholm
- Bladh, G. 1992. Skogsfinnarna i Nordvärmland. I: Bladh, G., Myrdal Runebjer, E., Petersson, S. & Svensson, E., *Gammelvallen i Södra Finnskoga. Studier utifrån en specialkartering av en övergiven bebyggelse lämning*. Högskolan i Karlstad. Arbetsrapport 92:1 (7-9)
- 1995a. *Finnskogens landskap och människor under fyra sekel - en studie av natur och samhälle i förändring*. Meddelanden från Göteborgs universitets geografiska institutioner B 87
- 1995b. Domboksmaterial från 1600-talet om finskt svedjebruk i Värmland. I: Larsson, B. (red.), *Svedjebruk och röjningsbränning*. Nordiska museet. Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria 7 (119-134)
- 2000. Östra Finland och skogsfinnarna i jämförande perspektiv. I: Wedin, M. (red.), *Rapport från Finnbygdskonferensen i Härnösand/Viksjö 26-29 augusti 1999*. Rapporter från Geografiska Föreningen, Mitthögskolan, Härnösand (12-18)
- Blom, I. 1994. *Det er forskjell på folk - nå som før. Om kjønn og andre former for sosial differensiering*. Universitetsforlaget, Oslo

- Borén, M. 2000. Benen från Mårtens holme från 1400-talet. Finnmarkstraktens historia kanske måste skrivas om. *Dala-Demokraten* 19 februari 2000
- Broberg, R. 1988. *Finsk invandring till mellersta Sverige. En översikt från medeltiden till 1600-talets slut*. Svenska landsmål och svenskt folkliv B 68
- Bågenholm, G. 1999. *Arkeologi och språk i norra Östersjöområdet. En kritisk genomgång av de senaste årens försök att finna synteser mellan historisk lingvistik och arkeologi*. GOTARC Series B. Arkeologiska skrifter 12
- Carlsson, G. & Carlsson, S. 1998. *Strövtåg i Skedvi bygd*. Säter
- Carlsson, J. 1999 (1899). *Husby socken i Dalarne förr och nu*. A.F. Lidmans boktryckeri, Hedemora
- Carlsson, S. 1972. Byar och gårdar. I: Hyenstrand, Å. & Ronsten, J. (red.), *Stora Skedvi. Första delen: Socknen, dess utseende, historia och näringar*. Sätters kommun, Säter (17-37)
- & Hyenstrand, Å. 1972. Om småindustrier nu och förr. I: Hyenstrand, Å. & Ronsten, J. (red.), *Stora Skedvi. Första delen: Socknen, dess utseende, historia och näringar*. Sätters kommun, Säter (144-156)
- Clarke, D.L. 1968. *Analytical archaeology*. Methuen, London
- Craig, P.S. 1993. *The 1693 census of the Swedes on the Delaware. Family history of the Swedish Lutheran Church members residing in Pennsylvania, Delaware, West New Jersey & Cecil County, Md. 1638-1693*. Studies in Swedish American Genealogy 3
- 2000. The Delaware Finns of colonial America. I: Wedin, M. (red.), *Rapport från Finnbygdskonferensen i Härnösand/Viksjö 26-29 augusti 1999*. Rapporter från Geografiska Föreningen, Mitthögskolan, Härnösand (31-39)
- Dagsverket 1998 = Ett år på en utgård i Norn. *Dagsverket* 18:2 (7)
- Danielsson, J.B. 1747. *Ångermanna hushollning nordan skogen*. Stockholm
- Elstad, Å. 1994. Drivandes kvinnfolk og late mannfolk? I: Drivenes, E.-A., Hauan, M.A. & Wold, H.A. (red.), *Det mangfoldige folket. Nordnorsk kulturhistorie 2*. Oslo (188-196, 453-454)
- Engelstad, E. 1989. The symbolism in everyday life in prehistory. *Archaeology and Environment* 11 (23-32)
- Engström, B. 1997. *Finska befolkningsinslag i nordöstra Dalarna samt genomgång av tänkbara finnboställen, med speciell betoning på dåvarande Svärdsjö socken (Svärdsjö, Sundborn, Enviken och Svartnäs)*. Duplikat
- Ericson, U. (red.) 1992. *Myggans nöjeslexikon* 10. Bokförlaget Bra Böcker AB, Höganäs
- Eriksson, A. 1972. Stora Skedvi, jordbruksbygd. En glimt av socknens största näring. I: Hyenstrand, Å. & Ronsten, J. (red.), *Stora Skedvi. Första delen: Socknen, dess utseende, historia och näringar*. Sätters kommun, Säter (127-128)

- Fabech, Ch. & Ringtved, J. (red.) 1999. *Settlement and landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Aarhus University Press, Århus
- Fornö, R. 1998. Svedjefinnar i konflikt med järnbruk. Ur Österbergslagens bergstingsrätts protokoll. *Släktforskarnas årsbok 1998* (297-324)
- Forsgren, T. 1988. *Samisk kyrko- och undervisningslitteratur i Sverige 1619-1850*. Scriptum 6
— 1990. ”...först at inhämta språket, och sedan deruppå lära sin Christendom”. *Om finska böcker och sameundervisning i Torne och Kemi lappmarker före 1850*. Scriptum 26
- Forsslund, K.-E. 1922. *Med Dalälven från källorna till havet*. 1:7. Åhlén & Åkerlund, Stockholm
- Fredriksson, H. 1999. Fimmelänsman i Hällefors finnmark. *Finnmarken förr och nu* 12:2 (4-6)
- Frängsmyr, T. 2000. *Svensk idéhistoria. Bildning och vetenskap under tusen år. Del I 1000-1809*. Natur och Kultur, Stockholm
- Furuland, L. 1993. Folkrörelser och arbetardikt. I: Lönnroth, L. & Delblanc, S. (red.), *Den svenska litteraturen. Den storsvenska generationen 1890-1920*. BonnierFakta Bokförlag AB, Stockholm (229-254)
— 1998. Svedjefinnarna i dataåldern. Lars Furuland studerar en CD-rom-skiva och hoppas på bok också. *Dala-Demokraten* 3 februari 1998
- Gadd, C.-J. 2000. *Det svenska jordbrukets historia 3. Den agrara revolutionen 1700-1870*. Natur och Kultur/LTs förlag, Stockholm
- Gothe, R. 1942. *Hassela-finnarna. Ett oromantiserat tvärsnitt genom "livet i Finnskogarna"*. Stockholm
— 1943. *Från trolldomstro till kristendom. Studier rörande det kulturella tillståndet bland skogsfinnarna i Sverige under 16-17-talen*. Författarens förlag, Stockholm
— 1945. *Medelpads finnmarker. Kulturhistoriska undersökningar om finsk bosättning i mellersta Norrland under 1500-, 1600- och 1700-talen*. Stockholm
— 1948. *Finnkolonisationen i Ångermanland, Södra Lappmarken och Jämtland. Kultur- och bebyggelsehistoriska undersökningar från 1500-, 1600- och 1700-talen*. Stockholm
- Gottlund, C.A. 1984 (1931). *Dagbok öfver dess Resor på Finnskogarne i Dalarne, Helsingland, Vestmanland och Vermland år 1817*. Dalarnas museum, Falun
- Granström, A. 1995. Om skogseldens natur och eldkulturen i Sveriges skogar. I: Larsson, B. (red.), *Svedjebruk och röjningsbränning*. Nordiska museet. Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria 7 (14-27)
- Grannerud, O. 1995. Mellanbegravningar. *Finnmarken förr och nu* 1995:1 (5)
- Gustavson, A. 1979. Finsk invandring till Hoforstrakten under slutet av 1500-talet och början av 1600-talet. I: Bodin, K.J. (red.), *Hofors - ett brukssamhälle. Människor och miljöer*. Hofors kommun, Hofors

- Hallgren, F. 1998. Etnicitet under stenåldern i Mellansverige och södra Norrland. I: Johnsen, B. & Welinder, S. (red), *Etnicitet eller kultur*. Mitthögskolan, Östersund (61-77)
- Hansson, B. 1997. *Finnmarken i Borlänge - och den gamla socknen - om svedjefinska bosättningar i Tunabygden på 1600-talet*. Seminarieuppsats. Institutionen för turismvetenskap, Mitthögskolan, Härnösand
- Heckscher, E.F. 1941. *Svenskt arbete och liv. Från medeltiden till nutiden*. Albert Bonniers Förlag, Stockholm
- Henriksson, H. 1994. Kvinnor i gruvarbete. *Med hammare och fackla* 33 (111-171)
- Hodder, I. 1982. *Symbols in action. Ethnoarchaeological studies of material culture*. Cambridge University Press, Cambridge
- Hofsten, E. 1986. *Svensk befolkningshistoria. Några grunddrag i utvecklingen från 1750*. Rabén & Sjögren, Stockholm
- Holmdahl, N. 2000. Finnmarkskrönika. *Finnmarken förr och nu* 13:1 (25-26)
- Hormia, O. 1970. *Finska dialekter. En översikt*. Svenska Utbildningsförlaget Liber AB, Stockholm
- Hyenstrand, Å. 1972. Om fäbodarna. I: Hyenstrand, Å. & Ronsten, J. (red.), *Stora Skedvi. Första delen: Socknen, dess utseende, historia och näringar*. Sätters kommun, Säter (121-125)
- Hyltenstam, K. (red.) 1999. *Sveriges sju inhemska språk - ett minoritetsperspektiv*. Studentlitteratur, Lund
- Hämäläinen, A. 1945. *Bostads- och byggnadsskick hos skogsfinnarna i Mellan-Skandinavien*. Nordiska museets handlingar 23
- Ihse, M. (red.) 1996. *Landscape analysis in the Nordic countries. Integrated research in a holistic perspective*. Forskningsrådsnämnden. Report 96:1
- Israelsson, L. & Höglund, Ch. 1999. Glömd skönhet får nytt liv! *Land* 48:1999 (18-19)
- Jacobsson, H. 1991. *Jämtlands försvenskning. De härskande samhällsgrupperna (den svenska överklassen) i Jämtland under svensktidens första hundra år. En socialhistorisk studie*. Landsarkivet i Östersund. Forskningsrapport nr 1
- Jansson, A. (red.) 1995. *Johan Rosenhanes dagbok 1652-1661*. Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia. Handlingar 18
- Jansson, T. 1990. En historisk uppgörelse. När 1800-talsnationen avlöste 1600-talsstaten. *Historisk tidskrift* 1990:3 (342-356)
- Jensen, O.W. 1999. *Historiska forntider. En arkeologihistorisk studie över 1000-1600-talens idéer om forntid och antikviteter*. GOTARC Serie C 29
- Jirlow, R. 1955. Ångermanländska jordbruksredskap. *Arkiv för norrländsk hembygdsforskning* 1955 (5-31)
- Johansson, A.W. 1992. Synpunkter på svensk nationalism. *Folkets historia* 1992:3 (7-19)
- Johansson, E. 1994. *Skogarnas fria söner. Maskulinitet och modernitet i norrländskt skogsarbete*. Nordiska museets handlingar 118

- Johnsen, B. & Welinder, S. 1997. Torpen väntar på sin arkeologi. *Populär Arkeologi* 15:2 (4-9)
 — (red.) 1998. *Etnicitet eller kultur*. Mitthögskolan, Östersund
- Jokipii, M. 1995. Reformpolitiken i Finland under äldre vasatiden. Bakgrund till flyttningsrörelsen. I: Eles, H. (red.), *Skogsfinnarna och Finnskogen. Rapport från konferens på Torsby Finnkulturcentrum 2-4 juni 1993*. Torsby Finnkulturcentrums skrifter 1 (17-34)
- Jones, S. 1997. *The archaeology of ethnicity. Constructing identities in the past and present*. Routledge, London
- Jonsson, I. 1995. Finnkolonisationen. Norrland under 1600-talet. I: Layton, I. (red.), *Då, nu och sedan. Geografiska uppsatser till minnet av Ingvar Jonsson*. Kungl. Skytteanska samfundets handlingar 44 (3-18)
- Jonsson, P. 1989. *Finntorparna i Mången. Jord, människor och rättsuppfattning i förproletär bergslagsmiljö*. Reformatio, Landskrona
 — 1991. Svensk överhet och finska undersåtar. Svensk språkpolitik under 400 år. *Finsk-ugriska småskrifter utgivna av Finsk-ugriska institutionen vid Lunds universitet* (5-40)
- Kerkkonen, G. 1980. Finnar i det medeltida Sverige (Suomalaiset keskiajan ruotsissa). I: Koivukangas, O. (red.), *Utvandringen från Finland till Sverige genom tiderna (Siirtolaisuus Suomesta Ruotsiin kautta aikojen)*. Siirtolaisuusinstituuti (Migrationsinstitutet), Turku (17-26)
- Kokko, W. 2000. Ingrian Finns – own people with own identity. I: Wedin, M. (red.), *Rapport från Finnbygdskonferensen i Härnösand/Viksjo 26-29 augusti 1999*. Rapporter från Geografiska Föreningen, Mitthögskolan, Härnösand (25-27)
- Koponen, A. 1999. Det forna finska svedjefolkets kultur i gamla kväden och hos skogsfinnar i Värmland för många hundra år sedan. *Svedjenävan* (<http://w1.246.telia.com/~u24602393/page39.html>)
- Krantz, L. 1998. Svartnäsfinnar: Kolonisation och assimilation. *Svedjenävan* (<http://w1.246.telia.com/~u24602393/page30.html>)
- Levander, L. 1943. *Övre Dalarnes bondekultur under 1800-talets förra hälft. 1. Självhushåll*. Jonsson & Winter förlags A.B., Stockholm
- Levanto, M. 1987. *Ateneum Guide från Isak Wacklin till Wäinö Aaltonen*. Förlagsaktiebolaget Otavo, Helsingfors
- Lind, J. 1989. *Mellem "venska" og "vinska"*. *Finsk. Fra almuesprog til statsbærende kultursprog*. Institut for nordisk filologi, Københavns Universitet. Finsk afdelings skrifter 3
- Lindgren, J. 1995. Det danska och svenska resurssystemet i komparation. I: Sörlin, P. (red.), *Mellan två statssystem. Jämtland under 1600-talet*. Östersund (11-50)
- Linderholm, H. 1957. *Svedjefolket*. Folket i Bilds förlag, Stockholm
- Lindh, R. 1979. Något om Älvsborgs lösen 1571 och 1613 uti Husby socken. *Husby socken i Dalarna* 5 (32-53)

- Lindroth, S. 1955. *Gruvbrytning och kopparhantering vid Stora Kopparberget intill 1800-talets början. II. Kopparhanteringen*. Almqvist & Wiksells boktryckeri AB, Uppsala
- Lindström, C.F. 1981. Finnmarken. *Rättvikskrus* 1981 (22-23)
- Linge, K. 1929. *Svärdsjö socken med Enviks kapell*. Norstedt, Stockholm
- Linné, C. von 1977 (1732). *Carl Linnæus Lapplands resa år 1732*. Wahlström & Widstrand, Stockholm
- 1984 (1734). *Carl von Linnés Dalaresa*. Natur och Kultur, Stockholm
- Lombard, A. 1994. *Språken på vår jord*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm
- Lundin, L. 1995. *I Gottlunds fotspår. En vandring genom Orsa Finnmark*. Eget förlag, Järvsö
- Lundkvist, T. 1982. Finnorp och finnmarker i Ångermanland. I: Edlund, L.-E. (red.), *Från finnmarker och ådalar. Mellannorrländsk kultur- och socialhistoria från sju sekel*. Skrifter utgivna av Johan Nordlander-sällskapet 4
- Lunell, L. 1911. *Från Siljans sagoland. Berättelser från Dalarne*. Bokförlaget Minerva, Stockholm
- Löfgren, O. 1982. Kvinnfolksköra - om arbetsdelning i bondesamhället. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 3:3 (6-14)
- Lönborg, S. 1903. Finnmarkerna i mellersta Skandinavien. *Ymer* 1902 (65-90)
- Lööw, Kj. 1985. *Svedjefinnar - om 1600-talets finska invandring i Gävleborgs län*. Läns museet i Gävleborgs län. Rapport 1985:1
- Mattsson, A. 1996. *Skogsfinnen och kyrkan*. Torsby finnkulturcentrums skrifter 2
- Meurman, R. 2000. *Silverberg i Järnbärrarland. Bergshanteringens begynnelse i ljuset av Schmidt Testhammararteringar*. Occasional Papers in Archaeology 21
- Montelius, S. 1962. *Säfsnäsbrukens arbetskraft och försörjning 1600-1865. Studier i en mellansvensk bruksbygd*. Falun.
- Myrdal, J. 1995. Inledning. I: Larsson, B. (red.), *Svedjebruk och röjningsbränning*. Nordiska museet. Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria 7 (5-13)
- 1999. *Det svenska jordbrukets historia. Jordbruket under feodalismen 1000-1700*. Natur och Kultur/LTs förlag, Stockholm
- NE 17 = *Nationalencyklopedin* 17. Bokförlaget Bra Böcker, Höganäs
- Nilsson, J. 1999. Det finns inga raser, *Dagens Nyheter*. Lördag, söndag 11 september 1999
- Nordin, J. 2000. Then Swänska nationen. *Dagens Nyheter* 20 januari 2000
- Nordmann, P. 1994 (1888). *Finnarne i mellersta Sverige*. Dalaförlaget, Malung
- Norén, L.-O. 1985. *Svedjerök. Den finska kolonisationen i Viksjöbygden*. ABF Mellannorrland/PM Bäckströms förlag, Härnösand
- Novaky, G. 1990. *Handelskompanier och kompanimakt. Svenska Afrikakompaniet 1649-1663. En studie i feodal handel*. Almqvist & Wiksell, Stockholm
- Odner, K. 1983. *Finner og terfinner. Etniske prosesser i det nordlige Fenno-Skandinavia*. Oslo occasional papers in social anthropology 9

- Oldhammar, B. 1994. Brandhistorik från mellersta och nordvästra Dalarna. *Svensk botanisk tidskrift* 88 (259-266)
- Olofsson, L. 1982. *Gårdsnamn och byar i Husby socken i Dalarna*. Husby socken i Dalarna 7
- 1987. Bofjärdingen i Stora Skedvi socken - en intressant namngemenskap. *Ortnamnsällskapet i Uppsala. Årsskrift 1987* (35-44)
 - 1990. Väderbacken - Husby finnbygd. *Husbyrocken* 1990 (13-14)
 - 1993. *Gårdar och byar i Stora Skedvi socken. Gårdsnamn och ortnamn, deras betydelser samt tillhörande personhistoria*. Säter
 - 1984. Fäbodarna. *Husby socken i Dalarna VIII* (29-42)
- Paloposki, T.J. 1980. Utvandringen från Finland till Sverige från Gustav Vasas tid fram till Finska Kriget (Muuttoliike Suomesta Ruotsiin Kustaa Vaasan hallituskaudelta Suomen sotaan). I: Koivukangas, O. (red.), *Utvandringen från Finland till Sverige genom tiderna (Siirtolaisuus Suomesta Ruotsiin kautta aikojen)*. Siirtolaisuusinstituuti (Migrationsinstitutet), Turku (27-44)
- Pirinen, K. (red.) 1954. *Suomen vanhimmat tuomiokirjat I. Savon tuomiokirjat. 1559 ja 1561-1565. Domböcker från Savolax*. Rikarkivet, Helsinki
- Rask, H. 1999. Finland och Sverige - finskt och svenskt. I: Knapas, R. (red.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen: Åren 1400-1900*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors
- Rideland, F. 1998. *Lycksalighetens marker. Finnskogars myter och verklighet*. Bok & Tryck AB, Bollnäs
- Ronsten, J. 1972. Stora Skedvi sockengräns och gamla rämärken. I: Hyenstrand, Å. & Ronsten, J. (red.), *Stora Skedvi. Första delen: Socknen, dess utseende, historia och näringar*. Sätters kommun, Säter (68-81)
- & Samuelsson, A. 1972. 1700-talets jordbruksrevolution. Om tägtejordskötsel och dalplog. I: Hyenstrand, Å. & Ronsten, J. (red.), *Stora Skedvi. Första delen: Socknen, dess utseende, historia och näringar*. Sätters kommun, Säter (95-101)
- Rühs, F. 1827. *Finland och dess invånare*. Zach. Hæggströms Förlag, Stockholm
- Ryngbe, R. 1999. *Vittsjö. Bollnäs största finnskogsby. Bollnäs Historia, del VI*. Hembygdens förlag, Bollnäs
- Saltzman, K. & Svensson, B. (red.) 1997. *Moderna landskap. Identifikation och tradition i vardagen*. Natur och Kultur, Stockholm
- Schama, S. 1996. *Landscape and memory*. Vitage Books, New York
- Segeström, U. 1995. Pollenanalys, odling och svedjebruk. Gödsel- eller svedjebruk i norra Norrland. I: Larsson, B. (red.), *Svedjebruk och röjningsbränning*. Nordiska museet. Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria 7 (37-50)
- & Emanuelsson, M. 1998. *Etableringen av jordbruk och skogsetablering i Ludvika/Persbo-området*. Dalarnas Museums arkiv, Falun

- Shennan, S.J. (red.) 1989. *Archaeological approaches to cultural identity*. Unwin & Hyman, London
- Sims-Williams, P. 1998. Genetics, linguistics, and prehistory: thinking big and thinking straight. *Antiquity* 72 (505-527)
- Sporrong, U. & Wennström, H.-F. (red.) 1990. *Sveriges kartor. Sveriges nationalatlas*. Bokförlaget Bra Böcker, Höganäs
- Stenman, L. 1995. Svedjefinnarnas rätt till land. I: Larsson, B. (red.), *Svedjebruk och röjningsbränning*. Nordiska museet. Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria 7 (167-174)
- 1998. *Rätten till land och vatten ur ett svedjefinskt perspektiv*. Högskolan i Karlstad. Forskningsrapport 98:6. Samhällsvetenskap
- Storsten, O. 1999. Finsk invandring till Sandviken. *Svedjenävan* (<http://w1.246.telia.com/~u24602393/page31.html>)
- Stubberyd, J. 1998. Solør/Värmland finnkulturforening - 40 år. *Finnkultur* 22:3B (4-79)
- Svanberg, I. & Tydén, M. 1992. *Tusen år av invandring. En svensk kulturhistoria*. Gidlunds Bokförlag, Stockholm
- Svensson, E. 1991. Erämarks kultur i norra Värmland. *META* 1991:2 (11-22)
- 1998a. Expanding the household. *Lund Archaeological Review* 4 (85-100)
- 1998b. *Människor i utmark*. Lund Studies in Medieval Archaeology 21
- Taavitsainen, J.-P., Simola, H. & Grönlund, E. 1998. Cultivation history beyond the periphery: early agriculture in the North European boreal forest. *Journal of World Prehistory* 12:2 (199-253)
- Talve, I. 1986. Skogsfinnarna och Finlands folkkultur. I: Houvinen, S. (red.), *Värmlandsfinnar. Om finnskogens historia och kultur*. Kulturfonden för Sverige och Finland, Stockholm (65-80)
- 1997. *Finnish folk culture*. Studia fennica ethnologica 4
- Tarkiainen, K. 1990. *Finnarnas historia i Sverige 1. Inflyttarna från Finland under det gemensamma rikets tid*. Finska Historiska Samfundet, Helsingfors
- 1993. *Finnarnas historia i Sverige 2. Inflyttarna från Finland och de finska minoriteterna under tiden 1809-1944*. Finska Historiska Samfundet, Helsingfors
- 1995. Skogsfinnarna och historisk forskning. I: Eles, H. (red.), *Skogsfinnarna och Finnskogen. Rapport från konferens på Torsby Finnkulturcentrum 2-4 juni 1993*. Torsby Finnkulturcentrums skrifter 1 (135-144)
- Tigerstedt, Ö. 1957. *Fagerstabrukens historia*. Almqvist & Wiksells boktryckeri AB, Uppsala
- 1964. *Källorna sorlar i väster. Färder i Sverige*. Tomas Förlag, Strängnäs
- Tilley, Ch. 1994. *A phenomenology of landscape. Places, paths, and monuments*. Berg, Oxford

- Troedsson, I. 1997. *Bensåsen - byn som försvann. Om en gammal by i södra Dalarnas finnmark. Även om gannbyn Högtjärn. Med senare tillägg*. Grillby
- Tvengsberg, P.M. 1995a. Rye swidden cultivation. Tillage without tools. *Tools & tillage* VII:4 (131-146)
- 1995b. Det värmlandsfinska svedjebruket. I: Larsson, B. (red.), *Svedjebruk och röjningsbränning*. Nordiska museet. Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria 7 (109-118)
- 1995c. Svedjebruk/åkerbruk i interaktion. I: Eles, H. (red.), *Skogsfinnarna och Finnskogen. Rapport från konferens på Torsby Finnkulturcentrum 2-4 juni 1993*. Torsby Finnkulturcentrums skrifter 1 (61-67)
- Waaranen, J.E. 1874. *Handlingar upplysande Finlands historia under Gustaf II Adolfs tid. 1. 1611-1614*. Helsingfors
- Wahlberg, M. 1991. Ortnamnförrådet i de svenska finnmarkerna. *Ortnamnsällskapet i Uppsala årskrift* 1991 (48-69)
- 1997. Finnmarkernas ortnamn. *Uppsala Nya Tidning* 9.9.1997
- Wallerström, Th. 1997. On ethnicity as a methodological problem in historical archaeology. I: Andersson, H., Carelli, P. & Ersgård, L. (red.), *Visions of the past. Trends and tradition in Swedish Medieval Archaeology*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm (299-352)
- Walta, M. (red.) 1996. *Suomen hopeaveroluettelot 1571. V:8 Savo*. Suomen Historiallinen Seura. Suomen historian lähteitä V:8. Helsinki
- Wedin, M. 1999. *De skogsfinska ortnamnen. En kulturgeografisk studie över södra och mellersta Norrlands finnbosättningsområden*. Seminarieuppsats. Institutionen för turismvetenskap, Mitthögskolan, Östersund
- (red.) 2000a. *Rapport från Finnbygdskonferensen i Härnösand/Viksjö 26-29 augusti 1999*. Rapporter från Geografiska Föreningen, Mitthögskolan, Härnösand
- 2000b. Den skogsfinska kolonisationen i södra och mellersta Norrland. I: Wedin, M. (red.), *Rapport från Finnbygdskonferensen i Härnösand/Viksjö 26-29 augusti 1999*. Rapporter från Geografiska Föreningen, Mitthögskolan, Härnösand
- Welinder, S. 1988. The landscape of prehistoric man. *Memoranda. Societas pro fauna et flora fennica* 64:1 (50-56)
- 1992a. *Människor och artefaktmönster*. Occasional Papers in Archaeology 5
- 1992b. *Människor och landskap*. Aun 15
- Ylikangas, H. 1997. *Klubbekriget. Det blodiga bondekriget i Finland 1596-97*. Atlantis, Stockholm
- Zachrisson, I. m.fl. 1997. *Möten i gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinavien*. Statens historiska museum, Stockholm
- Östberg, M. 1999. *De skogsfinska karaktärsbyggnaderna. En mittskandinavisk skogsbyggsföreteelse. Sammanställning av bevarade byggnader*. Alfta
- Östman, A. 1998. Solør-Värmlands Finnkulturörening. *Finnkultur* 22:3A (5-76)